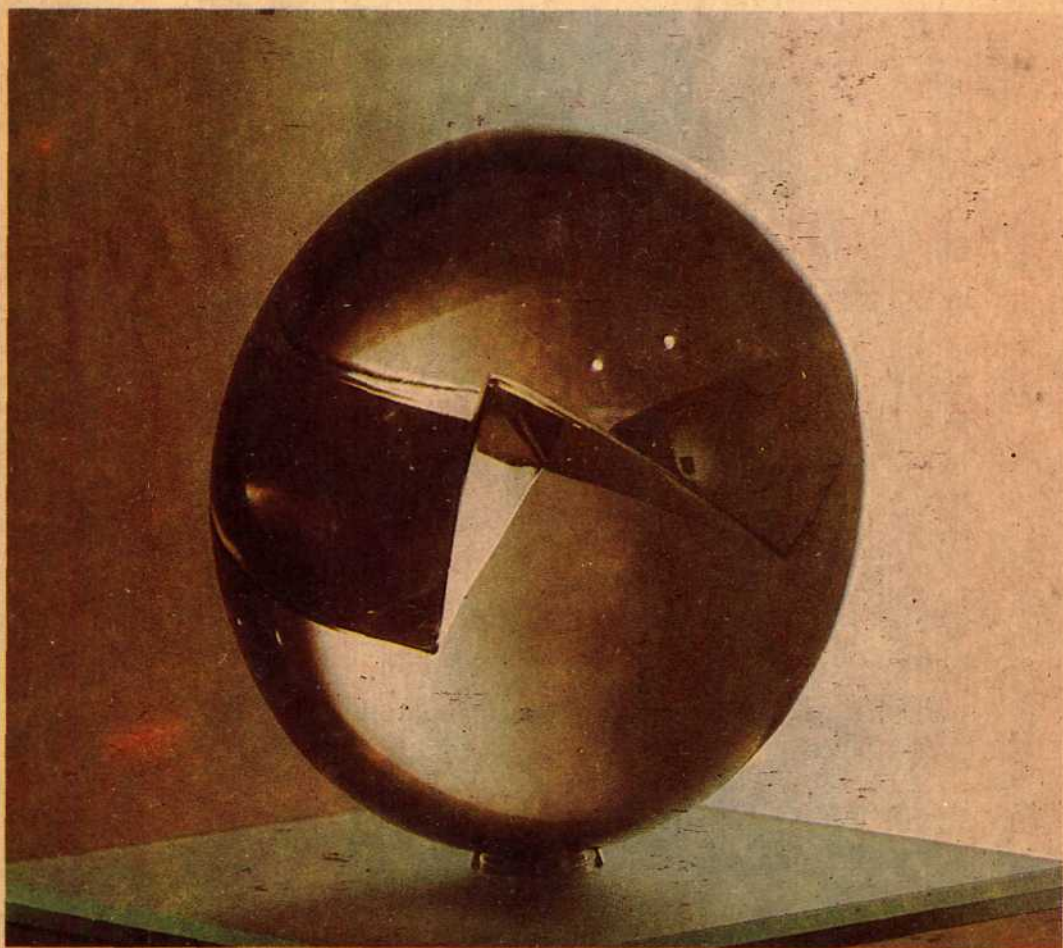

Vikerkaar

3/1990

Zbigniew Herberti, Kalev Kesküla, Ringo Ringvee luulet; Juhan J. Kahk suveräänsusest üldiselt ja Nõukogude Liidus; Kuulo Kutsar president Konstantin Pätsi elu viimasest leheküljest; Michel Foucault' essee «Seksuaalsus ja üksindus»; Riho Grünthalli, Piret Viirese retsensioonid; Valdo Randpere Rootsi Kuningriigi mõnest joonest

Vikerkaar

Ilmub alates 1986. a juulist. 5. aastakäik.

Märts 1990. Nr 3

Sisukord

- Zbigniew Herbert *Härta Cogito mõtisk-
leb kannatuse üle* 1
Andrus Tuisk *Kord, kui saabub ke-
vade* 2
Kalev Kesküla *Luulet* 6
Mare Tropp *Minekud 1984. aasta
sügisel* 10
Mart Kivastik *Semm* 16
Zbigniew Herbert *Luulet* 29
Ringo Ringvee *Luulet* 38
Aarne Rüben *Ateistlik veekviem* 41
Tiina Käesel *Elu tornis* 44
Juhan J. Kahk *Suveräänsus üldiselt ja
NSV Liidus* 45
Kuulo Kutsar *Presidendi elu viimane
lehekülg* 47
Toomas Püvi *Ühe tähtsusetu sündmuse
kroonika* 55
Michel Foucault *Seksuaalsus ja üksin-
dus* 63
- Elav ajalugu
Andres Lepik *Teistimõtteleja päevikust
II* 68
- Seitsmekümnendad...
Kalle Istvan Eller *Maarahvast* 72
- Lugemissoovitus
Lauri Vahtre «Ajaviitekirjanik» *Dumas-
vanema käitseks* 78
- Vaatenurk
Riho Grünthal *Erakordselt muretud
luuletused* 82
Piret Viires *Detsembriõhtu Pälsonisse
tulen* 83
Astrid Reinla *Intelligent teelahkmel* 85
- Foorum
Valdo Randpere *Mõnda Rootsi kuning-
riigist* 87
Edgar Kaskla *Poliitiline mõte 1988* 91
Vikergallup 95

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Tiit Veermäe

Esikaanel: Näitus «Belvedere». Eve
Koha. 1989.

Tagakaanel: Näitus «Belvedere». Ivo
Lill. 1989. Fragment.

ZBIGNIEW HERBERT

Härra Cogito mõtiskleb kannatuse üle

Poola keelest tõlkinud Riho Laanemäe

Kõik katsed nihutada eemale
niinimetatud kibedusekarikas
kaudu refleksiooni
meeleheitliku aksiooni kodutute kasside heaks
religiooni
sügava hinguse
on pettus

tuleb nõustuda
malbelt langetada pea
mitte murda käsi
kannatust pruukida malbelt
nagu proteesi
ilma võltshäbita
aga ka kohatu kõrkuseta

mitte vehkida kõndiga
teiste pea kohal
mitte kloppida valge kepiga
täissöönute aknale

juua maarohtude mõrkjat tõmmist
ent mitte põhjani
jätta ettenägelikult
paar sõõmu tulevikuks

võtta vastu
aga ühtaegu
hoida endas eraldi
ja kui see on võimalik
luua kannatuse mateerias
ese või inimolend

mängida
temaga
mõistagi
mängida

lõbustada teda
väga ettevaatlikult
nagu haiget last
pressides viimaks
tobedate vigurite abil välja
põgusa
naeratuse

ANDRUS TUIISK

KORD, KUI SAABUB KEVADE

Neile sõitis vastu punane «Ikarus», millest katsus mööduda suur külmutusauto. See oli ilus triibuline masin, mees mäletas seda hästi, kuigi udu tõttu oli nähtavus halb.

Veoauto ei jõudnud mööda sõita. Naine hakkas karjuma ja lasi roolist lahti. Veoauto ja nende vahele jäi veel paar meetrit. Mees tõmbas rooli järsult enda poole ja masin rammis nende «Lada» tagumist tiiba. «Lada» paiskus teelt välja, lendas läbi udu ja takerdus porisel põllul. Oli sügis.

Autos valitses vaikus. Pikkamisi ronis mees autost välja, tegi paar sammu, ronis tagasi, haaras eest võtmed, läks pakiruumi juurde ja avas selle. Leidnud, mida vajas, lõi mees pakiruumi luugi kinni ja pöördus ümber. Eemalt lähenes veoauto juht. Mees toetus vastu autot, tal oli käes suur mutrivõti.

Veoauto juhi samm takerdus, ta jäi seisma. Nõutus paistis tema näolt kaugele.

Mees lükkas ennast lahti ja hakkas lähenema. Tema samm kiirenes, ta möödus ja hakkas jooksma. Ees jooksis veoautojuht.

Kui mees tee peale jõudis, oli veoauto juba liikumas. Jõuetus vihas viskas ta eemalduvat furgooni võtmega. Tuhm kolksatus kadus uttu. Udu oli piimjas ja lausa käegakatsutav. Mees seisis, jalg valgel joonel.

«Joo, see aitab.»

Mees pöördus hääle poole. Bussijuht sirutas läbi lahtilükatud akna mehe poole pudelit. Buss oli natuke viltu, kuid mitte kraavis. Temaga paistis kõik korras olevat.

Mees võttis lonksu. Udu hakkas hajuma. Põllu peal oli näha lömmis «Lada». Mees rüüpas veel.

«Numbrit märkasid?» päris bussijuht, vaadates sinnapoole, kuhu oli kadunud veoauto. Tema näol peegeldus udu.

«Fuck it,» ütles mees tüdinult ja jõi pudeli tühjaks. Tühi pudel näpus, lonkis ta põllul seisva auto poole.

«Ma panin lapse magama,» ütles Naine lähenevale Mehele.

«Ta oli juba liiga väsinud.»

Mees noogutas sõnatult ja istus auto eesistmele. Ta lükkas raadio sisse.

«Ilm on röske, peaks tule tegema. Oleks ka aeg süüa.»

Naine soris kottides.

Mees noogutas jälle ja kadus uttu. Raadios algas rütmikarussell.

Kui mees udust ilmus, olid tal käes kartulid. Ta pani need lõkke kõrvale maha ja kohendas kastrulit leekide kohal.

«Siin on täiesti korralik kartul,» pöördus ta Naise poole. Naine noogutas ja hakkas koorima.

«Jaa. Pole vaja maalt tuua.»

Kooritud kartulid viskas ta potti.

Auto juurest kostis ühtlane surin. Mees küünitas lõuga peegli poole ja ajas habet. Ta tegi seda kaua ning põhjalikult. Tulemusega lõpuks rahule jäänud, määris ta näo hoolikalt sisse odekolonniga.

Naine hakkas karjuma ja lasi rooli lahti. Auto vajus vastassuunavööndisse. Buss andis signaali. Jäi veel kümmekond meetrit tühja maad. Mees haaras roolist ja tõmbas seda järsult enda poole. Raske triibuline veoauto rammis nende «Lada» tagumist tiiba. Auto paiskus teelt välja, lendas läbi vaikuse ja takerdus porisel põllul.

Mees seisis udu serval, kaks halli jänest kõrvupidi käes.

«Näe. Sain metsast täna jäneseid.»

«Ega neid iga päev saada ole,» Naine kohendas lõket ja keeras var-dale koos jänestega teise külje. Mees läks lõkkest mööda auto juurde ja pani raadio mängima. Istus istmele ja süütas sigareti. Naudinguga lasi ta suitsujoa välja. Naine hakkas lauda katma. Suits segunes aeglaselt uduga. Mehe jalge eest möödus kápukil laps mänguautoga. See oli kallur, mis vedas liiva. Mees puhus suitsu ja naeratas.

Naine asetas lauale viimase tassi.

«Tulge sööma,» valas ta piima tassidesse.

Kõik kolm istusid laua ümber. Hallikaskirju lõunaserviis valgel laudlinal oli nende pulmakingitus. Mees lõikas endale paraja rinnatüki ning soovis kõigile head isu. Naine valas lapsele sousti.

«Mida te siin teete?»

Eemal seisis võõras mees, jalas kirsad ja mapp kaenlas. Söömine katkes.

«Kuulge, kurat. See on kolhoosi maa, mida te siin teete?» Kõik kolm vaikisid.

«Kes teil lubas meie põllu peal süüa? Kevadel peab siin jälle kartul kasvama, aga kui nii edasi läheb, siis . . .»

«Kevadel me lendame soojale maale,» oskas Naine lõpuks öelda. Võõras oli juba jänest märganud.

«Ja kust te selle olete kätte saanud?»

«Metsast,» oli Mees uhke.

Võõras võttis lauas istet ja rebis endale ühe kintsu.

«See on täidetud õuntega,» Naine naeratas ja silitas hellalt lapse pead.

Võõras nõjatus vastu tooli leeni ja lakkus näppe.

«Jaa, ei mäletagi, millal viimati sain,» venitas ta unistavalt.

«Aga olid ajad, millal kõike oli saada. Vot nii!»

Võõras oli ennast kätega lauale toetanud. Ta surus mapi kaenlasse.

«Noh, kui just kevadeni, las siis olla. Eks ma astun läbi.» Udu neelas ta eemalduva keha.

Raadiost kostis reibast muusikat. Naine tegi nõõrile viimase sõlme ja asus pesu kuivama riputama. Kui ta näppe nõõrile aetas, sirutas ta end varvastele. Mees jälgis üle ajalehe serva tema sihvakaid sääri. Naise lühike kittel kerkis kutsuvalt. Ajaleht laperdas udu käes ja mehe lugemine oli vaevarikas. Naine kummardus pesu võtma. Mees pani ajalehe lauale ja tõusis.

Kalluri kast tõusis ja liiv libises hunnikusse. Liivahunnik ulatus lapsele vööni.

«Jõudu, pererahvas!» Võõras istus laua taha. Mehe ajaleht langes.

«Kuda elu läheb kah? Käed-jalad tööd täis?» Võõras askeldas oma mapi kallal. Naeratas ja pani suure pudeli lauale.

«Saagem siis tuttavaks,» võõras ulatas käe, «mina olen kohalik agronoom.»

Agronoom surus kõigil kätt ja, lapsele vastu põske patsutanud, valas likööri klaasidesse. Löödi kokku.

Naine lõikas hapendatud kurgi viiludeks.

«Tead, sa võiksid meile kolhoosi tööle tulla,» krõbistas agronoom kurki.

«Meil töökäsi vaja küll. Tulevikus oleks isegi oma maja võimalik.»

Agronoom uuris Meest, Mees pitsi.

«Ei tea, peab mõtlema,» ütles Mees lõpuks.

«Mõtle, ega sellega kiiret ole.»

Agronoom tühjendas pitsi kurku.

«Varsti pühad tulekul, mitu päeva järjest vaba. Ega te kuhugi sõita kavatsenud?»

«Ega vist,» Naine vaatas Mehe poole.

«Siis on tore,» Agronoom tõusis, «me tuleme naisega teile külla. Suur püha ikkagi, 70 aastat.» Agronoom laiutas rõõmsalt käsi ja pöördus minekule.

«Aga mis kell te tulete,» taipas Naine küsida, «teab valmistuda.»

«Pärast paraadi,» hüüti udust.

Laps lükkas kallurit liivahunniku poole. Kallur takerdus porri. Tuli raiuda oksa ja visata rataste alla, kuni lõpuks kallur kerkis august ja mootori ulgudes vaevaliselt teed jätkas. Jõudnud lõpuks sihile, kallutas ta koorma hunnikusse. Ta oli hunnikust vaid veel peajagu pikem.

Naine istus lõkke ees ja kudus kampsunit. Udust ilmus Mees. Naine ei tõstnud pilku.

«Mis kontoris öeldi?»

«Korras,» läks Mees auto juurde ja istus istmele.

«Vormistati põllutööliseks.»

Koer tõi Mehele toatuhvlid. Mees tänas koera. Kont hambus, heitis koer liivahunniku kõrvale sööma.

Raadiost kostab pidupäevamuusikat. Kaasa vilistades peseb mees auto esiakent. Vilega läheb vesi kohvikannus keema. Lasknud kojamehed vastu klaasi, vaatab Mees rahulolevalt pestud autot. Kuivatab siis käed ja sätib lipsu õigeks.

Naine valab kohvi tassidesse. Laud on kaetud viiele. Mees vaatab kella.

«Tere. Häid pühi!»

Agronoom seisab, käes tordikarp ja lilled. Tema kõrval naeratab ilus noor naine.

Hakkavad lööma kellad. Algab pühalik kõne.

Kõik nad istuvad auto ees reas, käes taldrik kreemitordiga, ja kuulavad.

«... aastat tagasi valis rahvas selle tee... Kuid tuleb aru saada, et sellel teel me oleme pioneerid ja me võime eksida, seltsimehed.»

Mehele meenub, et ta unustas hommikul hambaid pesta. Tema hingamine muutub katkendlikuks.

«Kuid meie tee on õige ja sellest kõrvalekaldumine ei tule kasuks mitte kellelegi.»

Kreem tilgub nende sõrmede vahelt, kui nad torti suhu tõukavad. Kreem on kollane ja rasvane.

«... poolt õnnitlen teid möödumise puhul järjekordsest verstapostist.»

Ajaleht naise jalge vahel krabiseb kohatult, kuid kõne summutab sellegi. Udu kleepub nende sõrmede külge, takerdub karvadesse. See on isegi mõnus.

Järjest raskem on neid eraldada. Udu mässib nad endasse.

Kostab kolmekordne hurraa. Mees viskab koni aknast välja ja keerab raadio vaiksemaks. Naine kõrvalpingil koob. Nende sõit on vaevaline, kuna udu tõttu on tee raskelt jälgitav. Laps tagapingil magab.

Udu on nii tihe, et Mees ei märkagi kohe veoautot. See on ilus pikk triibuline masin. Ta seisab tee ääres. Eemal põllu peal on poolenisti poris punane «Ikarus». Buss on natuke viltu, kuid muidu paistab ta korras olevat.

Mees pöörab pilgu tagasi ettepoole. Valge pidev joon, mida Mees pingsalt jälgib, kaob uttu.

KALEV KESKÜLA

*

Vaid mõni üksik meist
on kogenud ilmutust
ja teinud sellest endale toetuspunkti
kõik me ülejäänud
ajalikud heerosed
püsime õhus
palja tahte varal
me oleme müür
mida rõhuvad kogu maailma rinnad
kelle päis peksavad lendlaused
kelle jalgu pesevad pisarad
kelle rinnast vahel ometi puhkeb roniroos
meie elu pole ajalugu
vaid tundekasvatus

ESTLAND

LETTLAND

LATVIJU

LATVIĒŠIEM!

LITAUEN

TIBELTZ

JOLLY

EDOM FOR ^{Wie lange} THE

THE

STATES

NETSOVIK

KA
RAM

DELTA

9 dro

publ. rone
W
INDREKOD
SCH
22 2 1987

NETSOVIK

*

Sust lahkunud aastad
suudluste õhetus huultel
pomm sunnitöölise jala küljes
uhke hoiak
läinud aegade suurusest
palg helendamas paremate päevade hiilgusest
hingeõhk lõhnamas purunenud illusioonide pohmelusest
silmad sametised hulludest unistustest
laubale kirjutatud
lõputu hulk lõbustavaid lööklauseid
kahe karvadest paljaks kulunud
proletaarse kämbla vahel
purunematu seebimull
milles üksildane alasti tantsijanna
kurvalt kõrgis eksitamatuses
rinnus kume kosk
valamas verd valgele määrdumatule marmorile
ongi kogu inimlik suurus
hooratöö ja vaimu närimine
valge vari kahe vaheteki vahel
hetkes
mille nimi on
orgasm ja unustus

*

Aega ei ole
on ainult aastad
vilets vangirood lagedal väljal
viimaste numbrid varjanud tuisk
on ainult ihu
mida lakub päike
nahk mida nülib jää
hing millest huvitub inkvisitsioon
mõte mis käärib ja kergitab kaant
tuline pea mis lõikab tormi
kirk mis rautab saatuse kabjad
kirk roietes raudus
must värv
millega kaetakse nimi raamatus
ja kirjutatakse kivile

on ainult aastad
libedad litsid
pagemas elu karustest kämmaldest

*

Ta on kaduviku karjamaade
vankumatu valvur
Murede ja mullistuste muuseumi
peavarahoidja
Su läinud päevad
on tema mõõgahoopidest verised
tulevased pantvangis
väljavahetamise lootuseta
Eks lase tal oma haavu lakkuda
kui tema keel on väävel
sülg salpeeter
Eks nõua sõjatsensorilt sõnavabadust
surm ise on talle suuvooder
Su õnnelike hetkede tühjaks joodud
Moseli pudelid
täidab ta Molotovi kokteiliga
ja pillub paotuvale paoteele
Aeg on armutuim terrorist

*

Ripsmed sulevad avanevaid maastikke
rebivad lume narmaiks
kratsivad taeva kriimuliseks
raiuvad metsa laastudeks
ripsmed sulevad otsiva pilgu
soojad ihuliikmed
sinust välja
ripsmed on rong
lõikamas läbi
kahe seotu silmsideme
risti-rästi okastraat
käristamas
varisevat valgust ja tõusvat rohelist
südame soojenedes vastu ööd

pääsevad sõnade tangid
kõrist huultele
hammustama ripsmete roostet

*

Milliseks murdud mu armas
mu mälestuste kristallkümnelis
helkivas hõbeplaskus mu rinnakorvis
tulelitrite tuisus mu kolbaaluses kroonlühtris
varjatuna vana lembuse valgest akaatsiast
kaitstuna kauge kire kriipivaist kibuvitstest
peegelduvana kurblikkülmas kuukamees
lootusesoojades silmaterades
sügissumeduse saabumise valusas flöödiviisis
meelepokaalide joovastavas viinamarjavalguses
hingelise kapitali vahetamatus vääringus
meenutuse murdmatul marmortahvil
igavesti, kallis!

MARE TROPP

MINEKUD 1984. AASTA SÜGISES

Ma ei tea, kuidas on see minek minusse jäänud. Näen tüdrukut raske vanamoodsa pruuni kohvriga, mis on tema jaoks liiga suur ja millega ta on õigupoolest natuke koomiline. Tema kleit napib, kuid veelgi enam hakkab silma, et ta ei tunne ennast hästi selle kleidiga. Kuigi ta on selle ise õmmelnud. Ta ei ole veel õppinud hindama asju, mis on head seljas kanda, mis kuuluvad ainult tema juurde, ja ta kannatab kleidi all, milles tal ei ole hea. Aga praegu ei ole tal võimalust sellele mõelda. Ta läheb kohvriga üle Raekoja platsi ja vaatab üles. Nähtavasti sellest ajast ongi pärit minu harjumus vaadata Raekoja kella. Ajast, mida ma mäletan ühe minekuna ja mis ei olnud veel millegi algus. See on hetk filmist, mis on vändatud ammu kollakale vanale lindile, ja minu kõrval, kui ma lähen esimest korda üle Raekoja platsi oma kohvriga, jooksevad lapsed. Nad on minu filmist, kuid hoopis teisest loost. Nende silmad on kurvad ja väsinud ja nad on viletsalt riides. Aga nad on sattunud minuga ühte filmi, sest mina läksin ja need lapsed jooksid ühtemoodi kuhugi, millest nad ei teadnud, kuhu nad jooksid, ja

seda ei võinud keegi öelda, kuhu jooksid need lapsed ja kuhu läks tüdruk kohvriga. Ma ei näe selles filmis inimesi, kes pidid minema minu kõrval või ees üle Raekoja platsi, sest nad ei ole selles filmis olulised ja meeles on ainult tüdruk ja hiljem tulid ja jooksid need lapsed, sest nad läksid koos kuhugi ja olid miskipärast väga ühtemoodi.

Selle aasta sügis, kõige esimene sügis, jäi mulle teravamalt meelde kui hilisemad. Mul on küll mingi ühine mälestus nendest aastatest, mida ma võin kokku võtta ühesse tundes: aken on lahti ja vihma sajab vastu akent ja aknasse sisse. Ei tea täpselt, milline on parajasti aastaaeg, kuid on soe ja lõhnab. See ei ole kevade lõhn ega suve lõhn ega sügise lõhn. See on mingi ühine lõhn, mida ei oska nimetada ja mis kehastab ühte tunnet. Aga ainult esimese aasta sügis on mul meeles mõnede momentidena vanal kollasel filmilindil ja näod sellel on kummaliselt tardunud ja natuke eemalolevad. See sarnaneb nende piltide meeoleole, kus mu noor vanaema istub oma vendade keskel, kes on praeguseks surnud, ja vanaema on surnud, kuid see ei ole oluline. Tähtis on meeoleolu, mida pilt eneses hoiab. See oli ammu ja siiski hiljuti, see on pilt, mis kuulub minu filmi. Ma läksin tollal oma kohvriga vastu ajale, mida võib nimetada kogemuste-eelsuseks. See on siis, kui veel midagi ei ole, päriselt mitte midagi — ei vastutust ega sundi ja kui isegi algust ei ole nendes asjades, mida sa teed, ja siis, kui pole kogemust. On ainult teadmised paljudest asjadest, kuid nendest ei ole veel saanud kogemusi koos nende järeltunnete ja mälestustega, mida annavad kogemused, kui nad hakkavad inimestega kaasas käima. Tegelikult on see parim aeg ja kellel veab, on teda rohkem, ja kellel vähem veab, saab endale kiiremini kogemused, ja ehkki ta võib olla vanatargem kui need, kes on tema aastast, on tal siiski lõppkokkuvõttes vähem vedanud. Sest kogemuste-eelne olek ei tule enam kunagi. Ta on nagu vonklev piirjoon selle vahel, mida nimetatakse lapselõpveks, ja selle vahel, kust algab suur-olemine, ja kuigi ei tarvitse niimoodi mõelda, ei tarvitse niimoodi tundagi, on see ikkagi pisut kurb, nagu on ikka pisut kurvad kõik piirid millegi vahel.

Aga ma ei osanud sugugi taoliselt arutleda, kui ma otsisin seda ühikat võõras linnas, miskipärast ei osanud ma millelegi muule mõelda kui edasiminemisele, ainult temale, sest ma võõrastasin seda linna ja see võõrastus oli piisav, et mitte märgata midagi muud peale võõrastuse. Ma olin oma paratamatus kogemuste-eelsuses, mis on minust sama kaugel kui too vanaemagi sellel pildil, kuhu ta ei või enam tagasi saada ja kuhu ta on ometigi alatiseks jäänud. Seepärast ei tohigi ma tegelikult midagi enese kohta öelda, selle tüdruku kohta, kes tassib oma kohvrit, ma võin üksnes midagi nimetada või anda hinnangut, aga ses vanas kollases pragiseva häälega filmis, mida ma eneses näen, olen ma üksinda.

Veelgi suuremat võõrastust tunneb tüdruk ühikas, kui ta esimest korda tuba vaatab. Ta ei usu, et niimoodi ka elada saab, sest üks ole ta teistmoodi harjunud ja ma ei mäleta, oli temas olemas juba mingi

valmisolek harjumiseks või polnud seda tal veel vaja. Aga ta jääb sinna neljaks aastaks ja harjub, kuid kindlasti oli see mingi teistmoodi harjumine, kui ta oskas ette kujutada. Tegelikult oli vedamine, et alguses oli ta juba harjunud püsimisega, juba enne, kui tuli harjuma hakata muutumisega ja mitte vastupidi, sest püsimist on hulga lihtsam ette kujutada kui muutumist. Ühikad on suurepärased, kui on raskusi harjumisega, mõtlen ma nüüd kokkuvõtvalt, sest nad annavad võimaluse pidevalt teel olla, pidevalt hääletada ja kohtuda inimestega, kellest alguses midagi ei tea ja kellest ka hiljem midagi ei tea. Ma mõtlen sinna filmi veel, et tüdruk kardab natuke, ja ma naeratan, kui ma tema hirmust mõtlen, sest hirm on natuke ikka, on ka kogemustea-ajas, kui sa tead juba mõndagi harjumisest ja ühikastki.

Tüdruk istub väsinult voodil ja ei taha, üldse mitte ta ei taha mõelda. Ta ei tea, et see tüdruk, kellega ta koos elama hakkab, on siin varem käinud ja koristanud. Nad kohtuvad alles õhtul ja praegu ei tea tüdruk veel midagi sellest teisest tüdrukust, isegi mitte ta nime ei tea, ei tea mitte millestki, mis võib tema ellu selle tüdruku läbi tulla. Ta on kimbatuses, kui nad kohtuvad, ja ei tea, et üksi on nad ühtemoodi, enesekindlatena on üksi, et kõik on üksi, kui nad on esimest ööd seal, millest nad midagi ei tea, ja et nende üksindus tuleb neist endist, mitte kohast, aga ei tea sellest kõigest midagi ja jätab enesest halva mulje. Kuid hiljem muutub see tähtsusetuks, sest kogemus kellegagi koos elamisest, kellegagi, kes on võõras sinu elus, kuid kellel on õigus tulla sinu ja su üksiolemiste vahele, see ei ole halb kogemus, tegelikult on see päris hea kogemus. Mõnikord need tüdrukud imestasiid, nemad, need tüdrukud sealt filmist, et see nii juhtus, ja vahest oli see vedamine, sest nad ei olnud ju teineteisest midagi teadnud ja ka sellest mitte, et nad võisid taluda teineteist enda ja enesega üksiolemise vahel.

Ma istun toas, kus ma olen neli aastat elanud, elanud kunagi ammu, mõtlen ma juurde. See tuba häiris, kui ma teda esimest korda nägin, kuid ma ei osanud öelda, miks ta mind häiris. Alles hiljem sain aru, et mulle ei meeldi, kuidas need asjad on pandud, et nad on kellegi võõrad asjad selles minu toas. Aga ma olin juba tükk aega nendega koos elanud, enne kui ma nendega ära harjusin ja nad omaks tunnistasin. Tagantjärele on lausa imelik, kuidas see üldse juhtus. Sest vahest teevad asjad sinus liiga palju, et neist mööda vaadata. See maksab kätte, hiljem, kui sa aru saad, et ei või kunagi selles korteris või majas elada, sest sa oled teda vihkama hakanud ja mitte ainult inimeste pärast, vaid ka asjade pärast, millest sa mööda vaatasid. Aga mõnikord võib ka asjadega ära leppida, eriti kui sa veel väga noor oled ja sellest mõelda ei oska ja ebamugavus on ainult ebamugavus. See ei olegi nii halb, kui ebamugavus on ainult ebamugavus ja mitte midagi muud, tegelikult ei ole see üldse halb. Tõeline ebamugavus tuleb alles kogemustea-ajas, siis kui tead, mis nägu on ebamugavus ja milline oli tema nägu alguses ja milliseks muutub

tema nägu lõpuks, ja see teadmine teeb ebamugavuse palju vastikumaks, kui ta oleks ainult ebamugavusena, nagu ta oli kunagi kogemuste-eelsuses.

Filmilint pragiseb, kui tüdruk mööda koridori läheb. Tema ei tea, et kohe kohtub ta kellegagi ja see on üks kohtumistest, mille läbi võib kogemuste-eelsus ära lõppeda, kuid ometigi nii ei juhtu, sest tüdruk ei ole selleks valmis. See on kogemus, mis jääb kogemuste-eelsusesse, sest alles hiljem hakkab ta mõtlema, et see oli ju kogemus, aga ikkagi ta jääbki nii, nagu ta juhtus, jääb kogemuste-eelsusesse.

Järgmine päev selles filmis on rõõmsam. See on päev, kus peab juhtuma midagi pidulikku, kuid kui seda ei juhtu, ei ole tüdruk pettunud, sest ta arvab, et see võib tulla hiljem. Ta ei tea, et midagi ei saa ühe päeva või hetke kohta hiljem tulla. Sellele hetkele või päevale võib tulla tähendus, kuid see on hoopis midagi muud. See on juba teine hetk, kus võib ainult meenutada seda tunnet, mis oli mingis päevas või hetkes, ja anda sellele tähendus, aga see ei ole ometigi ju midagi muud kui ainult ühe tunde meenutus. Aga nad seisavad seal kõik, sellel järgmisel päeval, nemad kõik 1984. aasta sügisest. Hiljem tuleb nende hulka teisi inimesi ja läheb ka ära, kuid sellel esimesel päeval seisavad nemad, kes olid selle kursuse jaoks esimesed, kõige esimesed, ja see on hoopis teistmoodi, kui on hilisemad pildid. Seegi pilt satub filmi ja on ka kollakas ja vana, ehkki näod on hoopis teised, kui oli mu vanaema oma vendadega, kuigi nad võivad olla ühevanused. Aga neil on teised näod. Ja nad seisavad teistmoodi. Aga nad on ühtemoodi piltidel, kuhu nad enam tagasi ei saa, kus on igapäev mingi kogemuste-eelne, ehkki nad erinevad oma vanuselt ja elukogemuselt. Sest neil puudub kogemus ülikoolist, kogemus sellest teaduskonnast, kogemus iseendast selles ülikoolis ja teaduskonnas. See pilt jääb kauemaks seisma, kui ma tahaksin. Sest viie aasta pärast on need näod jällegi teistmoodi. Need näod on juba kogemuste-ajast. Kuigi seda pole just näha. Ent ta virvendab kõikjal — naeratustes, tõsiduses, kleitides, ülikondades, isegi lilledes, mida nad käes hoiavad. Mõnikord on mul miskipärast piinlik neid nägusid vaadata, neid, kelle hulgas olen ma ise ja kelle hulgas ei ole paljusid teisi — neid, keda ma mäletan kogemuste-eelsest ajast. See on süütunne asjade pärast, mille pärast ei peaks olema süütunnet. Sest natuke ja päris palju on see vedamise asi, kui sul on olemas asjad, mida keegi ei ole saanud kätte mitmetel põhjustel ja kõige rohkem sellepärast, et tal ei ole vedanud, kuigi ta võis vedamiseks valmis olla rohkem kui sina.

Ikka seisab see pilt minu filmis ja ma ei saa muidu, kui pean mõtlema, et ma olen vaprana näoga sellel pildil. See on tüdruku kõige vapram nägu nende aastate jooksul. Ta ei tea, et hiljem on igasuguseid nägusid, aga säärast vaprast enam ei ole ja ma mõtlen hoopis muule, mis tuleb meelde koos selle näoga, mõtlen tundele, kui ma esimest korda ulatasin selle pileti. Ma ei tea, kas ma olin selle pildi näoga ja see polegi tähtis, sest tähtis on ainult see tunne, mis oli siis, kui

ma esimest korda ulatasin selle pileti. Muidugi ulatasin ma teda hiljem palju kordi erinevatele inimestele bussides, raamatukogudes ja mujal ja ehkki need olid tavalised sinised kaaned, ei midagi erilist, ja selliseid pileteid hakkas pikapeale kogunema, kuid see oli ikkagi esimene ja sellepärast jäi ka meelde millegi erilisena. Jäi meelde koos selle tundega, millega ma esimest korda ulatasin selle pileti ja mis ajas naerma selle mehe, kellele ma ta ulatasin. Selles ei olnud midagi sellest pidulikkusest, mis oleks pidanud olema selles päevas, vaid pigem lapselik võidurõõm. Ehkki hoopiski ei oleks pidanud olema see võidurõõm, mõtlen ma nüüd, suutmata öelda, mis oleks pidanud siis olema lapseliku võidurõõmu asemel, kogemuste-eelse puhta võiduka rõõmu asemel.

Veel ühte päeva, mis oli selle järgmise päeva järgmine või veelgi järgmisem päev, näen ma oma filmis. See taust ei ole tähtis ja ka inimesed ei ole tähtsad, tähtis on vaid see, et ka siis oli esimene kohtumine kellegagi, kellest ma midagi ei teadnud ja kes hiljem kuulus nende inimeste hulka, kes minuga kaasa tulid kogemuste-aega. Tähtis oli see, et tüdrukule jääb meelde ühe teise tüdruku nägu, kellega ta hiljem tihti koos oli. Sellel teisel tüdrukul selles filmis oli suur omadus tunnetada absurdi ja selle üle naerda. Alles hiljem sain ma aru, kui oluline on absurdist aru saada ja selle üle naerda just piasjades. Suurte asjade puhul on see mõnevõrra lihtsam, sest suured asjad on ju suuremad ja paistavad ka paremini silma ja nende kohta avaldavad paljud oma arvamusi. Väikesed asjad, need ainult sinu asjad, on aga igas päevas ja õigupoolest tuleb põhiliselt tegeleda just nendega. Muidugi on ka teisi võimalusi absurdiga leppimiseks, Camus'-nimeline mees on ka ühte-teist soovitanud, aga see ei olnud siis üldsegi tähtis, sest absurdi üle naermisest piisas tüdrukule filmist kauaks ja seda oli päris palju õpitud, kui enne pole suurt midagi teatud absurdist. Aga seegi on juba üks teine film ja lugu ja ta võib ainult kumada selles filmis, mis ei ole keeruline, vaid lihtne ja vana ja kollane, sest see on film kogemuste-eelsusest ja sellepärast ei saa ta olla keeruline. Sest tõeliselt keeruline saab tulla ainult koos kogemustega. Enne kogemusi võib olla keeruline, kuid see on olukordade keerulisus, mitte suhete ja suhtumise keerulisus.

Selles filmis on veel üks minek, mis vahest on kõige tähtsam minek sel sügisel ja võib-olla kõikide tulevaste sügiste tähtsam minek ja õigupoolest alati üks tähtsamaid minekuid oli see minek 1984. aasta sügisel. See on kuhugi pildistatud minek, mida võib näha teiste inimeste mäludes. Kui me seda mäletame, on see asi alatiseks üles võetud ja ehkki ma võin ainult oletada, kuidas ta kellegi teise pildil välja näeb, usun ma, et meie kõigi pildid on millegi poolest sarnased, meie kõigi, kes me tookord läksime. Muidugi ei tarvitse see kõigil mees olla ja omada säärast tähtsust nagu filmis, mida ma näen sellest tüdrukust, kuid seegi ei ole oluline. See kuulub teistesse filmidesse ja on seal tähtis.

Ma mäletan, et see minek oli minek ühele peole. Peost on jäänud veel ainult teadmine, et ta oli, et me sinna läksime ja seal ka midagi tegime, aga tõeliselt tähtis oli ikkagi minemine kui selline. Ta erines kõikidest teistest minekutest sellel aastal ja ka järgmistel aastatel selle poolest, et meid oli palju ja meil olid mõned loosungid. Me kõik, kes me läksime, olime väga noored, sest me olime kohe ülikooli sattunud ja ei olnud pidanud seda mitu aastat ootama ja vahest tegi see meid veelgi nooremaks, kui me tegelikult võisime olla. See oli juba hiljem, palju hiljem, kui sääraseid minekuid hakkas tihtipeale juhtuma ja inimesed naeratavad neid nähes, nagu nad meile naeratasid, ja hüüavad midagi, nagu nad meile hüüdsid, ja sellest ei juhtu midagi halba. Aga 1984. aasta sügisel ei olnud päris tavaline niimoodi minna, üheskoos, väga noortena, ja seepärast jäi see minek meelde. Selle mineku ja teiste minekute vahele tuleb üks kogemus, mis eristab järevalt neid minekuid sellest esimesest minekust 1984. aasta sügisel. See kogemus kuhjub kokku pisiasjadest, sest midagi ei juhtunud hiljem, ainult võib-olla õige natuke, aga tegelikult vist mitte midagi, võrreldes nende asjadega, mis siis veel inimestega juhtusid. Ainult meie, kes me tookord läksime, ei tahtnudki, et midagi juhtuks, pigem vastupidi, kuid me ei saanud sellele mõelda, olime ju veel väga noored. Nähtavasti sai see kogemus alguse ühest koosolekust, mis oli pärast minekut, nagu siis ikka asjad mõnest koosolekust alguse said. Nii et selles mõttes juhtus ometigi midagi ja vahest juhtus midagi rohkemgi, kui oleks võinud arvata. Sest tüdruk avastab hiljem, et see kogemus ei ole temal üksinda ja see kogemus ei ole midagi seesugust, mida peaks häbenema. See kogemus hakkab iseloomustama mitte ainult teda, vaid ka teisi, kes tookord läksid tema ees ja kõrval, ja ka neid, kellega ta iga päev loengutes koos istus ja keda selles minekus hoopiski ei olnud, keda ei olnud isegi mitte veel nende kursusel. Ainult tüdruku jaoks sai see kogemus alguse minekust ja jäi talle meelde mineku kogemusena. Alles hiljem võib ta sellele kogemusele nime anda, sellele kokkuleppimise kogemusele. Et võim ütleb sulle: ära tiku minu maale, vaata, siin on sinu maa ja siin on minu maa ja kui mina luban, võid sa minu maal ka käia, aga kui mina seda ei taha, siis ära sina tule, ma ju ütlesin sulle, et sul võib halvasti minna, kui sa tuled, nii et ära sina tule. See teadmine võimu maast varjundab kõiki neid nägusid sellel viimasel pildil, ühel natuke rohkem ja teisel natuke vähem. Keegi ei kavatse seda häbeneda, see ei olegi midagi häbenemisväärset ja ma ei tea, kas me mõtlesime, pisut kurb on, kui sa nii täpselt igas asjas võimu maad pead tundma. Vahest kusagil mujal oleks selles midagi häbenemisväärset, kuid meie jaoks, kes me seal seisime, ei olnud selles veel midagi häbenemisväärset. Sest teadmine võimu maast oli meis ammu olemas, veel enne, kui me teda enese jaoks nimetada võisime, oli ka selle tüdruku elus, ehkki ta oli senini hakkama saanud ilma konkreetse kogemusest võimu maast.

Ent see kõik ei kuulu jällegi sellesse vanasse filmi kogemuste-eel-

susest, sest siis ei võinud tüdruk midagi säärast mõelda ja ega teelikult seda filmis ju polegi. Ainult ma ei oska teda vaadata ilma kõrvalpeõigete ja kommentaarideta, sest ikka on midagi, mida ma tahan üle seletada ja mille üle naerda. Kuid ma ei või ometigi üle olla sellest kogemuste-eelsest ajast, vaid hoopis ehmatuse minus, et kogemusteajas on need juurdemõtlemised nii lihtsad tulema, et kunagi ei jookse minu kõrval need lapsed, kes on mingist teisest loost ja filmist, aga miskipärast on sattunud minu filmi.

Lõpu selle filmi jaoks olen ma välja mõelnud, sest kuidas ta päriselt lõppes, ma enam ei mäleta, aga ma tahan, et tema lõpp oleks ilus. Ma mõtlen sinna lõppu oomeni, millest ma hiljem teada saan, et ta on üldse mingi oomen minu elus ja et tema läbi hakkab kogemuste-eelsus lõppema. Ma vaatan tüdruku minekut selle märgini, mida ma tema jaoks seadsin, et see kõik kokku ometigi ilus oleks, kuid äkki ongi kõik, film on läbi ja kuigi ma pingutan isegi, ei tule midagi enam välja. Kuigi ma tahtsin nii väga sellele tüdrukule öelda midagi, mida ta ei oleks uskunud ja mille üle ta oleks naernud. Selle sõna ja teadmise, mis on minus, kui ma seda filmi eneses nägin, mis oli kogu aeg olemas, kusagil tagapool kaadris ja mille ma ütlen nüüd iseendale. Ma ütlen seda, et kogemuste-eelsuse lõppedes algab vananemine.

MART KIVASTIK

SEMM

Eva oli juba õues. Kükitas sõdurite raadiomaja plangu kõrval ja loopis igavusest kividega märki. Eval oli mustad dressikad ja ketsid. Ise vahtis ta hoopis teisele poole, aga kive laskis üle käe lendu, täiesti juhuslikus suunas. Mõned lendasid kolksuga vastu planku, mõned üle, aga tal oli vist ükstapuha. Ta ei pannud tähelegi, kui Jaanus tuli.

«Eva. . . Eva!»

«Noh?»

«Me ostame ära!» ütles Jaanus ükskõikse häälega. Nagu poleks tal see esimest korda äri ajada.

«Kas sa isalt küsisid?»

«Ta lubab.»

«Kust sa tead?»

«Lubab, lubab. . .»

Eva vist ei uskunud. See oli tal näost näha. Vist selle eelmise korra pärast, kui kõik nässu läks ja suur pahandus oli.

«Ta ükskord ammu juba rääkis, et armastab loomi, et kui ta väiksem

oli, siis oli neil ka. Ega ta ei olegi eriti vana, see ainult paistab nii välja.»

Ega isa nii siga mees ka ei olnud, et kõik ära keeleb. Tal endal oli rubla ja kopikaid, aga ema annaks juurde.

Jaanus vaatas, mida Eva mõtleb. Ta piidles päris tükk aega ja Eva viskas veel ühe kivi vastu planku — prillid, patsid, kohutav hulk tedretähne, aga mõtteid näha ei olnud.

«Kus sa koera panid?» küsis Jaanus.

«Tuppa.»

«Too välja, ah?»

«Milleks?»

Jaanus ei osanud öelda, milleks. Maru loll küsimus.

«Mis sa norid, Eva!»

«Ütle, milleks. . .»

Jaanus tegi tiiru ümber enda, ajas käed taskusse ja vilistas. Ta ei osanud midagi öelda, nagu koolis või nagu ema — miks sa hambaid ei pese.

«Ise tead ju.»

«Noh?»

«Sünge koer on. . .» Kui ta seda ütles, siis ta punastas. Ta tundis, kuidas see põskedest pihta hakkas ja siis kogu nägu, täitsa lõpp. Eva vaatas kuidagi imelikult.

Jaanus keeras Evale selja, nagu muuseas, et aru ei saaks. Võttis maast kivi, vaatas ja pistis taskusse.

«Miks sa kive taskusse topid?»

«Siin on pulle kive.» Kuigi tal ühe hetkega meelde ei tulnud, mis-gugune kivi täpselt välja nägi. Igal juhul oli see päris suur, otsapidi jäi taskust välja. Ta kükitas Eva kõrvale maha ja valetas: «Ma vahepeal kogun kive, isa kogus ka vanasti, aga siis viskas ta oma kivid minema.»

«Miks?»

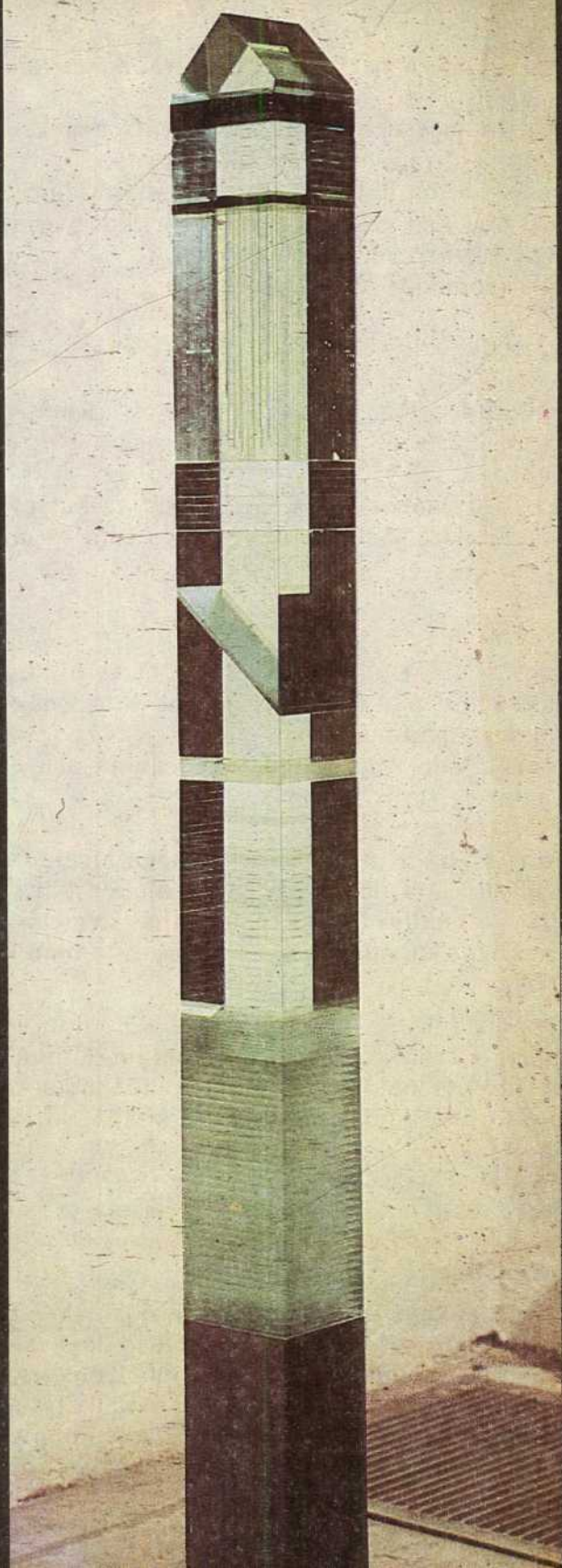
«Ära ei mahtunud.»

Eva noogutas. Ta oli vast veidi lahkemaks läinud, sest ta võttis prillid eest ja hakkas neid taskurätikuga hõõruma. Alati, kui Eva prillid eest võttis, oli ta kuidagi lahkem. Ja kissitas silmi, nagu paistaks päike näkku.

«Too koer välja, Eva.»

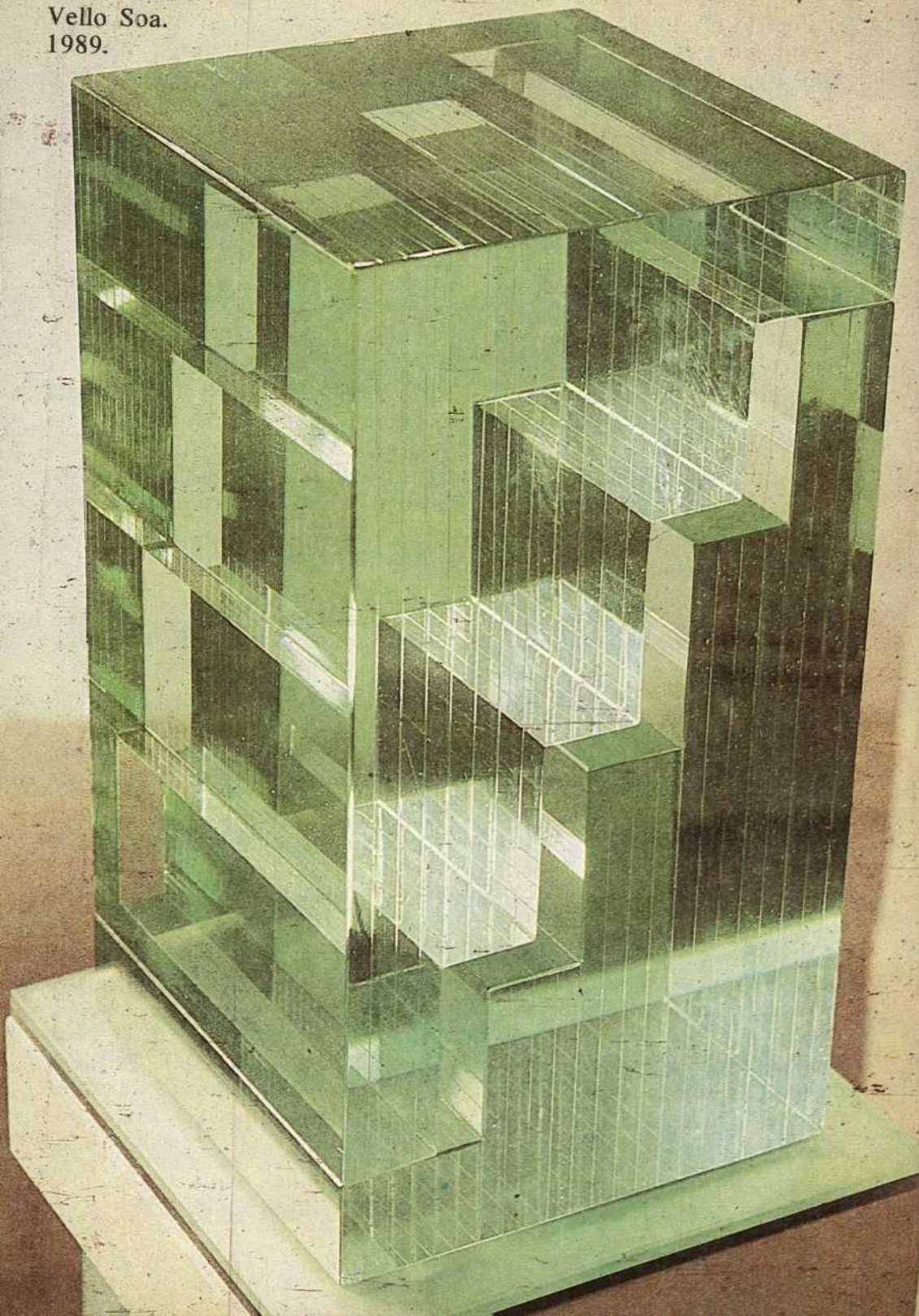
Jaanus jäi teda ootama. Ta istus sinnasamasse maha ja vaatas, kuidas Eva püsti tõusis. Eva kõrval oli ebamugav seista, sest Jaanus oli tast peajagu lühem.

Eva kloppis dressikate tagumiku puhtaks ja läks. Ta käis natuke imelikult, pea viltu, aga see ei lugenud küll midagi. Sest ta armastab teda ja see on kõige tähtsam. Ja koer ka. Tõukoeraga ei olekski midagi pihta hakata. Tõukoerad on liiga lähedalt sugulased ja siis ei saa neist midagi asja. Nagu siis, kui isa oleks hoopis tädiga abielus ja mitte emaga. Eva teab seda väga hästi. Ja tõukoerad on kõik ühte-

Näitus
«Belvedere».
Vello Soa.
1989.

Näitus
«Belvedere».
Vello Soa.
1989.

moodi ja jäävad haigeks ja surevad maha — kogu raha vastu taevast. Pealegi ei olnud tal niipalju.

Jaanus vaatas Eva maja poole. Kedagi ei tulnud. Eva toa aken oli lahti, aga kardinad segasid. Kuradi kardinad. Jaanus võttis taskust kivi, sellesama, mida ta koguda oli lubanud, ja virutas. Ei ulatunud Eva majani, ta oli veel liiga väike. Liiga väike, et pimedani väljas olla, liiga väike, et õhtul telekat vaadata, et tädi sünnipäeval käia. . . sead, kui ta suureks kasvab. . . Jaanus jäi mõtlema. Ta jõudis juba sinnamaani, kus ta naise võtab ja kus ta üksipäini välismaale sõidab, kui Eva tuli.

«Miks sa kutsikat ei võtnud?»

«Ta magab.»

«Aga pärast, siis kui ta üles ärkab?»

«Ära noki nina.»

Jaanus võttis sõrme ninast välja. Eva oleks võinud selle ütlemata jätta. Ta tõusis püsti ja astus veidi kaugemale, et mitte liiga Eva lähedal seista. Nüüd nägi ta enam-vähem sama pikk välja. Ta tundis ennast nüüd tüki maad kindlamini ning tal tuli kange himu midagi vägevat öelda. Ta vaatas Evale range pilguga otsa, ajas käed taskusse: «Kuule, pörutame kuskile, ah?»

«Kuhu?»

«Lähme sõdureid vaatama.»

«Milleks?»

Jaanus sülitas, sest kõik suured inimesed sülitavad, kui neile midagi närvidele käib. Täitsa lõpp, milleks, milleks.

«Kuule, neil on morse ja pandlad.»

«Nooh?»

«Noh, noh me läheme seda vaatama. Nad ise kutsusid, kui ma eelmisel korral üle aia ronisin. Kahju, et sul koera kaasas ei ole, me oleksime neile näidanud.»

Eva ei öelnud midagi. Venitas kaela ja ajas pead õieli, silmad kissis.

«Lähme või?» Jaanus ei võinud seda välja kannatada, kuidas Eva jokutas. See oli iga asjaga nii.

Jaanus tegi pukki. Ta seisis seljaga vastu aeda ja pani käed nii viisi, et Eva saaks sinna astuda.

«Kuule, sa ju ei jõua,» ütles Eva.

«Jõuan, mina jõuan,» ütles Jaanus ja surus hambad risti, et vastu pidada. Ta oli ükskord maadelnud suurte poistega ja oleks peaaegu võitnud. Jaanusel libises käsi ära just sel hetkel, kui tal too maadlemine meelde tuli, kuidas ta oli juba peaaegu võitmas, aga siis ütles jõud üles. . .

Häbi, täitsa lõpp. Eva korjas prillid maast üles ja uuris. Jaanusel oli klimp kurgus, aga ta püüdis seda mitte välja näidata.

«Käsi libises ära.»

See oli haledalt öeldud, hea, et tõinama ei hakanud. Aga ta seisis uuesti seljaga vastu planku. Eva lükkas ta kõrvale.

«Ma jõuaksin küll. . .»

«Roni sina,» ütles Eva. Jaanus ei hakanud vaidlema. Sekundiga oli ta Eva õla peal, nagu pisike ahv ja vupsti üle.

Sõdurite uks oli irvakil, raadio mängis. Nad seisid sinna ukse taha ja esiotsa ei julgenud edasi minna.

«Sa ju ütlesid, et kutsuti,» sosistas Eva.

«Mis sa arvad, et ma valetasin või?»

Jaanus lükkas ukse lahti. Nad jäid Evaga kahekesi ukse kõrvale seisma ja vaatasid sisse. Seal oli kaks sõdurit, mõlemad mundris ja pannaltega. Ühel olid nõõbid eest lahti ja sealt paistis hästi karvane rind. Rohkem kui isal, mõtles Jaanus, palju rohkem.

«Näed nüüd,» ütles ta Evale.

«Mida?»

«Pandlaid muidugi!»

Mõlemal sõduril olid uhked läikivad pandlad väga laia rihma küljes. See, kellel eest lahti oli, hoidis oma pannalt peos.

Sõdur oli endale harjad jalgade külge sidunud ja uisutas mööda tuba ringi. Teine sõdur vaatas seda tagumisest toast pealt, sealt kostis muusikat.

«Aga morse?» küsis Eva.

«Oota!»

Sõdur oli neid märganud, aga ta uisutas mööda tuba edasi. Jaanus ei mäletanud täpselt, kas see oli seesama sõdur, kellega ta eelmine kord rääkis, tähendab, oli püüdnud rääkida. Igal juhul ta kahtles, sest sõdurid on ühte nägu.

Sõdur ütles midagi ja viipas käega. Eva sai vist aru. Eval oli vene keel selge. Jaanus läks Evale järele. Ta oli algul Eva selja taga, aga siis tuli välja ja läks selle juurde, kellel karvad mundri alt paistsid.

«Kuule, näita morset.»

Sõdur ei saanud aru. Ta vaatas tühja pilguga Jaanusele otsa ja ei saanud tuhkagi aru.

«Morset noh, tok, tok, tok. . .» Jaanus tegi käega niisuguseid liigutusi, nagu teeks morset.

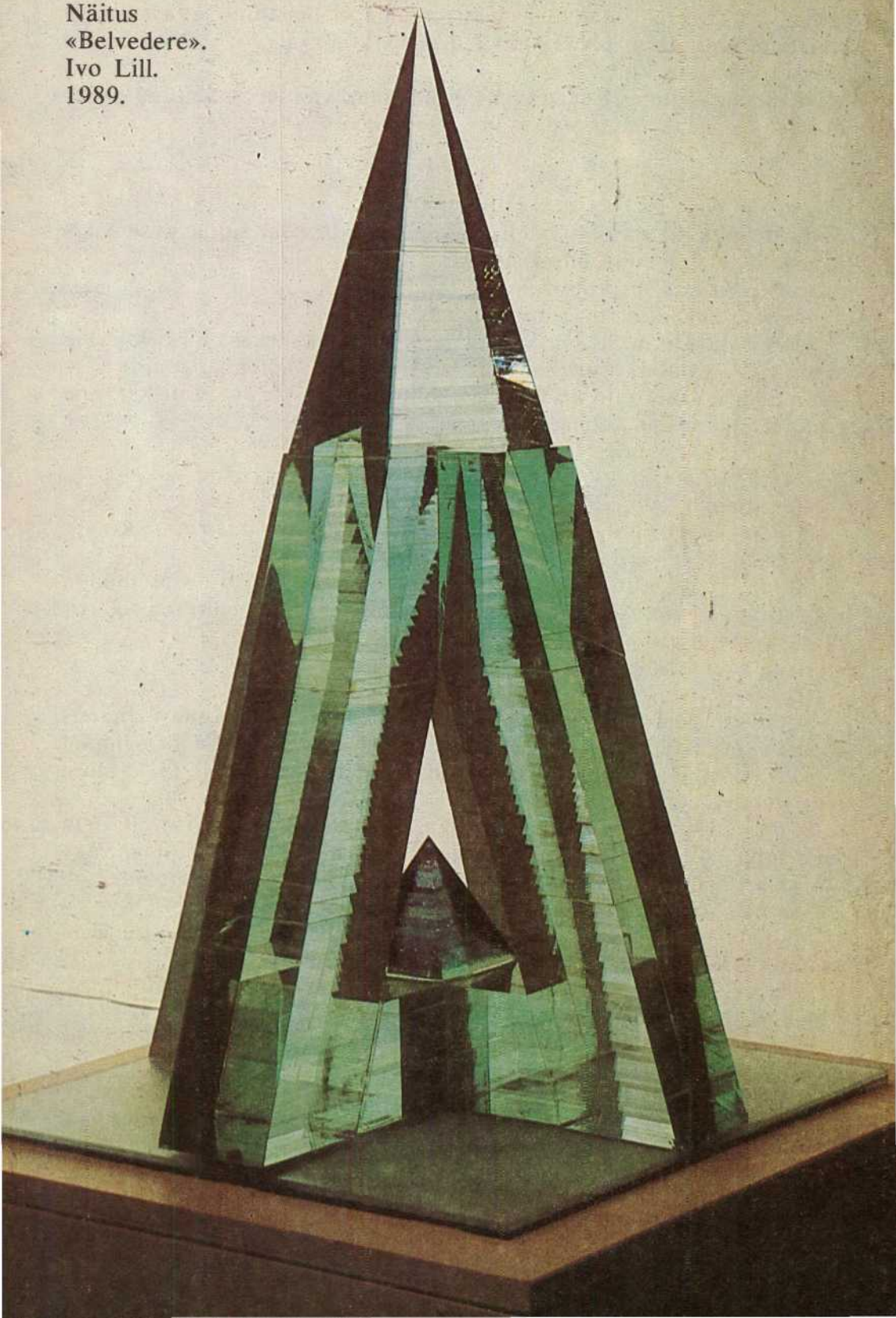
«Tule, Eva.» Ta läks ise ees. Morse oli teises ruumis, seal, kus raadio mängis. Morse kõrval olid kõrvaklapid.

«See on morse,» ütles ta Evale.

Aga Eva ei vaadanudki morset. Ta ei vaadanud mitte sinnapoolegi, kus seisis see pisike klopsakas, millega sedavõrd kenasti toksida võis nagu filmis. Ja ometi olid sealsamas kõrvaklapid, mustad, läikivad nagu tankistidel või lenduritel. «Eva, Eva, sa ei vaatagi!»

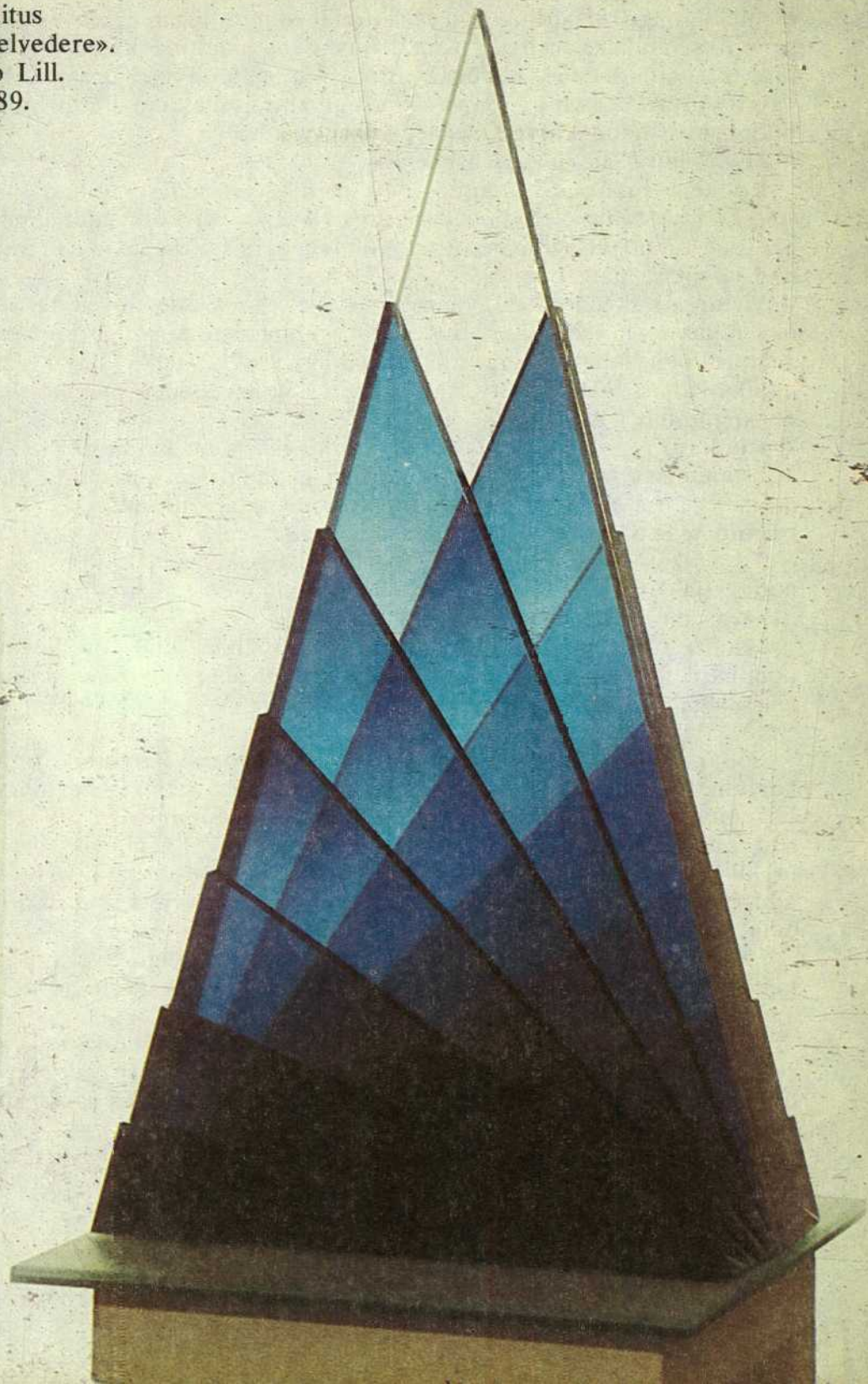
Eva vahtis hoopis teisele poole, silmad kissis nagu siis, kui prille ees

Näitus
«Belvedere».
Ivo Lill.
1989.

Näitus
«Belvedere».
Ivo Lill.
1989.

ei oleks, nagu krimpsus, nii et tedretähed muutusid üheks suureks pruuniks latakaks silmade vahel, ilus Eva, maailma kõige ägedam tüdruk, polnud eales niivõrd vastik välja näinud kui praegu. Eva vahtis sõdurit. Ta oli kui puuk silmadega kinni sellesama mundripluusi küljes, kust nood karvad välja paistsid.

«Eva, siin saab ju ise ka toksida.»

Rohkem Jaanus ei ütelnud. Sest ta nägi, et sellest polnud kasu, sest Eva ja sõdur seisid akna juures, ja Eva oli kõik enda ümber ära unustanud ja itsitas ning tegi silmadega siksakke, nagu ei saaks nad tal üldse paigal seista.

Sõdur ainult naeratas. Naeratas ja ajas rinna ette, nii et tal veel üks nõõp sealt lahti läks. Siis võttis sõdur pandla ja näitas Evale. Jaanus nägi, kuidas Eva silmad läikima hakkasid — nagu vares kopika kallal. Ja Eva võttis sõduri käest läikima löödud pandla, sinna oli kirjutatud CA.

Kindlasti ei mäleta ta nüüd enam midagi. Ta on kindlasti üleüldse unustanud, et tal on kutsikas kodus ja et laua peal on musta värvi morse. Täitsa lõpp. Naised. . . naised on midagi niisugust. . . Ta ei osanud seda välja mõelda, mida ta tahtnud oleks.

Ta hõikas Evat. Eva vaatas korraks tagasi, aga siis ütles sõdur midagi ja Eva läks näost punaseks, nii punaseks nagu lipp.

«Ma lähen koju ära, Eva.»

Jaanus oleks peaaegu kukkunud, sest sõdurid olid toa libedaks pooninud. Kõik sõdurid on sead. Nad on ühte nagu ja karvaste rindadega ja suured, suured sead.

«Ma lähen koju, Eva. . .»

Sõdur võttis Evast käega kinni. Ta pani oma ilmatuma rämpase kämbla Eva selja tagant läbi ja Eva ei ütelnud selle peale midagi, läks ainult näost lapiliseks ja pilutas silmadega, õudne. Ja siis läksid nad koos teise tuppa, kus seesama sõdur enne harjadega uisutas, ja lükkasid ukse kinni, aga see jäi irvakile. Jaanus kuulis, kuidas nad rääkisid, kuidas Eva itsitas nagu viimane titt ja sõdur mõrises oma jämeda häälega kaasa.

Jaanus istus. Ta süda lõi täpselt sellise kiirusega nagu Eva kutsikal, kui ta tole sülle oli võtnud. Ta võttis kätega peast kinni ja vahtis ainiti morse läikivat klõpsakat.

Lõpp, kõik on läbi, sõdur võtab Eva naiseks ja kihutab minema, rongiga, lennukiga, kuhugi nii kaugele, kus ainult mustad elavad, lõpp. Ta jääb eluks ajaks õnnetuks ja hüppab aknast alla ja kirjutab kirja, kus ta kõigile ütleb, kõigile.

«Jaanus!» Eva seisis ukse peal. Jaanus vaatas talle sügavasti otsa ja pani pea veel lohutamatumalt käte vahele.

«Jaanus. . .»

«Mis on?»

«Lähme ära,» ütles Eva. Nagu polekski midagi juhtunud, kõige tavalisemal häälel. Naised on kindlasti veidi ebanormaalsed. Võib-

olla ei ole nad täie aruga? Jaanus ei hakanud nutma. Ta tõusis püsti ega näidanud sugugi välja.

Sõdurid vedelesid eestois diivanil. Kui Eva ja Jaanus uksest välja läksid, siis tuli üks neist trepikotta järele ja lehvitas. Jaanus ei saanudki aru, kumb sõdur see oli. Nad olid liiga ühte nägu, need sõdurid.

Ta käärdas paberi kokku ja suskas taskusse. See oli nendest juba pungil. Lauale vedelema ei saanud neid jätta — ema oleks näinud ja isa ka. Aga see polnud nende asi.

«Jaanus!»

Ta ei tahtnud emale vastata. Ta ei tahtnud üldse midagi. Pealegi ei suutnud ta seda kirja valmis kirjutada, kõigepeal seepärast, et ta ei osanud midagi seesugust välja mõelda, mis Evale südamepõhja läheks, ja siis veel sellepärast, et ta ei mõistnud kirjutada, nii et vigu ei oleks, nagu suured inimesed.

«Jaanus,» hõikas ema uuesti.

«Ma õpin, ema, ma õpin.»

Nii oli kõige kindlam öelda, siis rohkem ei segata. Sest kui laps õpib, peavad kõik vait olema. Ema tõmbas kõõgiukse tasakesi kinni.

Jaanus võttis uue paberi. Seal oli lilleke serva peal. Kuigi vist oleks pidanud ilma lilleta saatma. Sest teda oli üle mõistuse solvatud. Ta alustas uuesti:

Eva!

sina olet sur sika. ja sõtur kah.

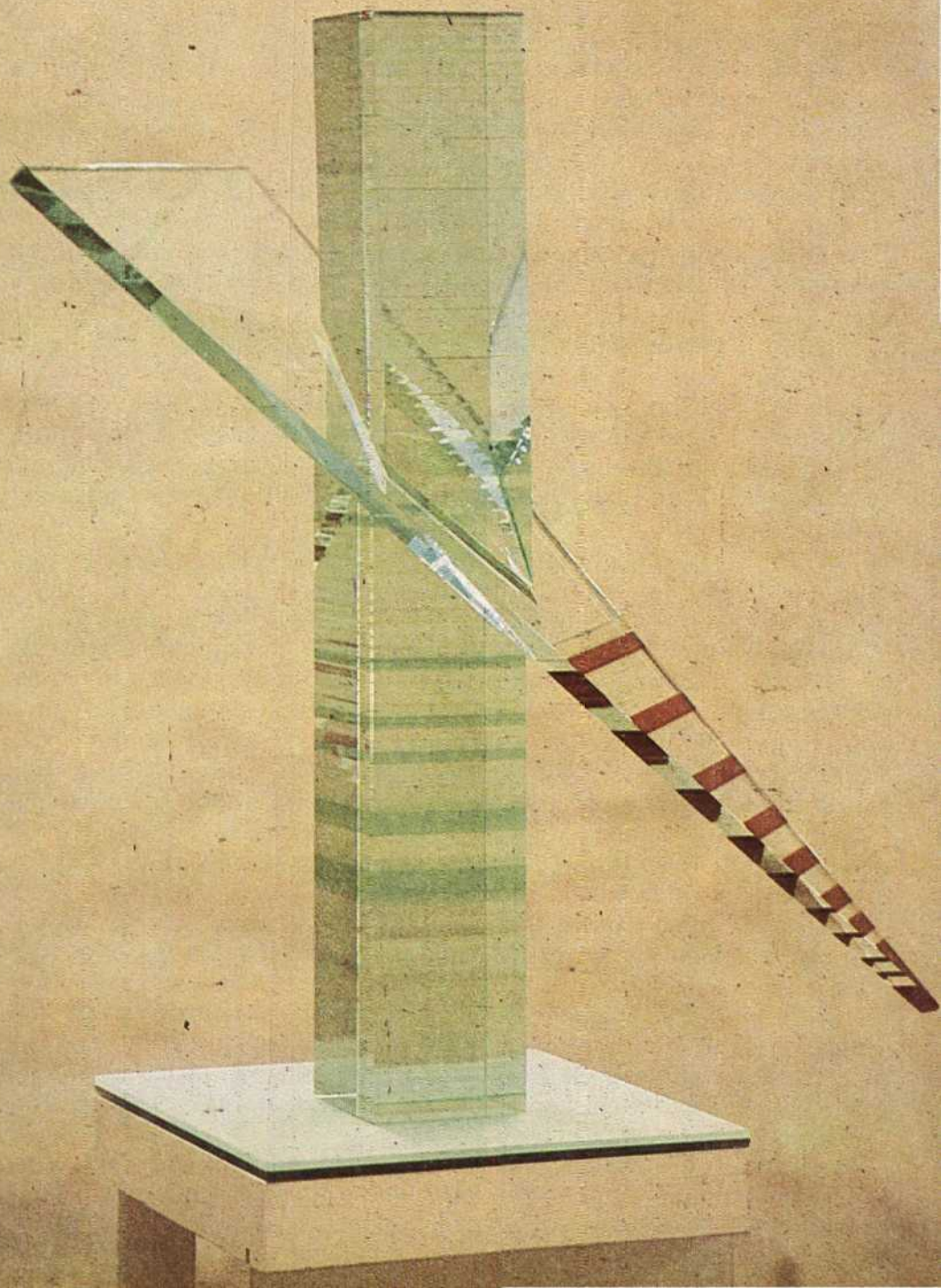
J.

See ei kõlvanud. Ta tõmbas maha. Võib-olla oleks pidanud minema ise sõduriga rääkima. Nutt tuli kurku. Ta tundis, kuidas silmades pitsitama hakkas ja siis voolas suur pisar mööda põske alla. Jaanus limpsas keelega — soolane. Täitsa lõpp. Ja kutsikast samuti ilma. Ta ei tahtnudki enam seda kutsikat, sest et see oli Eva oma. Las kingib sõduritele, kui tahab. Kuradi morsed! Ta ei lähe mitte kunagi sõjaväkke, mitte kunagi, isegi siis, kui suureks kasvab. Kas või juba sellepärast, et siis ei tunne teda ema ära, kui ta teiste sõduritega koos seisab, sest ta on nendega ühte nägu.

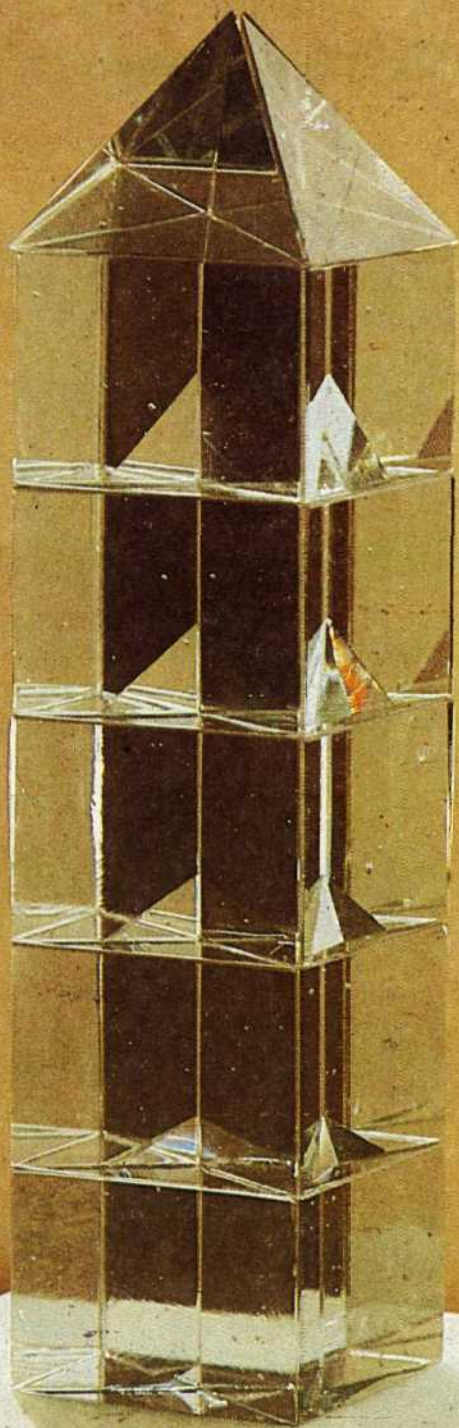
Väljas oli juba hämar. Jaanus nägi läbi akna puude kontuure, mis kasvasid nende maja vastas. Seal taga on Eva maja. Ja Eva istub toas ja loeb raamatut — «Lugusid loomadest». Sellest karust, kes metsast kinni võeti ja puuri pandi, ja rebasest ka. Jaanus püüdis läbi puude vaadata, aga ei olnud näha. Ei tea, mis kutsikas teeb. Magab? Aga lõppude lõpuks ei ole ju loomad süüdi. Kutsikas ei tea ju midagi sellest, et sõdur Evast kinni võttis. Tal pole ju aimugi, et Eva itsitas nagu segane.

Jaanus läks rahakassa juurde. See seisis vihikute kõrval kooli-riiulil. Ilus punane majakene. Niisuguse piluga, et võis raha täis

Näitus
«Belvedere».
Ivo Lill.
1989.

Näitus
«Belvedere».
Eve Kõha.
1989.

toppida. Varem oli ta tahtnud ratast osta. Aga sinna ei kogunenud eriti. Sest kui kallutada, jooksis raha mööda katust välja. Ta loksutas maja ja kopikad lendasid lauale.

Üle rubla oli. Ta võib ju natuke võlgu jääda. Eva tahtis kolm rubla. Kolm miinus üks on kaks. Siis ta jääb kaks rubla võlgu ja kui sünnipäev tuleb, küsib ema käest juurde ja maksab ära.

Jaanus toppis kopikad tagataskusse ja tegi köögiukse lahti: «Ema, ma käin korraks väljas ära.»

Ta ei hakanud igaks juhuks kuulama, kas ema lubab või mitte. Tegelikult oli päris kindel, et ei võinud. Ta jooksis kähku uksest välja ja ei kuulanud, sest ema vist hõikas. Ta hüppas kohe nurga taha ja nüüd ei olnud teda enam aknast näha.

Eva aken oli valge. Jaanus läks trepist üles, süda põksus — tuk, tuk nagu morse. Ta lasi kella.

«Tead, ma ei ütle sulle sellepärast midagi, Eva.»

«Millepärast?»

«Ma ei ütle sulle sellepärast mitte midagi,» kordas ta uuesti. Eva sai kindlasti aru. Ta teeb ainult sellist nägu. Jaanus vaatas hoolikalt Evale otsa ja talle tundus, nagu oleks Eva siiamaani näost ära, nagu vahiks pannalt või mundripluusi lahtist kaelust, kust see karvamägi paistis nagu nuustik.

«Mul ema ütles, et ta ostab selle koera väga hea meelega ära. Ma tulin järele.»

Jaanus otsis oma kopikad välja: «Siin on üle rubla.»

«Miks ta rohkem ei andnud?» küsis Eva.

«Tal ei olnud praegu rohkem, aga ma maksan hiljem ära.»

«Kui raha tood, siis saad.»

Jaanus hakkas nutma. Ta hakkas suure heleda häälega tõinama nagu viimane eit ja hõõrus rusikaga silmi.

«Ma ju toon sulle hiljem ära, sa ise lubasid kutsika mulle, aga nüüd tahad teda sõduritele anda, jah, nüüd tahad nendele morsesele koera maha müüa, jah?»

Jaanus mõtles, et ta ei tohiks nutta, sest nüüd oli ta ennast reetnud, nüüd oli ta kõik ära rääkinud, ja tal tuli veel haledam tunne peale ja ta nuttis veel kõvemini. Ta ei suutnud rääkida, vaid luksus, ja nina oli tatine.

«Jaanus.» Eva võttis tal peast kinni. Aga Jaanus pööras ennast ära. Sest Eval oli sõduri lõhn küljes, see vastik morse hais. Ta pööras Evale selja ja seisis niimoodi, aga ei läinud ära, kuigi oleks pidanud.

«Jaanus, võta see kutsikas, Jaanus.»

Siis ta sai aru. Ta sai lõpuks aru, mida Eva ütles. Eva tõi kutsika. See oli imeväike kräsus karvadega peni, kõige väiksem koer, keda Jaanus kunagi näinud oli, ja kõige targem ja ilusam.

«Säh!» Ta andis kopikad Evale. Need olid peos higiseks läinud.
«Pole vaja,» ütles Eva. Eva ei võtnudki raha.

Kui Jaanus Eva majast välja astus, oli juba pime. Ta polnudki nii hilja väljas olnud. Kutsikas oli tal süles, niutsus.

Nad läksid koos kodu poole. Ta surus kutsika kõvasti vastu rinda, et külm ei oleks, sest kutsikas värises ja ta ise ka. Nad jõudsid oma majani. Ja ta hakkas järsku mõtlema, kuidas ta selle emale ära seletab, et neil nüüd koer on.

Jaanus istus trepile maha. Väljas oli juba päris külm ja röske. Ta laskis koera jalutama: «Mine käi pissil, kutsa. Mine käi natuke ringi. Ema on vist meie peale kuri, kutsa.»

Kutsikas jäi värisevate jalgade peale seisma, vaatas natuke ringi ja hakkas niutsuma. Jaanus võttis ta sülle tagasi: «Ära karda, kutsa, ära karda.»

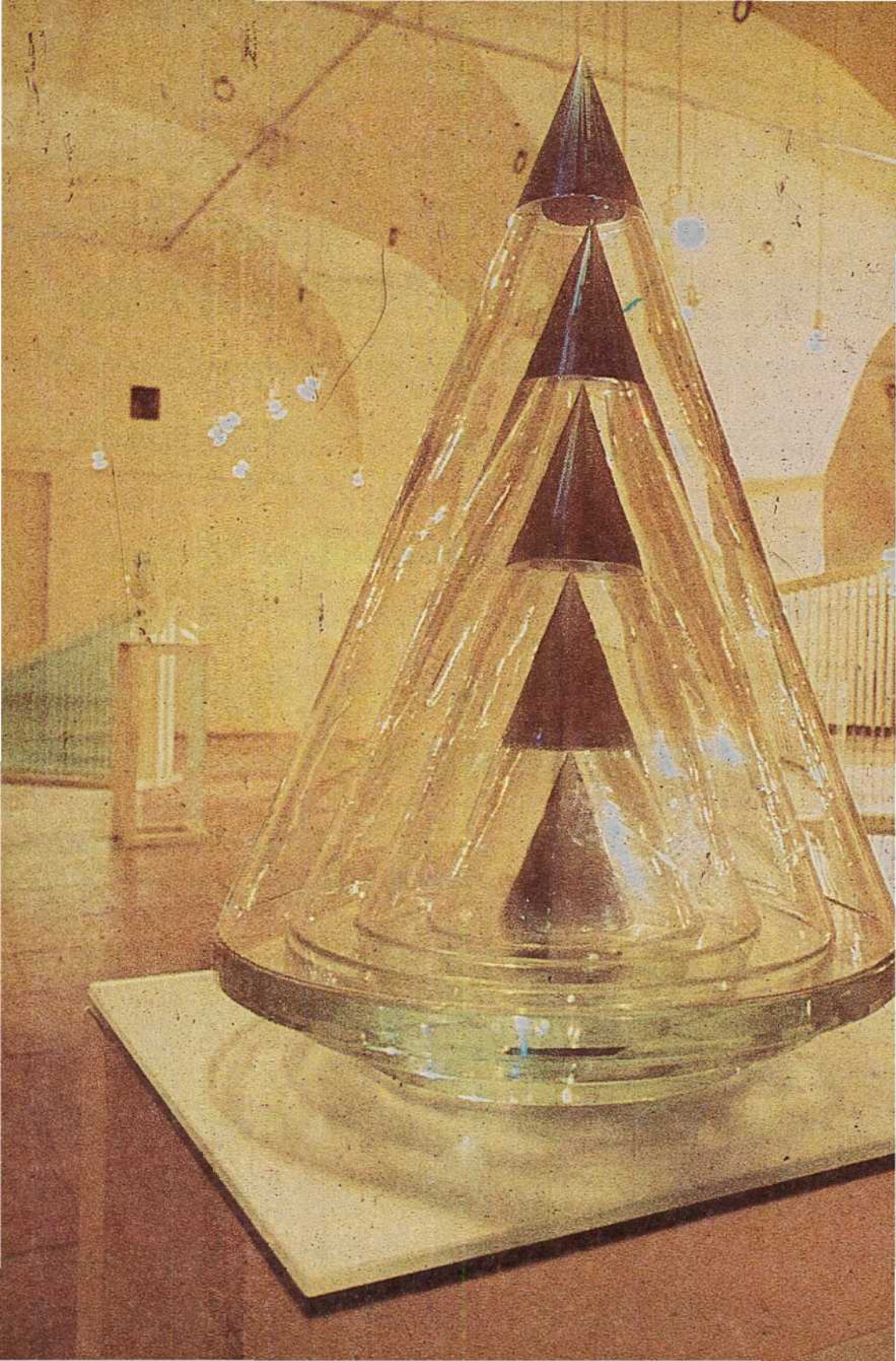
Jaanuse silmad uitasid taevas. Seal oli hästi palju tähti. Neid oli seal nii palju, et neid ei jõuaks kunagi kokku lugeda. Ja tegelikult olid nad suured, ainult paistsid nii pisikesed välja. Seal oli Suur Vanker. Eva ükskord näitas, kus on Suur Vanker. Puude lehed sahisid, aga muidu oli vaikne, väga vaikne. Siis kukkus üks täht alla. Jaanus pani silmad hästi kõvasti kinni ja soovis. Ta jõudis selle nii kähku ära soovida, et täht veel kukkus. Aga seda ei tohi kellelegi öelda, mitte kellelegi! Siis läheb täide.

ZBIGNIEW HERBERT

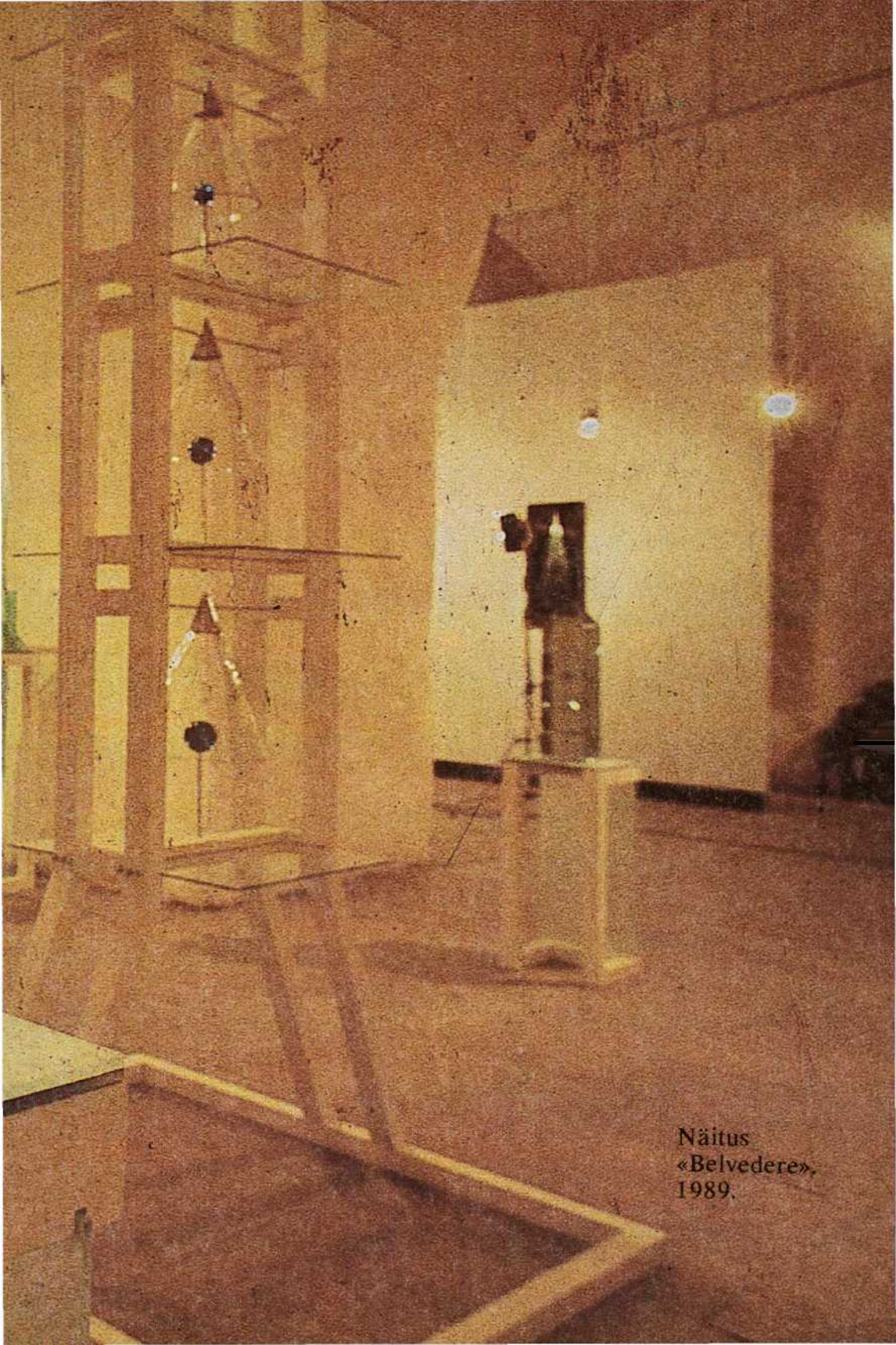
Poola keelest tõlkinud Riho Laanemäe
Härä Cogito mõtleb naasmisest sünnilinna

Kui ma pöördusin tagasi sinna
küllap ei leiaks ma eest
varjugi kodumajast
poisipõlve puid
ega risti raudsildiga
pinkil millel sosinal sõnusin
kastanid ja veri
ega ühtegi asja mis meie oma

alles on vaid
kiviplaat
kriidiring
seisan selle keskel
üks jalg õhus
hetk enne hüpet

Näitus
«Belvedere»,
1989.

ma ei kasvagi suureks
ehkki mööduvad aastad
ning kõrgel tuhisevad
taevakehad ja sõjad

seisan selle keskel
liikumatu kui mälestussammas
üks jalg õhus
enne hüpet otsatusse

kriidiring muutub ruskeks
just nagu vana veri
ümberringi kuhjub
tuhk
õlgadeni
suuni

Härra Cogito ja puhas mõte

Härra Cogito püüab
jõuda puhta mõtteni
enamasti enne magamajäämist

ent juba püüdluses endas
on eos lüüasaamine

saavutanud seisundi
kus mõte on nagu vesi
suur ja puhas vesi
ükskõikse kalda ääres

lööb vesi äkitselt virdama
ja laine toob kaasa
plekkpurke
puutükke
kellegi juuksekihara

tõtt-öelda ka Härra Cogito
pole päris ilma süüta
ta ei suutnud pöörata
vaimusilma
ära kirjakastilt
sõõrmeis oli merelõhna
kilgid kõditasid kõrvu
ja roidekaare all oli tunda vööraid sõrmi

ta oli tavaline nagu teised
möbleeritud mõtted
käenahk tooli käsitoel
hellusekurd
põsel

kunagi
kunagi hiljem
kui ta maha jahtub
saavutab ta satori seisundi

ja on nagu soovitavad õpetajad
tühi ja
üllatav

Agulimajad

*Pilvisel sügisel pärastlõunal armastab Herra Cogito
küllastada räpaseid aguleid. Pole olemas — ütleb ta —
puhtamat melanhooliaallikat.*

Aukuvajunud akendega agulimajad
tasa kõhivad majad
krohvivärinad
hõredajuukselised
südamehaiged majad

ainult korstnad unistavad
kõhetu kaeblus
kandub metsaveerde
suure vee veerde

tahaksin mõelda teile nimed
täita teid India aroomi
Bosporuse tule
koskede kohinaga

sisselangenud meelekohtadega agulimajad
leivakoorukest mugivad majad
külmad kui paralüütiku uni
trepid kui tolmupalmid

alati müüa olevad majad
armetuse pelgupaigad
majad kes pole kunagi käinud teatris

agulimajade rotid
viige nad ookeani kaldale
las nad istuvad soojal liival
las vaatavad troopikaööd
las tuua laine neile tasutaks tormilisi kiiduavaldusi
nõnda nagu kohane vaid raiskuläind elule

Härra Cogito vaatleb surnud sõpra

Hingas raskelt

kriis pidi saabuma öösel
keskpäev kell oli kaksteist
Härra Cogito läks koridori
suitsetama sigaretti

enne aga kohendas patja
ja naeratas sõbrale

hingas raskelt

tekil
liigatasid
sõrmed

tagasi tulles
ei leidnud ta sõpra eest
tema asemel
lebas miski muu
pea viltu vajunud
silmad jõllis

tavapärased askeldused
joostes tuli arst
torkas süstla
mis täitus
tumeda verrega

Härra Cogito
ootas veel hetke
vaatas uurivalt seda mis jäänud

oli tühi
nagu kott
kahanes
üha enam
nähtamatute tangide
teise aja muljutuses

muutunuks ta kiviks
raskeks marmorkujuks
ükskõikseks ja väärriksaks
olnuks kergendus missugune

lamas ahtal hävingu
neemel
juurtelt rebitud
eemale heidetud kui kookon

lõuna
taldrikuhelin
kutsus angelusele
inglid ei tulnud ülevalt alla

Upanišadid lohutasid
kui tema kõne
üleneb mõtteks
mõte hinguseks
hingus soojuseks
soojus kõrgeimaks jumaluseks
siis ei tunne
ta enam midagi

ta ei tundnud enam midagi
ja oli mõistetamatu
kore saladuskomps käes
avaneva oru nõlvakul

Härra Cogito võõrandumised

Härra Cogito hoiab käte vahel
pea sooja amforat

ülejäanud keha on varjul
seda näeb vaid kombates

ta vaatab magavat pead
küll võõrast ometi tundlikku

taas kord
tõdeb ta hämmeldunult
et eksisteerib veel keegi peale tema
mõistetamatu
nagu kivi

kelle piirid
avanevad
vaid viivuks
hiljem heidab meri
kaljusele rannale

kellel on veri
võõrad unenäod
relvastatud oma nahka

Härra Cogito asetab
magava pea
ettevaatlikult eemale
et palgeile
ei jääks
sõrmejälgi

ja läheb
üksildasena
lubivalgesse süngi

Härra Cogito kurdab unenägede tühisuse üle

Unenäodki muutuvad üha tühisemaks
kus on need meie vanaemade ja vanaisade unenäolised saatjad
kes värvikad nagu linnud kerglased nagu linnud tõusid kõrgele
troonitrepile tuhandete küünalde paistel
ja vanaisa oli sedavõrd kodunenud oma jalutuskepiga lükkas kõrvale
hõbemõõga ja vastumeelse vanaema kes oli nii lahke
et manas tema auks näole vastarmunu ilme

neile
kõneles tubakasuitsutaoliste pilvede seest Jesaja
ja nad nägid kuidas Püha Teresa
kahvatu kui oblaat kandis ehtsat haokubu

nende hirm oli suur nagu tatarlaste hord
ja rõõm oli unenäos nagu kuldne vihm

minu unenägu — kellahelin ajan vannitoas habet teen ukse lahti
maksuametnik ulatab elektri- ja gaasiarve
mul pole raha lähen tagasi vannituppa mõeldes
numbritele 63.50

tõstan silmiad ja samas näen peeglis
oma nägu sedavõrd tõeliselt et ärkan karjatades

kui näeksin kordki unes punast timukavammust
või kuninganna kaelakeed oleksin unenäole tänulik

Härra Cogito ja pop

1

Popkontserdi ajal
mõtiskleb Härra Cogito
müra esteetika üle

idee iseenesest
on ahvatlev

olla jumal
tähendab kõmistada kõue

ehk vähem teoloogiliselt väljendudes
kõnelda loodusjõudude keelt

matkida Homerost
maavärinaga
Horatiust
kivilaviiniga

tuua sisikonnast välja
mis on sisikonnas sees
õudus ja nälg

paljastada
seedeteed
paljastada
hingamisteed
paljastada
himu teed
mängida punasel kurgul
meeletuid armuviise

2

häda on selles
et kisa väljendusvormid
on vaesemad kui häälel
mis tõuseb
ja langeb

kisa riivab vaikust
ainult läbi kähina
mitte soovist
vaikust kirjeldada

ta on eretavalt tume
oma võimetuses artikuleerida

ta põlgas ära armuliku huumori
sest ei tunne pooltoone

ta on nagu teravik
mis löödud saladusse
ta ei põimu
ümbes saladuse
ega taju selle vorme

ta väljendab ehedaid tundeid
looduskaitsealalt

ta otsib kaotatud paradiisi
korrapära uutest džunglitest

palves anub ta endale vägivaldset surma
ja see talle ka kindlustatakse

Zbigniew Herbert (sünd. 1924), poola luuletaja,
dramaturg ja esseist. Elab Pariisis.

RINGO RINGVEE

*

Ma kutsun kaasa su
sest aeg on selline
Tule muuga kaaaasaaaa
sest nõnda on selle sättind aeg
Kosmilise ajastu valguskiired
kiirguvad välja
mu enese seest
Tule kaasa
seepärast kutsun

Matraagiline jõgi

voolab

voolab

voolab

me mõtete vahel

Hei teie tulge kaasa

He te

ma kutsun teid kaasa

ujuma tramaagse jõe

veepöörise vahel

hoides käes

spontaanselt loodud õunu

kui päike varjab oma

kurbsinise näo

valgega

Tuuuuule kaa-aa-sa-sa

Triljonid keerud suravad

juuuuuh-tui-matuid

a-sju

ju-htu-b-b-b-

ajatus ruumis

ruumitus ajas

kajas

kajas

«Mesilinnu lend»

Ma tahaksin et sa lähed ennem

kui tõuseb varahommiku tuul

mis kergitab mu katust

sest siis

tõuseb tuul

algab maru

ette ei tea

taha ei näe

mine mu sõber enne kui tõuseb

varahommiku tuul

vaatama oma valdusi

*

Tuul puhub üle me peade
sõnad kaiguvad kaasa
me mõtted on hallid
ei ole neis värvi
ei ole neis elu
Ja tuul puhub üle me pea
Tuul
Võta kaasa me pead
vii sinna kus kasvavad
vikerkaared maast
kus kirjud kassid
näuvad kollaseid hääli
Tuul
Võta kaasa meid
sinna
kus põrgul ja paradiisil pole piire
sinna
kus osa on mõlemaist
sest põrgust on villand
sest põrgust on kasvand villad
sest me südamed
löövad
veel
kuid meil mõtted on hallid
Tuul ära puhu üle me peadest
puhu kaasa nad
Võta nad kaasa

*

Võta ja põle
tules end puhtaks
kui heljuv tuulehiis
Põle end
Põle end
Turdturmases õhtus
saa leegiks mu südames
Põle
ja sust järgi ei jää
tuhkagi mitte
Põle
Tuli
Põle

Tuli
Hoia oma leegis
tuld
Põle
Süda ja aju
Põle
Kõik on tuli Kõik põle
leegina suurena
maailmavankriratatest ära
Tuli teeb puhtaks
Põle
Põle
Tuli
Põle
Hoia end tuleks
ja põle

AARNE RUBEN

ATEISTLIK REEKVIEM

Ma austan religiooni, seda Sa tead, ma mõistan, et ta on mõnelegi nõrkejale kosutuseks. Ainult et kas ta võib seda olla, kas ta peab seda olema igäihele? Kui sa vaatad suurt maailma, siis näed tuhandeid, kellele ta seda pole olnud, tuhandeid, kellele ta seda ei hakka olema, ei jutlustatuna ega jutlustamata, ja peab ta seda siis olema mulle?

Goethe «Noore Wertheri kannatused»

1. RAEVU PÄEV

Jumal rullib taevast kokku
puistab rulli sisse vastu paradiisiaeda põrganuid
Mina võin selle märkamata jätta —
mul on teine lavakujundus ja teine näitemäng
Sel päeval jumal oma loojaid tahab tuhaks teha
sestap teen nagu ei tunnekski teda

Vaglad lootsid kirstust hubast pelgupaika
siis tuli jumal oma veidra tahtega
et tema vana laibakontsu jälle välja aitab
et see saaks veel kord elada ja uneleda
Nõnda vana iidol raipeid ahnitseb ja riisub
uue usu väed on ühte huultepaari viidud

2. VIIMSEPÄEVAPASUN SURNUVARGALE

Sind otsivad siis sputnikud ja süstikud
ka kaljulõhed kammitakse läbi
ning veevood vappuvad
Sind otsitakse vanglanimistust
ja kalmisturegistrist
Ja zoopark elajaist tühjaks saab pumbatud
et leida sind
Peen nuhk läheb kindaärisse
robustne vanadesse kaevudesse

3. IGAVEST RAHU EI TULE

Kui jumalat ei ole siis on jumalanna —
ta ei kanna maske
sest mask läheb lõpuks alati põlema
Ta kannab risti —
moes on tormidest läbi imbunud ristid
Need ei põle iial

4. INIMESE VÄGEVUS

Algul oli sõna
usuteaduse vaidluste lõputu müra
Inimene tuli tähelt
nüüd on jälle öö
Tema täht on «i»
tähe rüht on sirge kui silmapiir
teda kroonib täpp
helevalge keset musta pimedust
mida kardin varjab täis kadedust
kuid eemaldub peatäie habraste sõrmede tõukest
Protuberantside mürinal nõotavad kusagil
tundmatud jumalad kasutult päikest
Saaksin minagi kõrvale lükata vahemaid
nägemisulatusi
ümber pöörata nende valemeid
õudseid mälestusi
neid siis ründaksin sedamaid

5. PISARAD

Kauge veekristall kutsub mind
näen selgesti — helendab
Võib-olla on see jumalanna pisar
mis langes koos temaga rohule
kui viimseid leinakelli küünlavalgus imas
Või on see lihtsalt lima
mille tigu jättis kui läks õgima?

6. OHVER

Neil päevil elab ta kesk inimesi
kesk valgeid kogusid kes jalgupidi maas
Vahel mööda vilksan mina
kui teda näen, siis ebalen
End juukseidpidi tõstan maast
Ka selle luuletuse tassin naeratuse altarile
Ohverdan. Ent kui ohvrit ei võeta vastu?
Siniste silmade vaade ehk tõrgub
kihutamast mööda neid ridu?
Ja kui võetakse, olen kui vabakslastu
tamburiinina sümfooniaorkestris
ma ei kavatse vaikida igavesti

7. PÜHAKUD

pange tiirlema oreoolid
et kogu me inimorgia
saaks tiirelda neil
nagu me praegu
maailmal tiirleme
Maine karussell enam ei lõbusta

8. IGAVENE VALGUS

Tuli trepile ettenähtud korras veel üks päiksekiir
Minagi viibisin seal — minust sai kiirele riim
Pilk sööbis uutmoodi valguse igasse kvanti
kuni mind — usuilma seersanti
luuleilma leitnanti
sõdurisauaga marssalit teaduseilmas
minema kanti
Tean hästi et vaid valgus hoiab
teda ja mind veel siin ilmas

Juba lapsena pidasin silmas
mida jumalannaks loodu küll teeb
Me üksteisest läksime mööda. Tal oli jüngrist saatja ja mul
Minu hinges talle on krunt. Ja amet ja leib
Ent ehk juba eluhommikul
inimsilm kõrvuti nägi meid

TIINA KÄESEL

ELU TORNIS

Praeguses kunstielu stiilitus hüsteerias oli see midagi täiesti ebakohast, sest see oli stiilne, terviklik, harmooniline, esteetiline. See oli näitus klaasikunstist nimega «Belvedere» möödunud aasta oktoobrikuus Tarbekunstimuuseumis. «Kauis vaade» — kauis vaade keset kaost, elevantilutorn prügimäel. Ja minu kui vaatleja lähtekoht on ka alguseks ebaharilik — ma vaatlen näitust tervikuna kui iseseisvat kunstiteost. Küllap oli see osavõtjate poolt sellisena plaanitudki — kas just nii suurejooneliselt, kui mina sellest olen aru saanud. Aga ma suurendan oma elamuslikku muljet meeleka, sest tahan kaasa minna pakutud vihjetega: kauis vaade pakub unustust, peent mängu, hörku sära, meditatiivset äraolemist. Tahan minna ruumi, kus vaikus heliseb ja valgus on värviline. Ja tahan seal olla.

Kolm klaasikunstnikku, Eve Koha, Ivo Lill ja Vello Soa, on rajanud näituse põhiliselt geomeetria, kujundite ülekantavusele poesia ideaalmaailmast kombatavasse materiaalsusesse. Panus on tehtud lihtsale välisvormile ja igas vaates uut pakkuvale sisestruktuurile, joone ja vormi vastastikusele mõjule, valguskiire pörkamisele ja murdumisele sise- ja väliskonstruktsioonil, vaatepunkti võimalikule muutusele ja liikumisele — kõigele sellele, mis saab ainuvõimalikuks klaasmaterjalis.

Jätame praegu kõrvale muud, eriti psühhoanalüütilised tõlgendused tornist, vaadeldagem seda nii, nagu arvatavasti tegid ka need kolm. «Tornikujundiga antakse materjalipärane tõlgendus hingemaastikele, kus ei tunta hea ja kurja vastuolu, kus viibitakse kauni harmoonia otsinguil geomeetria kaudu» (Harry Liivrand, «Eesti Ekspress» nr 4/5.

See näitus on ka tema kriitilised silmad unistavalt vidukile tõmmanud!). Ise kirjutasin sama näituse kohta 3. novembri «Reedes»: «Ühisväljapaneku leitmotiiviks on torn, see on nii filosoofilise mõteliini arendaja, mis väliselt kõigutamatu, kontsentreeritud ja suletud, sisemuses aga iseseisva, valguskiirte mõjul igal hetkel uueneva ja samas ka mediteeriva struktuurimänguga. «Elu tornis» — see Vello Soa töö, mis sisejoonises tekitas mõtteseose S. T. Annuse seeriaga «Tornid taevasse» — võiks olla kogu näituse sisuline sümbol, tegelikkust sümboliseerivaks aga ühistööna valminud rahvelklaasist «krokodill», mis viitab nii tegijate vaimukusele ja leidlikkusele kui ka üpris nigelatele oludele.» Aga seda tööd võib vaadelda ka kui lihtsa, konstruktiivse mõtte materialiseeritud ülekannet kasvamise ja kahanemise teemal, oleneb, kummalt oma vaatlust või mõisklust arendama hakata.

Aga ikkagi on torn see, mis kütkestab. Kõrgusesse helendav ja helisev «Kellatorn» (Eva Koha ja Vello Soa ühistöö), Ivo Lille müstiline ja tugevat varju heitev «Sinine torn», siis «Kindlusetorn», «Lehviktor», «Murtud torn», Eve Koha tuletis tornist «Viis sinist tippu». Tornid on lõppresultaat, kvintessents. Ülejäänud on sellele eelnenud, seda täiendav ja võimaldav. Ei, ta ei ole üleaarune ega ebaoluline. Oluline on kõik, mida kunstnik enese loominguks peab, millele ta hinge ja aja ohverdab. Olulised selle näituse tekkiks on Vello Soa klaasi siseelu uurivad kompositsioonid, Eve Koha struktuurivariatsioonid, Ivo Lille kaleidoskoopiline värvimäng seinaplaatidel. Ja kuigi sellel näitusel kõik oli allutatud tervikule, ei surutud siin alla ühegi tegija individuaalsust, see on säili-

tatud koostöö kõrgetest nõudmistest hoolimata.

Kuhu paigutada see näitus meie kunsti-pildis, on see ühe nähtuse lõpp või algus? Kõigepealt näeksin siin meie geomeetrilise kunsti üht uut avaldumisvormi, mis vahepeal veidikene on maitsnud ka rahvusvahelist *op-art*'i, *minimal-art*'i ja kineetilist kunsti ja mis nüüd kokku andnud sellise tulemuse,

õigemini küll kasvatatud sellised kunstnikud, kes vaatamata tähelepanekutele üleilmset kunstielust on siiski iseseisvad ja meile siin ka hästi vastuvõetavad. On see ühe etapi lõpp või algus? Oleneb, kummast otsast läheneda, kui taas viidata tahvel tahvliit kasvavale (või kahanevale) kesksele vitriin-klaasist kompositsioonile. Aga see pole enam minu kui arvustaja probleem.

JUHAN J. KAHK

SUVERÄÄNSUS ÜLDISELT JA NSV LIIDUS

Suveräänsus tähendab ülimuslikku võimu. ENE järgi on suveräänsus riigi täielik sõltumatus teistest riikidest nii sise- kui välispoliitikas. Riigi suveräänsuse käsitlemisel tuleb arvestada kahte aspekti: on riigisene suveräänsus ja suveräänsus riikidevaheliste suhete seisukohast. Sellest lähtudes saab lahendada ka vaidluse, kas suveräänsus saab olla osaline (poolik) või on sellega nagu rasedusega — see kas on või seda ei ole. Nimelt n-õ riigisest suveräänsust võib käsitleda viimati nimetatud kujul. Riik on suveräänne, kui tal on välja kujunenud tsentraliseeritud valitsemisorganisatsioon. Sellest võib tegelikult järeldada, et riigi mõiste juba ise sisaldab endas suveräänsuse kriteeriumi. Võimu kontsentreerumise tulemusel tekkinud kuningriigid omasid kõiki suveräänse riigi olemasoluks vajalikke tegureid — territooriumi, rahvast (valitsetavaid) ja valitsejaid (kuningat, aadlit vms). Sealjuures ei oma riigi suveräänsuse seisukohalt mingit tähtsust see, milline võim riigis valitseb — kas autoritaarne või demokraatlik, militaristlik, maoistlik, marksistlik-seniiline või ükskõik milline. Tähtis on vaid, et see võim valitseks — oleks antud territooriumil elavale rahvale sellel ajal ainukeseks, millele ta allub.

Riikidevaheliste suhete seisukohalt ei ole täiesti suveräänset riiki olemas. Sellest aspektist on praegusel hetkel maailmas kõige suveräänsemad riigid ilmselt Albaania ja Põhja-Korea, kelle suhted muu maailmaga on minimaalsed.

Praktiliselt on aga kõik maailma maad tihedalt üksteisega seotud majandus-, kaubandus-, poliitiliste ja kultuurisidemetega.

Ühelt poolt need sidemed avardavad riikide arenguvõimalusi ja tõstavad heaolu, teisalt aga põhinevad kõik sidemed lepingutel, mis näevad ette vahetust ja panevad osapooltele teatud kohustusi ehk piiravad neid. Näiteks kujutletav leping kahe riigi vahel — A ostab B kompuutreid vaid siis, kui B ostab A pesulõkse — on küll lõppkokkuvõttes mõlemale poolele kasulik, kuid samal ajal ta piirab B võimalusi valida omale vabalt pesulõksude tarnija. Kui USA loobus vaalapüügist, siis ta loobus vabatahtlikult ühest oma õigusest. Norra pole sellest õigusest loobunud, kuid oleks absurdne väita, et ta oleks selle võrra suveräänsem USAst. Järelikult, kui üks riik kaotab või loobub vabatahtlikult mõnest oma rahvusvahelisest õigusest, ei vähenda see ilmingimata tema õigust kuuluda suveräänsete riikide hulka. Ilmselt on aga vähemalt kaks sellist õigust, mille riigilt äravõtmisega see riik kaotab oma suveräänsuse — need on õigus oma territooriumile ja õigus «valitse-da», st õigus lõplikule seadusandlikule võimule sellel territooriumil. Need kaks ei kuulu riikidevahelistes suhetes vahetus- või äriobjektide hulka, kõige muuga võib aga tingida.

Ka teiste riikide tunnustus ei oma riigi suveräänsuse seisukohalt erilist tähtsust. Näiteks see, et Nõukogude Liidul ei ole diplomaatilisi suhteid Lõuna-Korea, Iisraeli ja Lõuna-Aafrika Vabariigiga, ei tee neid riike sugugi olematuks, isegi NSV Liidu jaoks mitte. Paratamatult võisteldakse LAViga maailmaturul kullamüügis, aeg-ajalt lastakse oma juudisoost alamaid Iisraeli vabaks ja osaletti Souli olümpiamängudel. Lõpuks ei sõlmi mitte riik diplomaatilisi suhteid, vaid

mingi konkreetne valitsus, ja samuti võib iga valitsus need suhted katkestada. Nii on ka tunnustusega; rahvusvahelise tunnustuse omandab mingi konkreetne valitsus, riiki aga tunnustab n-õ ajalugu.

Suveräänsed riigid kujunesid Euroopas peaaegu lõplikul kujul välja I maailmasõja lõpul imperiumide lagunemise tulemusena ja näiteks Aafrikas koloniaalvõimude kokkuvõrsemise tõttu suurelt jaolt 1960. aastal. Ometi pole riikide kujunemise protsess praeguseni lõppenud — näiteks Namiibia on iseseisvust saavutamata, Baltikum üritab seda taastada. Tiibeti vabadusliikumine on julmalt maha surutud. Mis siis takistab osal rahvustest teostamast oma õigust rahvuslike enesemääramisele? Loomulikult nende riikide vastuseis, kes selle maa territooriumil valitsevad. See on tingitud majanduslikest huvidest (ehk võimalusest teostada seal röövmajandust) või siis kartusest kaotada suurriigi positsioon ja sellega (tavaliselt imaginaarne) prestiiž.

Maailmas eksisteerib praeguseni hulgaliselt nn piirkondlikke konflikte, mis tihti on seotud kahe riigi pretensioonidega ühele ja samale territooriumile. Sellised on näiteks Inglise—Argentiina, NSV Liidu — Jaapani konflikt, Iisraeli ja Maroko probleemid oma territooriumide osas. Paljud territoriaalprobleemid on niivõrd keerulised, et neid oleks ka kohtu korras peaaegu võimatu lahendada (näiteks Poolale õiglaste piiride määramine). Siiski on osa territoriaalküsimusi täiesti lahendatavad. Nimelt on paljudel juhtudel tegemist ühe riigi või selle riigi osa lihtsa okupeerimisega teise riigi poolt ja siis võib õigluse jaluleseadmiseks võtta nn Stimsoni doktriini. 1932. a 7. jaanuaril kuulutas USA riigisekretär Henry L. Stimson, et USA ei tunnusta Jaapani poolt okupeeritud Hiina alade minekut Jaapani alluvuses, kuna on kasutatud vahendeid, mis on vastuolus Pariisi 1928. a 27. augusti pakti lepingute ja kohustustega. See tähendab, et vägivaldsete vahenditega tekitatud *de facto* olukorda, sõlmitud lepinguid või kokkuleppeid ei saa tunnustada legaalseks. Sellele doktriinile tuginedes ei tunnusta USA praeguseni Eesti, Läti ja Leedu kuulumist NSV Liitu.

Praegu on enamik riike rahvusriigid — n-õ riigid, kus kehtib rahvuse enesemääramisõigus. Vähemusrahvuste õigused on nendes riikides kas suuremal või vähemal määral lahendatud põhirahevuse huvidest lähtuvalt. Suvereniteediga seotud probleemid kerkivad just nende territooriumide osas, kus põhi- või põlisrahvus taotleb suveräänsed riigi loomist, aga selleks ajaks on sinna elama asunud suurel hulgal antud hetke «emamaa» kodanikke. Niisugused probleemid on tiibet-

lastel, kurdidel, palestina lastel, Uus-Kaledoonia põlisrahvusel, eestlastel jne. Ilmselt on selge, et iga rahvuse ülim eesmärk on enesemääramisõigus ehk suveräänne riik (kuigi see võib kõlada liiga hegeliaanlikult). Võime seda eesmärki teostada näitab rahvuse elujõulisust.

Kui üks rahvus pretendeerib teise rahvuse ajaloolisele territooriumile, peab ta selle rahvuse assimileerima või hävitama. Genotsiidi on sellel sajandil teostanud näiteks 1915. a türklaste armeenlaste suhtes, Stalini-perioodil NSV Liidus on seda teostatud mitmete väikerahvaste suhtes. Kui rahvusel on omariikluse idee välja kujunenud, on seda muul moel väga raske hävitada. Vägivaldne assimilatsioon nagu iga reaktsioon kutsub esile vastureaktsiooni — omariikluse idee veelgi sügavama juurdumise antud rahvusest inimeste teadvuses, mis väljendub rahvuse püüdluses tõsta oma haridustaset, õppida ajalugu, arendada kultuuri. Niisiis, kui omariikluse ideed kandvat rahvust ei suuda teine rahvus hävitada ega assimileerida ja territoorium on sellel rahvusel olemas, peaks vähemalt loogiliselt järgnema oma riigi moodustamine, üldjuhul on see ajaloos toimunud vabadusvõitluse tulemus. Kuid on ka rahumeelseid suveräänsed riigi moodustamise näiteid — Norra näiteks eraldus 1905. a unioonis Rootsiga parlamentaarsel teel. On ka selliseid näiteid, kus riik on rahvahäälsete tulemustel otsustanud jääda mitesuveräänsed ja säilitanud oma staatuse liitriigi osana. Nii toimus 1967. a Puertoriikos, kui otsustati jääda USAga vabatahtlikult liitunud riigiks, kus kõrgeim seadusandlik võim kuulub USA Kongressile. Väga demokraatliku referendumivariandi iseseisvuse küsimuse otsustamiseks on Prantsusmaa lubanud Uus-Kaledooniale. Referendumil saavad osaleda vaid saarte põliselanikud ja Prantsusmaa valitsus on kohustunud respekterima referendum tulemust.

Suveräänsus tähendab siis, et teatud poliitiliselt organiseerunud inimgrupil (riigi elanikkonnal) on välja kujunenud lõpliku otsustusõigusega poliitiline juhtorgan ja teist sellist juhtorganit ei ole olemas. Föderaalriik on tegelikult aga kas formeeruv või siis lagunev unitaarriik.

NSV Liit kui liitriik.

NSV Liidu kehtiva konstitutsiooni (vastu võetud 7. oktoobril 1977) alusel on Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit sotsialistlik üldrahvalik riik (§ 1) ehk ühtne paljurahvuseline liitriik, mis on moodustatud sotsialistliku föderalismi põhimõtte alusel (§ 70). Samal ajal moodustavad NSV Liidu suveräänsed nõukogude sotsialistlikud riigid (§ 76). Need kaks teineteist välistavat teesi

moodustavad NSV Liidu Konstitutsiooni põhilise vastuolu ja asetavad ta kui kirjandusliku teose samasse žanri Carrolli raamatuga «Alice imedemaal». Sest nii nagu ei saa olla kassi naeratust ilma kassita, ei saa ka olla liiduvabariigi suveräänsust ilma suveräänse liiduvabariigita. Suveräänseid liiduvabariike (nimelt riike) aga NSV Liidus ei saa olla, kuna NSV Liit on ise riik, ja ühes (suveräänses) riigis ei saa olla teist (suveräänset) riiki, kuna (suveräänne) riik tähendab ülimalt võimu, täielikku sõltumatust, ja ei saa olla kahte või enamat täielikku ja ülimalt. Seda tõdetakse ka NSV Liidu (tohutult vastuolulises ja ebaselges) konstitutsioonis, kus on määratud NSV Liidu seaduste ülimuslikkus liiduvabariikide seaduste suhtes. See tähendab, et NSV Liidu kui riigi valitsus omab kõrgemat võimu kui liiduvabariigi kui riigi valitsus. Järelikult ei ole liiduvabariik suveräänne ega ka üldse riik. Liiduvabariik on vaid mõtteliste piiridega määratud territoorium, kus puudub kodakondsusega kindlaksmääratud elanikkond ja mille valitsusel puudub ülim ja täielik võim selle territooriumi ja elanikkonna üle. Niisiis on lisaks valele, et liiduvabariigid on ühinenud vabatahtlikult

NSV Liiduks (§ 70), konstitutsioonis vale ka § 76, kus on öeldud, et liiduvabariik on suveräänne riik. Liiduvabariik on konstitutsioonis täiesti valesti kasutatud sõna, kuna selle all mõeldakse vaid «üldravaliku riigi» enam või vähem autonoomset osa. Ka konstitutsioonis kasutatav sõna «liitriik» ei tee liiduvabariikidest suveräänseid riike, kuna see eeldaks võrdõiguslike riikide liidulepingut, kus oleks konkreetset kindlaks määratud liidu ja tema osaliste õigused. NSV Liidu konstitutsioon aga, kui seda võtta liidulepinguna, vaid evib liidu osalistelt nende suveräänseid õigused (oma territooriumile ja oma seadusandlusele). Niisiis on NSV Liit võrdõigusetute territoriaalsete moodustiste ühendus.

Võim NSV Liidus.

Võim NSV Liidus kuulub NLK Ple, kuigi konstitutsiooni § 2 järgi kuulub ta rahvale. Sellest väiksest vastuolust on NLKP leidnud väljapääsu hüüdlause: partei ja rahvas on ühtsed! Kuigi viimasel ajal on püütud jätta muljet, nagu oleks NSV Liidu kõrgeim võimuorgan Rahvasaadikute Kongress.

KUULO KUTSAR

PRESIDENDI ELU VIIMANE LEHEKÜLG

Tänu Arhiivide Peavalitsuse osakonnajuhataja Helge Porila toimekusele on tänaseks uurijate käes dokument, mis aitab pilku heita Eesti Vabariigi presidendi Konstantin Pätsi viimasele eluperioodile. Selleks dokumendiks on Doktor Litvinovi nimelises Kalinini Psühhoneuroloogiahaiglas haigele Konstantin Pätsile 1. jaanuaril 1955 avatud haiguslugu nr 1.

Viimase aasta-poolteise jooksul on selgunud põhijoontes ka need sündmused, mis vahetult eelnesid Konstantin Pätsi sattumisele Kalinini linna lähistel Buraševos asunud psühhiaatriaiglas. Ometigi on selles sündmuste ahelas ebaselgeid momente, nendest kõige olulisema — kunas ja mis ajendil allutati Konstantin Päts esmakordselt sundravile psühhiaatriaiglas — juurdepääsu võti näib peituvat sealsamas Kalinini arhiivis. Viite sellele annab Konstantin Pätsi Kalinini psühhiaatriaigla esimese raviarsti dr. Pavlova poolt 12. jaanuaril 1955 haigusluku tehtud märkus: olemasolevate dokumentide alusel on haige sund-

ravilt üle viidud üldravile (dokumente hoitakse salajases osakonnas). Sellest lähtudes võib oletada, et omal ajal saabusid koos haigega Buraševosse ka tema eelnevat haiguskulgu käsitlevad dokumendid, sealhulgas Jämejala psühhiaatriaiglast ära viidud haiguslugu.

Nagu teame, järgnes 30. juulil 1940 Kloostrimetsa talus koduaresti panemisele Konstantin Pätsi ja tema perekonna nn administratiivpagendus Baškiurias Ufaas. K. Pätsi minia Helgi-Alice Päts iseloomustas presidendi tervislikku seisundit sel perioodil järgmiselt: «Konstantin Pätsil oli raske kiiresti oma haigete jalgadega sammuda. Surus hambad kokku ja toetus oma kepile. . . Ufaas K.P. pikkades leivajärgkordades seista ei saanud. Jalad valutasid tihti ja arenev suhkruhaigus ei olnud kerge taluda, puudus ju vastav dieet.»¹ 26. juunil 1941 arreteeriti

¹ Helgi-Alice Pätsi mälestused. «Vikerkaar» 1988, nr 11, lk 78—82.

K. Päts Ufaas. Edasi on Marie Laidoneri mälestustest teada, et K. Päts viibis 1942. aasta lõpukuudel Kirovi vangla üksikkongis.² K. Pätsi enda suust üleskirjutatud eluloolistest andmetest kõnesolevas haigusloos selgub, et Kirovi vanglas viibis ta nähtavasti 1942. aasta novembrikuuni, mil ta koos poja Viktoriga olevat saadetud edasi Vitebskisse. Samas on esimene viide haiglasse sattumise kohta — 1943. aastal Peterhofis, kus ta oli viibinud kuni 1954. aastani. Edasi on raviarst märkinud haigusloos: «... Seal tehti «paberite alusel» komisjon ning talle öeldi, et ta vabastatakse psühhoneuroloogiahaigla kaudu. Ta saadeti Eesti psühhoneuroloogiahaiglasse, aga Eestist saadeti ta temale mitteteadaolevatel põhjustel käesolevasse haiglasse.» Samas on olemas tunnistusi, et Jämejala psühhiaatria-haiglasse saabus K. Päts Kaasanist.

Kuidas sattus K. Päts Eestisse Jämejala psühhoneuroloogiahaiglasse? Üsna tõepärase seletuse selle põhjuste kohta on andnud Helgi-Alice Päts: «See oli mõni aeg pärast Stalini surma, kui sain Kasahstanis medpunkti juhatajana korralduse kõik invaliidid kodukohtadesse tagasi saata, kes olid asumisele saadetud. Eks see korraldus oli ülevene-maaline. Tol ajal saadeti ka vabastatud vangid sinna, kust nad pärit olid.»³

Konstantin Pätsi lühiajalist viibimist Jämejalas on püüdnud taastada dr. Ilmar Soomere.⁴ Tema poolt kirjutandu põhineb Jämejala Vabariikliku Psühhoneuroloogiahaigla tollaegse personali mälestustel. Kahjuks polnud võimalik enam saada vahetuid andmeid K. Pätsi tollaegselt raviarstilt K. Lellepilt, teda vastuvõtnud dr. E. Unteralt ega teda läbivaadanud dr. M. Nõgeselt. K. Pätsi haiguslugu aga viidi haiglast ära. 1954. aasta detsembri algul oli Jämejala haiglasse saabunud kiri vabariigi tervishoiu-ministeeriumist korraldusega võtta elukohajärgsele ravile Kaasanist saadetav vaimuhaige K. Päts. Haige saabus 18. detsembril 1954. Saatekirjas oli märgitud, et K. Päts põeb raukusnõdrameelsust. Seoses K. Pätsi saabumise-ga kehtestas julgeolek haiglas range isolatsioonirežiimi. Saabumisel olnud patsient väga kõhn ja kurnatud, seisnud vaevalt jalul ning olnud üsna umbusklik. Helgi-Alice Pätsi meenutuste järgi oli dr. M. Nõges andnud K. Pätsi seisundile järgmise iseloomustuse: «K.P. oli viimase võimaluseni

näljast kurnatud, suhkruhaigust isegi enam polnud. Hommikuti oli teadvuse juures, õhtu-pole nagu vajus ära.»⁵ Peagi hakkas haige tervis paranema, üldseisund muutus rahuldavaks. Psüühilises seisundis hälbeld praktiliselt polnud: haige oli õigesti orienteeritud kohas, ajas ja situatsioonis; meelepeteid ega luulu ei esinenud; mõtekäik ja kõne olid loogilised. Vaid mälu käepärasus oli langenud, esinesid konfabulatsioonid (mämlülünga täiteks pakutavad väljamõeldised), aeg-ajalt esines ka lühiajalisi orientatsioonihäireid. Dr. E. Untera arvamuse kohaselt olnud K. Pätsil tegemist aju arterite ateroskleroosiga ning episoodiliste orientatsioonihäiretega.

Kuuldused president K. Pätsi viibimisest Jämejalas levisid «ettevaatusabinõudest» hoolimata kiiresti elanike hulgas — rahvas ei saanud unustada oma presidenti, teda tuldi külastama ning talle pakke tooma. Asjade selline kulg häiris oluliselt tollaegseid Eesti võimumehi ning kõige kõrgemal tasemel anti korraldus K. Päts Eestist ära viia. Selle vahetuks täideviijaks määrati tollaegne Eesti NSV tervishoiu-ministri asetäitja V. Pobus. Detsembri viimastel päevadel külastasid Jämejalas K. Pätsi kaks «Leningradi professori» ning vana-aasta viimasel päeval, 31. detsembril 1954 asus K. Päts julgeolekuesinduse saatel autoga teele Kalinini poole. Haiglapersonalile jäeti maha korraldus eitada seda, et patsient oli endine Eesti Vabariigi president Konstantin Päts, ning haigete registreerimise raamatus sai K. Pätsist Johannes Augusti poeg Päts. Üleviimise kohta tehti žurnaali märkus: «Haige liidulise tähtsusega. Üle viidud teise haiglasse.»

Konstantin Päts saabus Doktor Litvinovi nimelisse Kalinini Psühhoneuroloogiahaiglasse Buraševos 1. jaanuaril 1955. Siit alates on Eesti Vabariigi presidendi Konstantin Pätsi elu viimased 384 päeva täpselt jälgitavad, sest meie käsutuses on selles haiglas 1. jaanuaril 1955 alustatud ja 20. jaanuaril 1956 lõpetatud haiguslugu.⁵

Selgub, et ettevalmistused K. Pätsi ära-viimiseks Eestist olid käima pandud küllalt varakult ja kõrgel tasemel. Sellele viitavad paar haigusloos olevat dokumenti.

24. detsembril 1954 saatis NSVL Tervishoiu-ministeeriumi Ravi ja Profülaktilise Abi Valitsuse juhataja Babajan Kalinini Psühhoneuroloogiahaigla (Buraševos) peaarstide Kovaljovile telegrammi: «Võtke ilma takistusteta stationaarsele ravile Päts Konstantin Jakovlevitš. Haige tuuakse neil päevil.»

² K. Deemant, Marie Laidoneri mälestused. «Vikerkaar» 1988, nr 8, lk 71—77.

³ Helgi-Alice Pätsi mälestused. II. «Vikerkaar» 1988, nr 12, lk 76—79.

⁴ Ilmar Soomere. Konstantin Päts Jämejala haiglas. «Vikerkaar» 1988, nr 12, lk 80—81.

⁵ ENSV ORKA fond 1278, nim. 1, sü. 5.

Ka Eesti NSV tervishoiuministri asetäitja V. Pobus saatis kirja (29. detsembril 1954) Kalinini Psühhoneuroloogiahaigla (Buraševos) peaarstile: «Vastavalt NSVL tervishoiuministri asetäitja Šupik P. L. korraldusele palub Eesti NSV Tervishoiuministeerium võtta statsionaarsele ravile haige Päts Konstantin.»

Pärast K. Pätsi kolmekuist viibimist Kalinini psühhiaatriaiglas hakkas Eesti NSV Siseministeerium tundma «muret», kas 81-aastane füüsiliselt ja vaimselt ruineeritud haige inimene on ikka alles psühhiaatrite valvsa pilgu all. Seda kinnitab haigusloos leiduv Kalinini Psühhoneuroloogiahaigla peaarsti asetäitja ravi alal Bovkevitši ja raviarsti Pavlova allkirjaga vastuskiri 24. aprillist 1955 Eesti NSV Siseministeeriumi Vangla nr 1 ülemale: «Vastusena Teie kirjale nr. 176 16. aprillist 1955 teatame, et Päts Konstantin Jakovlevitš, sünd. 1874. a., asub ülalnimetatud haiglas alates 1.01.1955 kuni käesoleva ajani.»

Ilmavalgust võiks näha ka selline haigusloos juurde kuuluv haigla peaarsti asetäitja ravi alal Bovkevitši ja raviarsti Pavlova poolt 28. juunil 1955 Kalinini Oblasti Siseasjade Valitsuse rahandusosakonnale lähetatud kiri: «Vastusena Teie kirjale nr. 6/601 11.06.1955 teatame, et väärtsaadetis väärtusega 1500 rbl, mis kuulub haigele Päts Konstantin Jakovlevitšile, on kätte saadud ning on hoiul haigla kassas.» Kas tegemist oli presidendi nimelise kuld-kellaga, millele on viidanud tema tolleaegne raviarst Ksenja Gusseva?⁶

Kuna kõnesoleva haigusloos näol on tegemist küllalt ainulaadse dokumentiga Konstantin Pätsi eluloo täpsustamisel, siis esitaksin selle põhilised osad.

Haiguslugu nr. 1

Haige nimi: Päts Konstantin Jakobi p., sünd. 1874.

Aadress: Revel.

Lähemate sugulaste nimi ja aadress: ENSV, Tallinn, linna raekoda; poeg: Päts Leo Konstantini p. (linna prokurör).

Haridus: kõrgem. Kategooria: tsiviilne.

Töökoht ja amet: (täitmata). Rahvus: eestlane. Parteilisus: parteitu.

Saabus: 1. I 1955. Suri: 18. I 1956. Haiglas viibitud kalendripäevi: 384.

Kelle poolt saadetud: Siseministeerium.

Suunamise eesmärk: ravimiseks üldistel alustel.

Mitmendat korda saabub: 1/2.

Haigestumise algus: 1942. Haigushoost möödunud: üle 5 aasta.

Kehatemperatuur saabumisel: 35,8°.

Haiguse lõpp: Exitus letalis.

Töövõimelisus: pole. Väljastatud haiguslehti: pole.

Ravi (liik, protseduuride arv): mineraalvesi.

Diagnoos

saate: Raukuspsühhoos nõdrameelsuse nähtudega;

saabumisel: Raukuspsühhoos intellekti langusega.

Kalinini diagnoos:

a) põhahaigus: Raukuspsühhoos intellekti langusega;

b) kaasnevad haigused: (täitmata)

Tüsistused: neerukivitõbi; neerude sekundaarne kortsumus.

Lõppdiagnoos:

a) psüühiline: üldine arterioskleroos;

b) somaatiline: müokardioskleroos; parempoolne eksudatiivne pleuriit; neerukivitõbi; neerude sekundaarne kortsumus

Raviarsti allkiri (Gusseva)

Patoloogilis-anatoomiline diagnoos: üldine arterioskleroos.

Kuupäev: 20. jaanuar 1956

Patoloog-anatoom (allkiri)

Saabumisel paigutati Konstantin Päts VI meeste (psühhiaatrilisse) osakonda. Seal on raviarst 3. jaanuaril 1955 haige enda ütluste järgi haigusloosse kirja pannud tema eluloo järgmisel kujul.

Isa suri 69. eluaastal südameastmasse. Ema suri rannavähki 63. eluaastal; ka vanema suri vähki. Vaimuhaigeid pole suguvõsas olnud. Kõsitletav ise sündis talupoja perekonnas teise lapsena, normaalse sünnituse läbi. Kasvas ja arenes normaalselt, lastehaigusi ei mäleta. Oli liikuv ja arenenud poiss. Veel enne kooli, seitsmeaastasena õppis lugema. Oli esimene õpilane. Lõpetas ülikooli õigusteaduskonna. Kaitses doktori-dissertatsiooni Rooma õiguse alal. Pärast dissertatsiooni kaitsmist teenis Vene armees lipniku aukraadis. 1916. aastal mobiliseeriti armeesse, teenis umbes kolm aastat Revelis. Rindel polnud, teenis tagalaväeosades. Haavata ei saanud. Kui sakslased hõivasid Reveli, sattus ta vangilaagrisse Saksamaale ja kui toimus revolutsioon Saksamaal (1919. a lõpus), vabastati ta ning pöördus tagasi koju Eestisse. Moodustas Eesti riigi, kus ta oli peaministriks. See amet oli valitav üldise hääletamise teel rahvakogu poolt. 8 korda vaheldus valitsus ning 8 korda valiti ta peaministriks. Konstitutsiooni muutmisel esitati ta (parlamendi) kodade poolt ainsaks presidendikandidaadiks ning kinnitati Eesti presidendiks 1936 kuni 1940. 1940 aastal vastavalt kokkuleppele Eesti riigiga

⁶ Mart Kadastik. Teda ei saanud matta nagu teisi. «Edasi» nr 242 (11769), 21. okt. 1988.

tulid Eestisse Vene väed ning ta pani presidendiameti maha. 1940. aasta augustis saadeti ta koos perekonnaga Eestist välja administratiivsele asumisele algul Moskvasse, seejärel Gorkisse, kus viibis 1942. aasta novembrikuuni. Pojanaine lastega saadeti tagasi Eestisse, tema aga koos pojaga Vitebskisse. Teda süüdistati §58 alusel, kuid juurdlus lõpetati, ülekuulamisi aga mitte, kuna polnud mingeid fakte. Saadeti Vitebskisse ülekuulamiseks ühe protsessi asjus, kuid kuski teda üle ei kuulatud ning 1943. aastal saadeti Peterhofi haiglasse. Milline see haigla oli, patsient täpselt ei mäleta. Teab, et seal olid inimesed erinevatest rahvustest ja mitmesuguste haigustega. Temal valutasi siis jalad. Peterhofi haiglas viibis ta 1954. aastani. Seal tehti «paberite alusel» komisjon ning talle öeldi, et ta vabastatakse psühhoneuroloogia haigla kaudu. Ta saadeti Eesti psühhoneuroloogia haiglasse, aga Eestist saadeti ta temale mitteteadaolevatel põhjustel käesolevasse haiglasse.

Varempõetud haigustest märgib patsient neerukivitõbe alates 50. eluaastast; on esinenud kestvaid valuhooosid. Ravis end insuliini ja mineraalveega, mille tulemusena kivid lahustusid ning väljusid uriiniga liivana. Teisi haigusi ei tea. Alkoholi tarvitas harva, praegu ei tarvita üldse. Kunagi pole suitsetanud. Suguhaigusi eitab. Iseloomult äkiline, kuid samal ajal elab ka sisemiselt läbi.

Haige objektiivne seisund oli järgmine.

Somaatika. Alla keskmist kasvu. Hambad puuduvad. Toitumus rahuldav. Nahk lõtv. Südame piirid laienenud kahe sõrme võrra. Südametoonid tuhmid. Pasternatski sündroom nõrgalt positiivne. Kopsudel nõrgenenud hingamiskahin. Maks ja põrn pole palpeeritavad. Kõht mõnevõrra puhitunud, palpeerimisel valutu. Üldine jõetus. Nahakatted kahvatud. Vererõhk 135/70 mm Hg. **Närvisüsteem.** Pupillid kitsad, võrdse suurusega, reageerivad valgusele loiult. Konvergens normaalne. Nägu sümmeetriline. Keel keskjoonel. Kõhurefleksid loiud, võrdsed. Patellaar- ja ahilleuse refleksid võrdsed. Patoloogilisi reflekse pole.

Psüühika. Teadvus selge. Teab, kus asub psühhiaatriaigla, milles ta viibib. Küsimustele vastab sisuliselt. Luulusid ja hallutsinatoorseid elamusi välja selgitada ei õnnestu. Enda kohta andis üksikasjalikud eluloolised andmed. Loid, ükskõikne psühhiaatriaiglasse paigutamise ja seal viibimise suhtes. Räägib, et ta on harjunud seitsme aasta jooksul viibima haiglates, naeratab heasüdamlikult. Omaette jätuna mõtleb millestki keskendunult, sosistab midagi. Kaebusi ja pretensioone ei esita, on rahul teenindamisega, hooldamisega. Tähelepanu

on hajuv. Mälu nõrgenenud. Arvutamine kahekohaliste arvudega raskendatud. Kriitiline suhtumine endasse ja kujunenud olukorda nõrgenenud.

Kestva jälgimise tulemusena on raviarstid (psühhiaater Pavlova ja terapeutid Gusseva ning Vinogradova) iseloomustanud K. Pätsi kui patsienti järgmiselt: rahulik, rohkem vaikib, puhas ja korralik, pretensioone ei esita, režiimi ei riku. Ümbrusele ja teistele haigetele tähelepanu ei pööra, ei suhtle nendega. Tegeleb rohkem oma mõtetega. Õhtuti räägib iseendaga millestki eesti keeles, vahel võib hääletoonis aimata ähvardust. Pöördumisel tema poole jääb vait ja naeratab heasüdamlikult. Küsimusele, miks ta omaette kõneleb, vastas ta: «Sellepärast, et ma olen unustanud kõnelemise.» Kriitiline suhtumine oma seisundisse puudub: väidab, et on terve, ning ei soovi, et teda ravitaks, eriti ei talu ta süstimisi. Füüsiliselt nõrk, toitumus halb. Lamab pidevalt voodis, vahel tekk üle pea (ise ütleb, et lamab juba viisteist aastat). Ei lase ajada habet, keeldub pesemisest ja vere andmisest analüüsiks ning ravimite võtmisest. Aeg-ajalt on negativistlik, õel ning keeldub kõigest.

Konstantin Pätsi haiguse kulgu Buraševos viibitud enam kui aasta jooksul iseloomustab algusest lõpuni üks ja seesama iseloomulik sissekanne: «Psüühiline seisund muutusteta». Kui haiglasse saabumisel paigutati ta psühhiaatriaosakonda, siis juba 12. jaanuaril 1955 viidi ta kui füüsiliselt väga nõrk haige peaarsti raviala asetäitja korralduse kohaselt üle somaatilisse osakonda. Samast kuu-päevast pärineb ka juba eelnevalt nimetatud tähelepanuväärne sissekanne haigusloos: «Olemasolevate dokumentide alusel on haige sundravilt üle viidud üldravile (dokumente hoitakse salajases osakonnas).»

Millised momendid haiguse kulus väärivad esiletoomist? 19. jaanuaril 1955 märkas arst südame tipul süstoolset kahinat. 10. märtsil ilmus esmakordselt silmavalgete ja naha märgatav kollasus. Kuna aga maks polnud valulik ja palpeeritav ning bilirubiini tase veres polnud tõusnud, siis langes kollatõvekahtlus esialgu ära. 24. aprillil tekkis kerge kõhulahtisus. Juuni keskel tekkis taas naha ja nähtavate limaskestade kollakas varjund, mis süvenes 20. juuniks, mil tehti veres kindlaks kõrge bilirubiinisaldus. See andis aluse välja panna Botkini tõve ehk kollatõve diagnoos. Patsient viidi üle somaatilisse osakonda ning nakkushaigena paigutati 21. juunil laatsaretti ehk isolaatorisse, kuhu ta jäi oma elupäevade lõpuni. Somaatilisse osakonda üleminekuga sai K. Pätsi raviarstiks dr. K. Gusseva. 24.

juunil tekkisid patsiendil külmavärinad, valud liigestes ja tugev higistamine, palavik tõusis 39°-ni, ilmus naha ja nähtavate limaskestade intensiivne kollasus. Samal ajal sedastati ka astsiidi ehk vesikõhu olemasolu. Kuna vahepeal (30. juuni analüüsi alusel) bilirubiini tase veres normaliseerus, maks oli valutu ning kasvajat ei õnnestunud palpeerida, silmavalgete ja naha tugev kollasus aga püsis, siis pani arst välja hüpoteetilise diagnoosi — maksatsirroos (maksakortsumus). Nädal hiljem oli bilirubiini tase veres uuesti kõrge ning kordus perioodiline tugev higistamine koos temperatuuri tõusuga 39°-ni ning külmavärinatega. Viimane asjaolu ajendas arsti mõtlema brutselloosile, kuid vereuring lülitas selle haiguse välja. Järgnes vereuring malaariale, kuid ka malaariatekitajaid ei leitud. 31. juuliks oli patsiendi kehakaal langenud 51 kilogrammini, silmavalgete kollasus püsis. Süvenes üldine nõrkus, esines kerge kõhulahtisus. 26. augustil tekkisid valud neerude piirkonnas ja valgu tase uriinis osutus kõrgeks. 31. augustiks oli K. Pätsi kehakaal langenud 47 kilogrammini. Haige söi vaid tomateid ja leiba (sissekannne 1. septembril: sööb vähe, armastab tomateid, on kõigea rahul; suhtub mittekriitiliselt oma seisundisse, ravimeid ei võta). 25. septembril märkis raviarst haigusloosse diagnoosiks «üldine arterioskleroos». Oktoobri lõpus ilmus taas uriini valk, sademes oli palju valge-likesid ja baktereid. Patsient oli vahepeal siiski mõnevõrra kosunud: 10. novembril oli tema kehakaal 52,4 kg ja 1. detsembril 52,2 kg. Taas ilmus valk uriini 16. detsembril. 20. detsembril oli vere sette-reaktsioon kiirenenud 41 mm/t ning ilmus uuesti silmavalgete ja naha kollasus. 28. detsembril kuulis raviarst mõlema kopsu alasagarates paisust tingitud peenemullilisi märgi räginad. Maks oli valulik ning ulatus 1 cm võrra välja roidekaare alt. 2. jaanuaril 1956 pandi rindkere röntgeniuringul diagnoosiks pneumoskleroos (kopsukõvastus). 3. jaanuaril oli patsiendi kehakaal 51,7 kg; ravist keeldus ta kategooriliselt. 7. jaanuaril avastati rõgas tuberkuloositekitajad. Alates 12. jaanuarist muutus patsiendi seisund raskeks, väiksemagi liigutuse korral tekkis hingeldus. 17. jaanuaril avastati rindkere röntgeniuringul parempoolne eksudatiivne pleuriit (rinnakelmepõletik). 18. jaanuaril tehti haiguslukku viimane sissekannne: patsiendi seisund väga raske (agoonia). Nahk väga kahvatu, jäsemed külmad, pulss väga nõrga täitumusega, näol külm higi; patsient hingeldab. Patsient kõneleb vaikselt (vene keeles): «Ära on tüüdanud, tuleks ometi surm rutem!» Esinevad valud rinnus ja kõhus;

patsient on voodis rahutu. Kopsudel perkuutoorselt paremal all heli lühenenud, hingamine nõrgenenud. Südame toonid väga tuhmid. Patsiendile manustati kampriõli ja kofeiinilahust, anti hingata hapnikku ning pandi soojenduskotid jalgadele. Süvenevate südamenõrkuse nähtudega suri patsient kell 20.00 18. jaanuaril 1956. Arst: Gusseva.

Haigusloos on olemas ka Konstantin Pätsi surmatunnistus nr 005451 (Esitamiseks Riiklikule Kindlustusele):

Kod. Päts Konstantin Jakobi p. suri 18. jaanuaril 1956, mille kohta kodanikuseisu aktidesse on tehtud vastav sissekannne. Surma põhjus: neerukivitõbi. Surma koht: Buraševo küla, Kalinini rajooni ja oblasti psühhohaiгла. Alkiri: Perekonnaseisu aktide büroo juhataja (Laškova).

Haigusloo juurde kuulub ka lahangukaart (numbrita). Lahangu protokoll on täitmata (esineb vaid viide aktile nr 4, mis aga puudub). Lahangukaardilt selgub, et K. Pätsi aju kaal oli 1180 g, südame kaal 450 g ja südame mõõtmed 10×10×5 cm. Järeldus surma põhjuste kohta: südame-veresoonkonna talitluse dekompensatsioon. Patoloogilis-anatoomiline diagnoos:

- 1) üldine, aju- ja koronaarskleroos;
- 2) vana müokardi infarkt;
- 3) neerukivid;
- 4) krooniline nefriit.

Tutvudes haigusloos leiduvate andmetega, viib mõttekäik üsna loogilise küsimiseni: kas Konstantin Päts oli ikka vaimuhaige? Sellele küsimusele vastuse leidmiseks tuleb lähtuda Konstantin Pätsi vaimset seisundit iseloomustavatest diagnoosidest ning haigusloos kättesaadavatest tähelepanekutest.

Eestis kirja pandud saatediagnoos ütleb, et tegemist oli raukuspsühhooosiga koos nõdrameelsuse nähtudega. Kalinini vaimuhaiglasse vastuvõtul pandi diagnoosiks sisult samaväärne «raukuspsühhooos intellekti langusega», mis hiljem jäi ka põhidiagnoosiks. Alles lõppdiagnoos taganeb sellest otsustusest, märkides ebamäärase «üldine arterioskleroos». Tõe avamiseks peame läbi- ma küllalt keeruka analüüsi, võttes arvesse mitmed võimalikud variandid. Seda tööd raskendab oluliselt andmete puudumine eelneva haigusloos kohta.

Kui Konstantin Pätsi puhul üldse psühhika hälvetest kõnelda saab, siis olid tal ülekaalus mälufunktsiooni alatalitluse ilmingud vaegmälu kujul. Vaegmälu ilmnis tal mälu- funktsiooni üldise nõrgenemise näol, mis avaldus peamiselt uue ainetiku omandamis- võime halvenemise ja varem omandatu repro- ditseerimise käepärased vähenemise kom- bineerumises. Ka ise tunnistas ta seda, öeldes, et mälu on tal halvaks muutunud.

Edasi peame Konstantin Pätsil esinenud mäluhäirete olemuse lahtimõtestamiseks pöörduma nende haigusloos esitatud elulooliste andmete juurde, kus patsient räägib sellest, et Moskvast saadeti ta edasi Gorkisse, kus ta viibis 1942. aasta novembrini, ja seal edasi Vitebskisse ning 1943. aastal Peterhofi, kus ta oli haiglas viibinud 1954. aastani. Siin mälu petab patsienti, sest tegelikult läks Konstantin Pätsi pagendustee Leningradi ja Moskva kaudu Ufaasse ning seal Kirovi vanglasse. Edasise vaevatee kohta esialgu täpsed andmed puuduvad, sealhulgas just selle kohta, kunas ja kus allutati Konstantin Päts psühhiaatrilisele sundravile. Tulles tagasi Konstantin Pätsil elu lõpuperioodil esinenud mäluhäirete juurde ning seostades seda hilisemate elulooliste faktide segamisega tema enda poolt, tuleb arvestada, et tal esinesid mäluhäired, mille täitmiseks tema teadvus reprodutseeris hoopis teisel ajal ja kohas asetleidnud sündmused. Sellised mäluhäired on tuntud kui konfabulatsioonid. Mis Konstantin Pätsi mäluhäirete põhjused on, siis kõike ekslike asjaolude (kaks täiskasvanud lapselast õpivad ülikoolis, ise viibib viieteist aastat haiglates) reprodutseerimine tema teadvuses toimus subjektiivse tahtluseta ning kriitikata tegelikkusele mittevastavuse kohta. Arvestades olustikku, milles Konstantin Päts viibinud oli, võib oletada, et tegemist oli afektiivse iseloomuga mäluhäiretega. Nimelt puudutavad mäluhäired just seda aega, mil temast tüüpi teha vaimuhaiget ning sattumine afektiseisundisse oli üsna tõenäoline. Tugeva afekti seisundis on inimese tähelepanu äärmiselt kitsas, ta tajub vaid neid tegureid, mis on seotud afektogeense olukorraga, kõrvalised ärritajad tema teadvusesse ei jõua ning jäävad seetõttu tajumata. Seega afekt püüab mäluhäirede talletamist ning sellest tulenevalt jääb teatud sündmustik mäluhäirest välja — tekib mäluhäire.

Tegelikud olud olid sellised, et 1942. aasta novembris ei saanud K. Pätsi mitte kuidagi Vitebskisse saata, sest 1941. aasta juulist kuni 1944. aasta maini viibisid Vitebskis Saksa okupatsiooniväed. Ka ei saanud K. Päts sattuda 1943. aastal haiglasse Peterhofi, sest Saksa väed tõrjuti Leningradi ümbrusest eemale alles jaanuaris-veebruari 1944.

On võimalik selline variant, et K. Päts nagu teisedki Balti riikide tähtsamad riigitegelased viibis Kirovi vanglas veel aastaid. Ta viimased vanglakaaslased toimetati edasi Ivanovo vanglasse alles 1945. aasta sügisel. Vaevast sooviti viia K. Pätsi kontakti paljude teiste kaasmaalastega, kes Kirovist hajutati

laiali Vjatkamaa vangilaagritesse. On küllalt tõenäoline, et tervise halvenemise tõttu polnud K. Pätsi võimalik enam vanglas hoida, üldhaiglasse paigutamine ei tulnud aga arvesse ning seetõttu fabritseeriti ajend psüühilise haiguse näol selleks, et sulgeda ta vaimuhaiglasse ning allutada sundravile. Võib oletada, et K. Päts suunati sundravile 1942. aasta lõpul või 1943. aasta algul mingisse Kaasani psühhoneuroloogia haiglasse, kus ta viibis 1954. aasta detsembrikuuni. Millist tähtsust omasid K. Pätsi kannatusterajal Vitebsk ja Peterhof või olid need ainult mäluhäired, seda pole esialgu võimalik faktiliste andmete alusel kontrollida.

Eraldi tuleb peatuda intellektihäiretel, sest nii saatediagnoos kui Kalinini haigla põhidiagnoos sisaldasid üht ja sama komponenti — intellekti tagasilangust ehk nõdra-meelsust. Intellekti on võime integreeritud psüühiliseks tegevuseks, mis avaldub peamiselt mõtlemisprotsessis ning on seotud tajumise ja mälu funktsiooniga. Inimese intellektuaalne tase teeb elu jooksul läbi kindlasuunalise bioloogilise muutuse: see saavutab kõrgpunkti vaimse ja kehalise küpsuse perioodil, pärast keskiga hakkab järkjärgult langema, protsess kiireneb märgatavalt pärast kuuekümnendat eluaastat. Oluline on see, et kogemused ja sellest teadmised võivad kompenseerida intellektuaalsete võimete langust kõrge vanaduseni. Kahtlemata oli Konstantin Pätsi näol tegemist kõrge intellektuaalse tasemega inimesega, kelle poliitiku-intellekt sisaldas nii analüütilisi kui sünteetilisi võimeid. Kaheksakümnendaks eluaastaks olid aeg ja vaimne ning füüsiline vägivald kahtlemata oma töö teinud — oli toimunud intellekti tagasilangus normaalselt tasemelt. Oli ju paralleelselt sellega kahjustunud ka teine oluline psüühiline funktsioon — mälu. Ometi oli K. Pätsi intellektuaalne tase selles vanuses eale vastav: ta taipas täpselt talle esitatavate küsimuste mõtet ja andis neile sisulised vastused, mõistis huumorit. Vaid tema kriitikavõime oli mõõdukalt langenud.

Tundeeluhäiretest esines K. Pätsil aegajalt pahurust, torisemist, rahuloleva varjundiga meeleolu tõusu muretuse kujul enda olukorra suhtes, tundeelu tuimust. Kindlasti oli K. Pätsil, kellel varem olid psüühikas domineerinud tema kõrge sotsiaalse seisundiga seotud tundmused, nüüd tegemist tundeelu langusega ehk regressiga. Viimasega kaasnes ka langus tema väärtushinnangute skaalas ning vajaduste regress. Tundub, et kuigi K. Pätsil esines emotsionaalne tuimenemine, polnud tegemist mitte totaalset tuimenenud tundeeluga, sest real juhtudel reageeris ta suhtlemisel persona-

liga nii mõnelegi ajendile õige elavalt, esines isegi ägestumist. Pole välistatud seegi, et välise tuimuse varjus võis olla säilinud üsna tundmusterikas hingeelu, mille avaldamiseks puudusid tingimused.

K. Pätsi emotsionaalse reaktiivsuse väärastumisega ja tundeelu regressiga kaasnes tahteelu hälvetest passiivne negativism: patsient keeldus raviprotseduuridest, ravimite võtmisest, uuringutest, pesemisest, habeme ajamisest. Teatud ulatuses oli pärsitud tema mootorika, see kombineerus huvipuudusest ja initsiatiivtusest tingitud pideva voodis lebamisega.

Instinktihäiretest esines K. Pätsil orienteerumisrefleksi pidurdumine tähelepanu nõrgenemisena ümbruses toimuva suhtes. On raske väita, et see oli haiguslik, sest orienteerumisrefleksi taandub raugaeas ka puhtfüsioloogiliselt. Teiselt poolt võib orienteerumisrefleksi puududa ka tahtehäirete ja meelepetete korral.

K. Pätsi teadvuse seisundis esinesid kerged hälbed, kuivõrd nende teke oli seotud emotsionaalse seisundi, tahte-, mälu- ja tajumishäiretega. Eelkõige oli häiritud orienteerumine ajas.

Tajumishäireid K. Pätsil ei esinenud. Haigusloost ei selgu ka seda, et tal oleks tegemist olnud mõtlemishäiretega — mõtlemise sihipärasuse ja selle sisuliste häiretega. Ka mõttekäigu seostatuse häirete kohta ei leia me viiteid. Küll oli tegemist kerge mõtlemise aeglustumisega, napisõnalisusega, millel otsene psühhopatoloogiline alus puudus. Ilmselt oli see seotud apaatsuse ehk emotsionaalse tuimusega: haigusloos oli korduvalt märgitud patsiendi ükskõikset suhtumist ümbrusse ja kaashaigetesse. Selge, et emotsionaalse stimulatsiooni puudumisel suhtus ta nii tavalise kõnetlusse kui üldse kontaktidesse ükskõikselts. Patsient lihtsalt ei pingutanud end asjakohaseks vastamiseks ning kontakti loomise katsed teiste haigete poolt vaid häirisid teda.

Esialgse afekti teravus pikkamööda kadus ning asendus oma isiksusega seotud elamustega, mille sisuks oli väljapääsu otsimine kujunenud olukorrast. Viimast aga polnud ning alaline psüühikat traumeeriv situatsioon püsis. Organismi adaptatsioonivõime ealise languse tõttu oli raskendatud kohanemine muutunud olukorraga: psühhogeensed tegurid, mis nooremas eas ei omanud psühhopatoloogilist toimet, andsid involutsiooniperioodis tõuke depressiooni kujunemisele. Teadvuse fikseerumine kujunenud väljapääsmatule olukorrale tekitas lootusetuse tunde, kujunes pidurdatud-kurvameelne meeletu, langes aktiivsus, süvenesid uuehäired. Lisandusid psüühika ealistest muu-

tustest tingitud nähud: kerge solvumine, ärev rahutustunne, mõtlemise plastilisus ning asteenilised haigusnähud. Seega oli kujunenud depressioonivalmidus. Kas see tegelikkuses depressiivse seisundina realiseerus, selle kohta kõnesolevas haigusloos viited puuduvad. Umbes samasse eluperioodi langes K. Pätsi somaatilise seisundi halvenemine. Nagu patoloogilis-anatoomilise leiu andmed kinnitavad, kujunes tal lisaks varasemale neerukivitõvele ka krooniline nefriit, süvenesid ja laienesid ateroskleroosilised muutused veresoontes ning patsient põdes läbi müokardi infarkti, millele hiljem lisandus südame-veresoontekonna talitluse puudulikkus. Somaatilise seisundi halvenemine võis soodustada depressiooni kujunemist.

Olukorda, psühhogeenseid tegureid ja patsiendi tervislikku seisundit arvestades võib siiski oletada, et teatud, seni veel selgumata vangistuse perioodil võis K. Pätsil depressioon esineda. Küllalt selge näib aga olevat see, et selles seisundis puudus hüpohondriline komponent — oma kehalistele ja hingelistele hädadele ning vaevustele ei pööranud ta kuigi suurt tähelepanu ja kaebusi esitas ta üsna harva.

Arvestades patsiendi küllalt kõrget iga tuleb arvesse involutsioonipsühhooosi võimalikkus. Involutsiooni ehk ealist taandarendust ei saa käsitleda psüühiliste häirete etioloogilise tegurina. Involutsioon on vaid foon, millel võivad psüühikahäired kujuneda. Seejuures takistavad raugaea involutiivse iseloomuga psüühiliste muutuste omapära ning sageli kaasnevatest ateroskleroosilistest muutustest tingitud nähud oluliselt tõelise vaimuhaiguse jälile jõudmist. Analüüsides K. Pätsil esinenud nähtusid võib öelda, et involutsioonipsühhooosi tal ilmselt polnud.

K. Pätsi psüühilise seisundi olemuse väljaselgitamisel ei saa jätta tähelepanu pööramata just vananemisega seotud psüühika muutustele. Vananemine on loomulik bioloogiline protsess, mille puhul somaatiliste muutustega kaasnevad küllalt olulised nihked kesknärvisüsteemis kulgevate protsesside dünaamikas. Vananemisest tingitud psüühika muutumine avaldus K. Pätsil kõigepealt selle talitlusliku aktiivsuse langusena — see oli tervikuna aeglustunud, raskendatud oli ärrituste vastuvõtt, nõrgenenud oli tähelepanu koondamine ja ümberlülitamise võime, aeglustunud olid psühhomotoorsed reaktsioonid, esinesid mäluhäired ja hälbed emotsionaalsetes reaktsioonides, märgatav oli psüühiline rigiidsus, teravnenud olid mõned iseloomujooned. Kindlasti mõjutasid K. Pätsi vananemisega kaasnevaid

psüühika muutusi tema erilisest olukorrast tingitud psühhotraumad, pealegi kui sellega kaasnes tema sotsiaalse seisundi kardinaalne muutumine. Teiselt poolt selgus sellisele vanusele iseloomuliku ägeda vastusreaktsiooni puudumine traumeerivale tegurile ning afektiivsete häirete pikaajaline, veniv kulg.

Arvestades K. Pätsi kõrget iga polnud üllatav leida tema seisundis tunnuseid, mis on omased raukusnõdrameelsuse lihtsale vormile. Viimane algabki tavaliselt raugaea psüühilistest muutustest. K. Pätsil oli tege- mist mälu ja intellekti ealise alanemisega. Mälu nõrgenemisele oli iseloomulik amnestiline desorientatsioon ajas: lähema mine- viku sündmuste unustamine ja kaug mine- viku hea mäletamine. Raukusnõdrameel- susele iseloomuliku subjektiivset «noo- renemist» ei esinenud. Mälulüngad täi- tis patsient konfabulatsioonidega. Meele- olu oli kerge eufoorilise varjundiga, domineeris heasüdamikkus. Esinesid une rütmi häired. Huvi ümbruse probleemide vastu puudus, kuid haiglaslikku tähelepanu koondumist iseenesele ei arenenud. Kriitika oma organismi seisundis toimunud muutuste suhtes puudus. Aeg-ajalt esines pahurust ja ägestumist. Küllalt selged olid negativismi- ilmingud. Neurooloogilises seisundis võis täheldada silmaavade ahenemist ja reaktsioo- ni nõrgenemist valgusele. Lahangul selgus peaja ju vähenenud kaal (1180 g)⁷, mis viitab aju atroofiale. See pole kinnituseks raukusnõdrameelsuse esinemisele, sest sama- sugused muutused võivad esineda ka vaimselt tervetel raukadel, kuid need võivad puududa isegi raukusnõdrameelsuse raskete vormide puhul.

Mõnede psüühikamuutuste teket mõjustas kahtlemata aju veresoonte ateroskleroos, kuid kindlasti polnud tegemist aterosklerooti- lise nõdrameelsusega. Selle vastu kõneleb eeskätt neurooloogilise üld- ja koldesümto- moloogia puudumine. Õige mitmete haigus- tunnuste olemasolu võiks viidata ka vasku- laarsele tserebraalsele entsefalopaatialle ehk vaskulaarsele ajuhaigestumusele, mille puhul intellektuaal-mnestiline allakäik kulgeb pa- ralleelselt psüühilise astenisatsiooniga. Ees- kätt asteniilise-depressiivse sündroomi puudu- mine jätab selle haiguse kõrvale.

Tänaseks teame ka seda, et ajukah- justused ja sellest tulenevad psüühika muu- tused võivad olla autoimmuunse pärit-

oluga. Nimelt leidub veresoonekonna kah- justustega (sealhulgas aterosklerootilise pärit- oluga) vanade inimeste veres rohkesti nii aordi, ajuveresoonte kui aju antigeene, mis on suutelised oluliselt kahjustama aju kaitsvat hematoentsefaalbarjääri. Selle tule- museks on tavaliselt aju kahjustumine koos sellest tulenevate psüühika häiretega. Pole välistatud sellise päritoluga muutused ka K. Pätsil.

Tehes kokkuvõtet eelöeldust tuleb tõdeda, et selge piir bioloogilise vananemise käigus tekkivate psüühika muutuste ja raukusnõdra- meelsuse vahel puudub. Kui esimeste tekkes omistatakse suurt tähtsust psühhotraumadele, siis teisel juhul etendab olulist osa pärilik eelsoodumus. Tänapäeval ollakse üha enam seisukohal, et raukusnõdrameelsus on päriliku eelsoodumuse foonil kujunev füsioloogilise vananemise tulemus, kui elatakse kõrge vanaduseni. Arvestades eelöeldut ning haigus- loos fikseeritud objektiivse leiu andmeid julgen väita, et Konstantin Päts ei põdenud vaimuhaigust. Küll esinesid tal raugaeale omased mitmesuguse iseloomuga ja aju- veresoonte ateroskleroosi foonil kohati kau- gelearenenud psüühikamuutused, mis ka ilma ravita püsisid tasakaalustatud tasemel. Sisu- liselt samasugusele järeldusele tuli juba 1956. aastal ka K. Pätsi raviarst K. Gusseva, kui ta märkis haigusluku selle lõpetamisel psühhiaatriliseks lõppdiagnoosiks «üldine ateroskleroos».

Kuidas suhtuda põhilisse käibediagnoosi «raukuspsüühhoos»?

Psüühhoos on raske vaimuhaigus, mille korral kujunevad häired mõtlemises, taju- mises, tunde- ja tahteelus, mälus ning intel- lektuaalses tasemes. Raukuspsüühhoos võib areneda pärast kuuekümmendat eluaastat, ta kulgeb sügavate psüühilise talitluse häi- retega (teadvuse hämardumine, luulud, hal- lutsinatsioonid, motoorsed ja afektiivsed häired jne). Selle tekkes on oluline osa pärilikul eelsoodumusel ja kõrgema närvi- talitluse tüpoloogilistel iseärasustel (nõrk, inertne närvisüsteem).

K. Pätsi kohta võib kinnitada, et tema anamneesist pärilikku eelsoodumist ei selgu ning oma kõrgema närvitalitluse tüpo- loogiliste iseärasuste poolest ta psüühoo- si riskigrupi ei kuulunud. Haiguskulu jooksul on raviarstid korduvalt püüdnud välja sel- gitada tüüpilisi psüühoo- si haigustunnuseid eeskätt luulu ja hallutsinatsioonide kujul, kuid teatud märkused kinnitavad, et neid pole patsiendil esinenud; ka teadvuse hägunemise- le viitavad ülestähendused «mõistus on segi» puuduvad. Rea teiste iseloomulike haigus- tunnuste puudumine eitab nii raukuspsüühoo- si ägeda kui kroonilise vormi olemasolu.

⁷ Eesti Entsüklopeedia (1932, 1, 195) andmetel on meeste keskmine aju kaal 1400 g. ENE (1985, 1, 105) andmetel on normaalne peaja kaal 1245—1375 g.

Millised asjaolud viisid raukuspsühhoosi diagnoosi püstitamisele? Selle lahtimõtestamisel tuleb arvestada kahte asjaolu: 1) kõnesoleval ajajärgul, st neljakümnendatel aastatel peeti raukuspsühhoosi raukusnõdrameelsuse psühhootiliseks vormiks; 2) vangistuses viibijatel tekivad küllalt sageli psühhoosid või selletaolised psüühikahäired. Võib oletada, et kroonilisel psühhotraumeerival foonil vallandus K. Pätsil mingi järjekordse tugevatoimelise psühhotrauma mõjul akuutne psüühikahäire, mida arstid tõlgitsid kui ägedat psühhoosihoogu. Ja kuigi see oli pöörduva iseloomuga ajutine psüühikahäire, andis see koos raugaeas esile tulnud psüühikamuutustega arstidele ajendi lugeda seda raukusnõdrameelsuse psühhootiliseks vormiks ehk raukuspsühhoosiks ning allutada patsient sundravile psühhiaatria-haiglas. Kaudse kinnituse selle oletuse kasuks

annab haigusloos esinev sissekanne, mis ütleb, et viimasest haigushoost oli möödunud üle viie aasta (tõenäoliselt veelgi rohkem). Taoliste hoogude kordumise kohta anamneesist mingeid kinnitusi ei leia. Seega oli eale vastavate psüühiliste muutustega, kuid muidu vaimses tasakaalus olev Konstantin Päts suletud pikkadeks aastateks vaimuhaiglasse. Seal ruineerisid tema tervist eeskätt somaatilised haigused (neerukivitõbi, krooniline nefriit, südame-veresoonkonna talitluse puudulikkus ning süvenev ateroskleroos) ning vaimuhaigla õhkkonnast tulenev psühhogeenia.

1944. aasta septembris kirjutas Johan Laidoner Kirovi vanglas: «Inimesed surevad — rahvas ei kao, rahvas elab edasi.» Jah, eesti rahva mälu ja elujõud on ajast aega kestev. Rahvas ei unusta oma suurmehi.

TOOMAS PÜVI

ÜHE TÄHTSUSETU SÜNDMUSE KROONIKA

1939. aasta novembrikuu viimasel päeval puhkes Talvesõda, mis tõi Soome rahvale korvamatuid kaotusi ja kannatusi. Sellel sõjal on veel teinegi nimi: Soome—Nõukogude konflikt, mida kasutatakse nõukogude ametlikus ajalooteaduses ja propagandatalituses. Kuid see, mis suurele idanaabrile oli näiliselt tähtsusetu piiritüli paljude omasuguste seas, kujunes ühele väikesele Põhjala riigile totaalseks rahvasõjaks võõra ülemvõimu vastu. 105 päeva jooksul jälgis kogu tsiviliseeritud inimkond imetlusega soomlaste ennastsalgavat heitlust tohutult ülekaalus oleva vaenuvää vastu. Talvesõda on maailma ajalukku läinud kui musternäide väikese rahva vankumatusest ja eneseohverdusest oma vabaduse kaitsmisel.

Kuigi N. Liit ei olnud varasematelgi aastatel varjanud oma huvi mõningate Soome alade ja laevastikubaaside omamise vastu Läänemerele, konkretiseerusid ta plaanid

«rahupoliitika» teostamisel 1939. a augusti lõpus Molotov-Ribbentropi pakti sõlmimisega, mille salajases lisaprotokollis arvati Soome nagu Balti riigidki N. Liidu mõjupiirkonda.

17. septembril seoses Punaarmee sissetungiga Poolasse avaldas N. Liidu valitsus noodi, milles kinnitati, et N. Liit järgib erapooletut poliitikat kõigi riikidega, kellega tal on diplomaatilised suhted (sh Eesti, Läti, Leedu ja Soomega). Erilise rahuldustundega võtsid nimetatud teate vastu N. Liiduga piirnevad riigid. Seetõttu olid nad nõus läbi sõrmede vaatama ka Poola riigi hävingule. Ent kui vähe maksavad sellised lubadused, kui käsil on suurriiklike vallutuskavade teostamine, selgus maailmale õige pea.

Toonud ettekäändeks Poola allveelaeva «Orzel» põgenemise Tallinnast ning lavastanud mitmeid teisigi «ohtlikke tsitsidente» Eesti vetes, esitas N. Liit Eestile jõupositi-

sioonilt ultimatiivse nõudmise loovutada mõned baasid ja sõlmida vastastikuse abistamise leping. Uskudes naiivselt talle antud lubadusi ja pettes oma rahvast kõige häbematumal kombel, ei suutnud eneseimetluses ja roosas rahulolus hõljuv Eesti Vabariigi poliitiline ja sõjaväeline juhtkond midagi ette võtta riigi julgeoleku kindlustamiseks ja iseseisvuse tagamiseks. Idanaabrile äärmiselt tähtsate strateegiliste tugipunktide loovutamise minetas Eesti vähimagi võimaluse vastu seista N. Liidu edasiste nõudmistele ja aktsioonidele. Sõlmitud lepingute tulemusena oli Eesti valitsuse poolt väidetav täielik erapooleetus muutunud tühipaljaks sõnakõlksuks. Eesti rahva selja taga sõlmitud sobing oli risti vastu tema soovidele ja vajadustele. Sarnane saatus tabas ka teisi Balti riike.

Kindlustanud end Soome lahe lõunarannikul, leidis N. Liit olevat sobiva aja oma nõudmistele rahuldamiseks ka lahe põhjarrannikul.

Saanud kutse sõita Moskvasse läbirääkimistele «mõningate poliitilise iseloomuga ja majanduslike küsimuste» üle, kuigi polnud teada, mis tuleb täpsemalt arutlusele, deklareeris Soome valitsus otsekohe, et Soome ei soovi end siduda ühegi rühmitusega. Ka olevat kõik küsimused leidnud lahenduse Soome—N. Liidu 1934. a sõlmitud mittekallaleitungipaktis. Üsna kindlalt teatati, et Soome valitsus ei või heaks kiita ühtegi lepet, mille kohaselt ta peaks loobuma millestki oma maa julgeoleku ja iseseisvuse kaitsmiseks vajalikust. See oli mõte, mida Soome järgnevate läbirääkimiste aegu ilmselt kõige rohkem kordas. Kuigi Soome väitis end mitte teadvat Moskvas arutlusele tulevaid küsimusi, ei olnud N. Liidu poolseid nõudmisi ja nende ulatust siiski raske aimata. Soome ei soovinud järgida Balti riikide halba eeskujut ning astus samme oma iseseisvuse kindlustamiseks. Oktoobri alguses võeti vastu riigikaitse seadus, mis andis valitsusele laialdased volitused erakorralisteks aegadeks. Siseminister kutsus üles evakueerima Viiburi ja Helsingi elanikke võimalikult suures ulatuses. Üle kogu maa sooritati pimendamisharjutusi. Lip-pude alla kutsuti osa reservväelastest.

Läbirääkimiste põhiraskust kandis Soome poolt J. K. Paasikivi, hiljem ka V. Tanner. Läbirääkimiste sisu ei avalikustatud, mistõttu nii Soome kui ka maailma üldsus olid täielikus teadmatuses. Helsingis säilitati optimismi ja loodeti peatset kokkulepet. Väljendati rahuldust selle üle, et N. Liit ei tundunud kiirustavat ja Soome delegatsioonile oli osaks saanud sõbralik vastuvõtt.

Nähes ette sündmuste ebasoodsa arengu võimalust, tegi USA suursaadik Molotovile

visiidi, kus ta väljendas lootust, et ei kahjustata rahulikke suhteid N. Liidu ja Soome vahel. Oktoobri keskpaiku avaldati Kalinini vastus president Rooseveldile, milles väideti, et läbirääkimiste ainsaks eesmärgiks olevat suhete konsolideerimine N. Liidu ja Soome vahel ning sõbraliku koostöö tugevdamine mõlema maa julgeoleku tagamisel.

23. oktoobril saabus Soome delegatsioon taas Moskvasse, kuid välisminister Erkko sõnade kohaselt ei esitanud N. valitsus uusi ettepanekuid, vaid täpsustas varasemaid.

Külma dušina mõjus kogu maailmale Molotovi välispoliitiline kõne N. Liidu Ülemnõukogu 5. erakorralisel istungjärgul 1939. a oktoobri lõpus. Pärast Ida-Poola alade okupeerimisel langenud punaarmeeleaste mälestamist nentis N. Liidu välisminister oma kõnes, et Poola riigi sõjaline hävitamine ja tema lagunemine on fakt. Ta avaldas täielikku poliitilist toetust Saksamaa rahupüüetele (!) Läänerindel ja süüdistas Inglismaad ja Prantsusmaad sõja jätkamises. Nimetati ka, et jutud Balti riikide sovetiseerimises olevat nõukogudevastaste provokaatorite väljamõeldis.

Eriti resolootne oli Molotovi kõnes Soomele pühendatud osa. Vastupidiselt diplomaatilistele tavadele kanti teise poole nõusolekuta avalikkuse ette läbirääkimiste käik ja N. Liidu nõudmised, mille järgi Soomel tuli loovutada N. Liidule territoorium Karjala maakitsusel umbes paari tosina kilomeetri ulatuses, mõned saared Soome lahes ning rentida maa-ala Soome lahe suudmes sõjalaevastiku baasiks. Omalt poolt pakkus N. Liit Soomele soodsate majandussuhete arendamist ja kaks korda suuremat maa-ala Nõukogude Karjalast. Viimase väitega õigustab nõukogude propagandistlik ajalooteadus N. Liidu teguviisi tänapäevani, võtmata arvesse, et Soomele pakutavad piirkonnad olid majanduslikust seisukohast äärmiselt väheväertuslikud ja strateegiliselt raskesti kaitstavad ning rahvusvahelise õiguse seisukohalt ei olnud N. Liidul üldse alust midagi nõuda.

Molotovi toonis oli juba märgata kärsitust, kui ta tähendas, et N. Liidu kavade tagasilükkamine võib Soomele kaasa tuua tõiseid pahandusi.

Hoiatuse sai ka Türgi.

Oli ilmne, et N. Liit asub läbirääkimisi kiirendama. Moskva hästi informeeritud välisvaatlejad teadete kohaselt sooviti Soomega kokkuleppele jõuda hiljemalt 5. novembril. Juba järgmisele päevale olid kavandatud grandioossed pidustused, mis N. Liidu välispoliitilise edu puhul pidid kujunema eriti suurejooneliseks.

Oma vastuses Molotovile teatas Soome välisminister Erkko, et N. Liidu menetlus avaldada Soomega kokku leppimata läbirää-

kimiste sisu löi võõrastava atmosfääri. Kuigi Soome oli põhimõtteliselt nõus ümberkorraldustega Leningradi julgeolekuks, oli Soomel läbirääkimiste aluseks kaks põhimõtet — erapooletus ja õigus end ise kaitsta. Kõigel olevat piir, ka ühe väikese rahva järeleandmistel. Kui küsimuse all on ohverdamatud põhi-väärtused, siis Soome teab, millise tee ta valib. Soome osutas läbirääkimistel head tahet ja omalt poolt oli tal õigus oodata, et võetaks arvesse ka Soome elulisi huve.

Erkko välispoliitiline kõne vallandas N. ajakirjanduse veergudel ulatusliku Soomevastase laimukampaania, millel oli täita kaks eesmärki — hirmutada Soomet ja alustada nõukogude rahvamasside psühholoogilist ettevalmistamist võimalikuks agressiooniks Soome vastu. Tõe nimel tuleb tunnistada, et ega Soome ajakirjandus selles osas suurt võlgu ei jäänud.

Avaakord, ja seejuures kaunis sümptomaatiline, tuli ÜK (b) P häälkandjalt «Pravda», kus muuhulgas kirjutati järgmist: «Tarvitseb vaid heita pilk Soome lahe kaardile veendumaks, et Soome piiril tõusevad N. Liidu julgeoleku küsimused eriti teravalt esile. N. Liit pole üksnes õigustatud, vaid ka kohustatud tarvitusele võtma abinõusid...»

Soome ajakirjandus koos mõnede teiste maa-de ajakirjandusega kujutab N. Liidu ettepanekute sisu täiesti vales valguses, levitades sel teemal igasugu väljamõeldisi ja provokatsioonide. (Väärrib märkimist, et enne Molotovi kõnet ei teadnud soome ajakirjandus üldse N. Liidu ettepanekute sisu.) Soome välisministri kõnet ei saa hinnata teisiti kui üleskutset sõjaks N. Liidu vastu. Nõukogude valitsuse ettepanekut rahulikeks läbirääkimisteks ja sõbralike suhete kindlustamiseks Soomega nimetas ta atendaadiks Soome riiklikule iseseisvusele. Edasi võrreldakse Erkkot ühemõtteliselt Poola endise välisministriga, kelle esinemine enne Poola-Saksa sõda provotseerinudki «Pravda» arvates sõja. («Erkkole ei anna rahu Becki loorberid.») Oma osa saavad ka Skandinaaviamaad. Rootsi välisminister Sandler teatas, et Soome nõustumine N. Liidu ettepanekutega tähendaks Skandinaavia iseseisvuse lõppu. «Pravda» väidab: kui (juba — T. P.) Molotov teatas, et N. Liit ei kavatse osutada survet Rootsil ja Norrale, ei ole selle lubaduse üle põhjust vaielda. Küsitakse: miks Rootsi poliitikategelased tsaarivalitsuse ajal ei karjunud hädaohust Skandinaaviale, kui Venele kuulusid kõik Soome sadamad? Rootsi valitsus ei julgenud siis mitte piiksatadagi ja tema poliitikutud roomasid tsaarivalitsuse jalge ees. Miks siis nüüd N. Liidu ettepanek ühest merebaasist Soome lahe põhjapoolse sissepääsu suus paneb Rootsi tegelased karjuma «hädaohust

Skandinaaviale»? Asi on selles, leiab «Pravda», et täidetakse lääne peremeeste tellimust. Ja edasi: me saadame kuradile igasugused poliitilised kaardipaniidid ja läheme oma teed. Meie kindlustame N. Liidu julgeolekut millestki hoolimata, murdes igasugused takistused teel eesmärgile.

Samal ajal nimetatud artikli ilmumisega jätkusid läbirääkimised Moskvas, kus N. Liidu poolt osalesid Molotov ja Stalin ning Soome poolt Paasikivi ja Tanner. Soome oli küll põhimõtteliselt valmis teatud järeleandmisteks, kuid sõjalaevastikubaasi rentimise küsimuses Hanko poolsaarel osutusid poolte seisukohad diametraalselt vastupidiseks. Ehkki pompöösne oktoobriparaad jättis Tannerile sügava mulje (Paasikivi pidustustel ei osalenud), ei muutnud see Soome delegatsiooni arvamust. Poolte viimane kohtumine toimus 9. novembril. Oodanud seejärel viis päeva asjatult kutset Kremli läbirääkimiste jätkamiseks, lahkusid Paasikivi ja Tanner Moskvas.

TASSI teateil ei tulnud soomlased vastu N. Liidu minimaalseile ettepanekuile, vastupidi, nad näitasid üles suurimat leppimatust. Samas teatas Soome välisministeerium, et Soome olevat teinud kaugeleulatuvaid järeleandmisi, mis pidanuksid igati rahuldama Leningradi julgeoleku korraldamise vajadust.

Nõukogude ajakirjandus laiendas Soomevastaseid rünnakuid. Selleks mobiliseeriti ka välismaal elavaid kommuniste. Nii kirjutas tuntud taani kirjanik Martin Andersen Nexø «Komsomolskaja Pravdas»: Soome valitsus esineb teiste põhjariikide ees vabaduse tšempionina idas ja samal ajal käitub upsakalt N. Liidu suhtes, kuigi niisugune upsakus mõne teise vähem rahurumastava suurriigi puhul oleks võinud ammugi kaasa tuua satuslikke tagajärgi. Ühelgi muul juhtumil ei ole N. Liit andnud niipalju tõendus oma rahatähtest. Kommentaarid on siin liigsed.

TASS omakorda süüdistab Soome ajakirjandust, milles reaktsioonilised elemendid teostavad N. Liidu vastast kampaaniat. Mõningate isikute poolt on lahti lastud kuulud, et N. Liidu imperialism ohustavat Soome iseseisvust. Soome rahvamassid aga soovivad otsekohe sõbralikke suhteid N. Liiduga. Samuti nenditakse, et N. Liidu vastane poliitika on läbi kukkunud. Soome juhtivate ringkondadel ei õnnestunud eksitada Soome rahvast ja maailma avalikku arvamust. Edasi muutub toon juba lausa ähvardavaks: meie vaprad võitlejad purustasid vaenlased idas (Jaapan? — T. P.) ja läänes (Poola? — T. P.), nad purustavad need ka Soome piiril.

Avaldades Balti mere punalaevastiku ülemjuhataja artikli, annab «Izvestija» Soo-

mele viimase hoiatuse. Selles rõhutatakse Hanko merebaasi elulist tähtsust N. Liidu julgeolekule. Pealegi ei tohtivat Soome pärast seda, kui talle ka Saksamaa andis sõbralikku nõu korraldada oma suhted suure idanaabriga, enam hellitada illusioone, nagu lepiks Moskva tekkinud olukorraga ega astuks mingeid samme.

Eeltoodud ähvardusele järgnesid N. Liidu konkreetseid sõjalised provokatsioonid.

26. novembril lõhkesid Mainila külas paiknenud Punaarmee väeosas mürsud, mille tulemusel said surma ja haavata mõned punaväelased. Ajalukku on see intsident läinud «Mainila laskude» märksõna all. Loomulikult tekitas vahejuhtum Punaarmee väeosades suurt pahameelt. Kohe süüdistas Molotov juhtunus Soomet ja nõudis, et juurdluse hõlbustamiseks tõmmataks Soome väed 25 kilomeetri võrra tagasi, mis sisuliselt vastanuks N. Liidu territoriaalsetele nõudmistele varasematel läbirääkimistel. Soome poolt läbiviidud uurimise käigus tuvastati, et N. Liidu piiri vahetus läheduses asusid vaid Soome piirivalveüksused ja seal ei olnud üldse niisugust kahurväge, mille laskekaugus ulatunuks üle piiri. Mannerheim arvas delikaatselt: N. Liidu väide peab põhinema arusaamatusel, sest Soome kergesuurtükid asusid 20 kilomeetri ja raskesuurtükid vähemalt 50 kilomeetri kaugusel piirist. Küll aga tegi Soome valvest helide järgi kindlaks, et relv või relvad, millest tulistati, asusid umbes 1,5—2 kilomeetri sügavusel N. Liidu tagalas. Vaatlused mainitud laskmise kohta kanti vahetult pärast juhtumit sisse vastasse piirivalvepäevikusse.

Soome oli nõus oma vägesid tagasi tõmbama N. Liiduga samadel alustel ja tegi ettepaneku erapooletu või kahepoolse lepituskomisjoni kokkukutsumiseks. N. Liidule Soome pakkumine teatud põhjustel ei sobinud. Ajakirjandus hoopis eskaleeris niigi pöörast vaenupropagandat. Ajalehed tõid tervete lehekülgede kaupa käitiste ja koosolekute resolutsioonide ja kõnesid. Nende sõnastus oli terav, kusjuures väljendati ikka ühtesid ja samu mõtteid: kui Soome nüüd oma meelt ei muuda ja N. Liidu «rahumeelsetele ettepanekutele» järele ei anna, siis Punaarmee teeb lõpu «Soome sõjakatele provokatsioonidele». Soome valitsus mängib tulle. Me vastame sõjaprovokaatorite igale löögile kolmekordse löögiga. On aeg Soome imperialistidele näppude pihta anda. N. Liidu rahvas tõuseb kui üks mees kaitsma oma maa huve.

Samal ajal sagesid N. Liidu poolt instseneeritud piirivahejuhtumid, mille käigus rööviti Soome piirivalvepatrulle ja tulistati Soome territooriumi. Enesestmõistetavusega

süüdistas N. Liit kõiges selles Soomet. 29. novembril tühistas N. Liit ühepoolselt mittekalletungilepingu Soomega ning samal päeval teatas Molotov raadiokõnes, et N. Liidu valitsus on provokatsioonide ja ohu ärahoidmiseks andnud Leningradi sõjaväeringkonna (edaspidi: SVRK) sõjajõududele ja punalaevastikule käsu olla valmis punase Leningradi kaitseks ja kõigiks korraldusteks. Molotov lõpetas oma kõne tunnustussõnadega Soome rahvale ja tema saavutustele.

Veel nüüdki ei usutud maailma poliitilistes ringkondades sõja puhkemise võimalusse ja arvati, et N. Liidu samm oli pigem hoiatuseks Soome valitsusele.

Eeltoodud sündmuste taustal väärivad erilist tähelepanu N. Liidu arhiivides alles hilitud esile tulnud dokumendid, mis tunnistavad, et juba 23. novembril anti Karjala Kannasel ja Põhja-Jäämere piirkonnas paiknevate Punaarmee väeosade juhtkondadele korraldus valmis olla juhuks, kui Soomes peaks midagi toimuma (näiteks «tööraha ülestõus»), ning kästi koostada rünnakuplaan. 30. novembril ületas Punaarmee sõda kuulutamata Soome riigipiiri ja alustas lahingutegevust. Nõukogude andmetel kuulutanud sõja hoopiski Soome.

Loodetud kiire ja võidukas sõjakäik jäi siiski tulemata. Joovastununa sõjalisest edust Poola alade okupeerimisel koostöös fašistliku Saksamaaga ning omades Soome vastu masendavat ülekaalu elavjõus ja iseäranis sõjatehnikas, oli Punaarmee seekord vastast ilmselgelt alahinnanud. Sõja puhkedes olid mõlema riigi piiridele koondunud märkimisväärsed sõjalised jõud. Nõukogude allikad, püüdes õigustada Punaarmee häbiväärset lüüasaamist Talvesõja algfaasis, näitavad Soome armee suuruseks 600 000 meest, mis 3,7miljonilise Soome elanikkonna juures on enam kui absurdne. Teoreetiliselt võis Soome välja panna vaid 400 000 meest, kuid relvi jätkunuks vähem kui 300 000 mehele. Tegelikult ulatus Soome rindeväeosade koosseis lahingutegevuse puhkedes kõigest umbes 186 000 meheni, kellest 130 000 seisis Karjala maakitsusel, kust oodati vaenlase paarünnakut, ja 56 000 meest kolmes grupeeringus ligi 1500 kilomeetri pikkusel piiril Laadoga järve ja Põhja-Jäämere vahelisel alal. Raskete looduslike tingimuste tõttu peeti Punaarmee rünnakut siin vähetõenäoliseks.

N. Liit oli koondanud piirile 4 armeed enam kui 500 000 mehega, omades seega elavjõus ligi kolmekordset ülekaalu. Eriti tuntav oli Punaarmee üleolek soomustehnika ja lennuväe osas. Soome vastu paisati ligi 2000 tanki ja 1000 lennukit. Samal ajal oli Soomes sõja alguses 113 lennukit, millest vaid 75 olid kõlblikud lahingutegevuseks. Tõsi, sõ-

ja jooksul sai Soome lääneriikidelt lisaks 104 lennukit, kuid täienesid ka N. Liidu õhujõud, kelle käsutava oli sõja lõpus ligi 1800 lennukit. Tunduv ülekaal oli Punalaevastikul merel, kuid Soome rannakaitsepataride hea võitlusvõime ja hiljem ka raskete jääolude tõttu osales merevägi lahingutegevuses võrdlemisi vähe. Punaarmee maavägesid juhatas marssal Kirill Meretskov, kes pool aastat hiljem juhtis isiklikult Eesti Vabariigi okupeerimist.

Veel sõja puhkedeski üritas Soome igati leida konfliktilte rahulikku lahendust. Kuna Molotov oli teatanud, et N. Liit ei pea enam läbirääkimisi tollaegse Soome juhtkonnaga, siis astus Cajanderi valitsus tagasi, et võimaldada uuel valitsusel läbirääkimiste jätkamist Moskvas. Viimane ei suvatsenud sellele rahualgatusele üldse reageerida. Sõja esimesel päeval moodustati okupeeritud Terijoe linnakeses nõukogudemeelne «Soome rahvalitsus» eesotsas kunagise Kominterni tegelase Otto Wille Kuusineniga. Nimetatud nukuvalitsusega sõlmis N. Liidu juhtkond kohe kõik kokkulepped, mida iseseisvale Soomele peale suruda ei õnnestunud. Kuid juba oma esimese deklaratsiooniga minetas Kuusineni kommunistlik klikk Soome rahva vähimagi poolehoidu, väites, et «Soome rahvalitsus» kiidab täielikult heaks ja toetab Punaarmee operatsioone Soome territooriumil. Oma ülesandeks pidas see valitsus «Soome Demokraatliku Vabariigi» lipu viimist pealinn ja selle heiskamist presidendi lossi kohal. «Soome Demokraatlikule Vabariigile» lubatud tohutud territoriaalsed loovutused Nõukogude Karjalast viitavad täiesti ühemõtteliselt asjaolule, et Soomest pidi lähitulevikus saama N. Liidu koosseisu kuuluv Karjala-Soome Nõukogude Sotsialistlik Vabariik.

Nõukogude ajakirjandus jätkas kirjeldusi arvukatest poolehoiuavaldustest N. valitsuse targale rahupoliitikale, kuid toon Soome suhtes oli mõnevõrra muutunud. Nii kinnitas Volga sõjaväeringkonna komandör Bogdanov ühel mitingul: tuleb au anda Punaarmeele, kes toob rõõmu soome rahvale!

Samal ajal taandusid Soome väed tõkestuslahingutega Karjala Kannasel. Punaarmee jõudis kindlustuste peaposisioonideni, kus oli sunnitud tõdema nende vastupidavust. Olles soomlastega võrreldes ligi kümnekordses ülekaalus kahurväe tulejõus, püüdsid Punaarmee väeosad asjatult läbi murda soomlaste kaitsest. Kuigi «Pravda» tunnistas juba 3. detsembril, et pärast esimest ootamatut lööki olevat soomlaste vastupanu muutunud üha visamaks, jätkas TASS, tuginedes teadlikult Leningradi SVRK staabist edastatud väärinformatsioonile, teateid Punaarmee suurest ja otsustavast edust Soome vastu.

Tõsi, Laadogast põhja poole ja Põhja-Jäämere äärde oli Punaarmee koondanud siiski suuremad jõud, kui soomlased eeldasid, sealjuures eriti rasket sõjatehnikat. Seetõttu olid kergereelvadega varustatud Soome pataljonid seal sunnitud taanduma võrdlemisi kiiresti, kohati lausa pagedes. Kokku oli varisemas kogu nn metsarinde kaitseplaani, sest Punaarmee oli jõudmas keskustesse, kust avanesid head ühenduste edasi läände. Hoolimata sellest et olukord Karjala Kannasel oli veel võrdlemisi ebakindel, paiskas Soome vägede ülemjuhataja marssal Mannerheim metsarindele kõik olemasolevad reservid. Esimene edu saatis soomlasi Tolvajärvel, kus Soome väeosad olid tõrjunud ülekaalukate Punaarmee üksuste tiibhaarangu katsed, alustasid 12. detsembril pealetungi ja murdisid vaenlase vastupanu. Punaarmee riismed põgenesid paaniliselt 40 kilomeetrit. Soomlased said sõjasaagiks 31 suurtükki, 365 kuulipildujat ja 3000 püssi. Tolvajärve võidul oli peale kohaliku operatiivse tähtsuse ka väga suur psühholoogiline mõju kogu Soome rahva võitlusvaimule, aga samuti välismaale, kus sõja puhkedes arvati Soome vastupanu raugevat sedavõrd ruttu, et mingisugune abi kohalegi ei jõua.

Teise strateegiliselt eriti olulise võidu saavutasid Soome väed Suomussalmil, mille Punaarmee oli okupeerinud 7. detsembril. Siin piirasid soomlased ümber 163. diviisi ja peatasid seejärel läbimurde sooritanud Ukraina 44. motoriseeritud valikdiviisi. Viimase edasilükkumine oli iseäranis pidurdatud Soome suusaüksuste ootamatute külgrünnakute tõttu metsast. 163. diviisi hävitati pea-aegu täielikult. Aastavahetusel vabanesid Soome väed Suomussalmist ja koondasid oma jõud 44. motoriseeritud diviisi vastu. Metsastel teedel minetasid Punaarmee raskereelvadega varustatud väeosad operatiivse liikumisvõime ega suutnud kasutada oma suurt üleolekut tulejõus. Külgrünnakutega sunniti sissetungija jääma teele, kus ta 1940. a jaanuari alguses osade kaupa süstemaatiliselt hävitati. Soome vägede sõjasaagiks langes 97 suurtükki, 54 tanki ja 420 veoautot. Võit oli sedavõrd otsustav, et kogu järgneva sõjategevuse vältel ei valmistanud Oulu ja Kaajaani suunad Soome väejuhatusele enam mingisugust peavalu.

Detsembri keskel lahenes ohtlik olukord ka Lapimaal, kui Punaarmee üksused paisati vasturünnakutega tagasi.

Laadoga järvest põhja pool oli N. Liidu vägedel õnnestunud liikuda võrdlemisi kaugele, nad ähvardasid haarata Karjala maakitsusel paiknevaid Soome kindlustuste kaitseliine selja tagant. Siin algas soomlaste hoolikalt ettevalmistatud vasturünnak 26. det-

sembril ja tõi otsustavat edu. Lahingute käigus lõigati Punaarmee väeosad ära nende tagalast, kotti jäänud väeüksused killustati ja hävitati. Eriti märkimisväärne oli Lemeti nn kindralikott, kuhu suleti Punaarmee 18. diviisi juhtkond ja osa 4. tankibrigaadist. Selle koti likvideerimise käigus saadi sõjasaagiks 71 tanki, 24 suurtükki, 133 kuulipildujat ja 2000 püssi.

Ei saa jätta märkimata, et äärmiselt käredate pakasega lumerohke talv oli soodus soomlastele, kellel puudus raske lahingutenika ja kes olid tunduvalt paremini varustatud sooja taiverõivastusega.

Samal ajal jätkasid N. Liidu teabeallikad desinformatsiooni levitamist. Kui liita kokku TASSi poolt avaldatud teadetes sisalduvad andmed Punaarmee pidevast edasi liikumisest, pidanuksid Nõukogude väed asuma juba Skandinaavia poolsaare keskosas. Raevukalt rünnati neid välismaa teadeteagentuure, mis edastasid usaldusväärseid teateid lahingutegevusest ning pidasid N. Liidu sõjalisi aktsioone äpardunuks. TASSi hinnanguil sai seda laadi teateid seletada vaid Punaarmee otsese laimamisega või autorite asjatundmatusega. «Pravda» artiklis «Caporetto kangeasend — soomlaste liitlased» kiruti Itaalia ajakirjandust, mis andnud edasi väljamõeldud teateid Soome võitudest. Liitlasi venkinud mustsärklased mõõgaga ja lubanud Soomele oma abi. Ajaleht ironiseeris Itaalia armee spetsialistide üle, meenutades itaallaste poolt 1896. a kaotatud Adua, maailmasõja Caporetto ja Hispaania sõja Guadalajara lahingu. Samas aga toodi Nõukogude agentuuri juba kes teab mitmekümnes teade Mannerheimi liini läbimurdmisest. Veennaks maailma avalikkust Punaarmee edus algas Nõukogude sõjameeste sõna otseses mõttes massiline autasustamine ordenite ja medalitega olematute võitude eest.

Detsembri teisel poolel pärast Punaarmee hävitavat lüüasaamist kõigil rindeidokudel muutus TASSi informatsioon aga napisõnaliseks. Ligikaudu poolteise kuu vältel esitas Nõukogude teadeteagentuur sõjategevusest 5—10-realisi lühiteateid, milles päevast päeva kordusid laused: ei olnud mingit tähtsat sündmust; toimusid kokkupõrked luureüksuste vahel; oli väiksemaid jalaväeüksuste võitlusi jne. Isegi äärmiselt ettevaatlik Eesti ajakirjandus oli sunnitud nentima, et TASSi teateid jalaväevõitlustest tuleb vist võtta kõige laiemas mõttes. Fakt, et alates 29. detsembrist 1939 seati Moskvas sisse eeltsensuur kõigile väliskorrespondentide pressiteadetele, ei vaja vist lähemat lahtimõtestamist. TASS seletab: Leningradi SVRK staabil ei ole küllaldaselt aega (ja selles ei või kahelda — T. P.), et iga päev ümber lükata välismaa

agentuuride selliseid teateid (Punaarmee aktsioonide läbikukkumisest — T. P.). N. Liidu rahvas loeb imetlusega oma vaprate poegade nimesid. Iga Soomes võitlev Nõukogude sõdur saab aru oma rahvusvahelisest ülesandest. Sõjameeste kõrge moraalne tase ja nende täiuslik relvastus täidavad rahva südant vankumatu võidulootusega. Täielikult hävitatud vaenlane — see on suure nõukogude rahva tahe. Nende («vabastatud» — T. P.) rajoonide elanikud veenduvad oma silmaga, et Punaarmee on tulnud neile abiks. Kõikjal parandatakse purustatud sildu, teid ja hooneid. See avab laialdased perspektiivid uue demokraatliku Soome majandus- ja kultuurielu õitselelõõmiseks. «Tankid ja jalavägi — see on jõud!», selles väljendub tankikomandöri kultuur(?).

Suutmata murda soomlaste vastupanu ausas võitluses alustas N. Liit juba sõja esimestel päevadel barbaarseid massilisi pommitünnakuid Soome linnadele ja asustatud punktidele, millest enamikul ei olnud mitte mingisugust sõjalist tähtsust. Saanud kone tunda Soome õhukaitse tõhusust (alla tulistati peaaegu iga neljas Soome põhjamaiselt kargesse taevases ilmunud punatähele (lennuk), keskendus punalennuvägi halvasti kaitsitud väiksemate rannikulinnade ja kaitsetute Sise-Soome linnade purustamisele, rikkudes sellega igasugust sõjapidamise eetikat ja olemasolevat rahvusvanelisi kokkulepeid. Üsna tavaline oli, et Nõukogude lennurid tulistasid tsiviilelanikke kuulipildujatest. Oli päevi, mil Soome kohal loetleti üle poole tuhande surmatoova lastiga Nõukogude lennuki. Kogu maailma ajakirjanduses, sh ka Eesti päevalehtedes avaldati kümnete kaupa fotosid purustatud ja põlevatest Soome linnadest. Seda küünilisemad tunduvad TASSi samaaegsed avaldused, kus mõnitudes sadade süütult nukkunud laste ja naiste mälestust teatati, et jutud tsiviilelanikkonna ja linnade pommitamisest on vaid lääneriikide käsitlase väljamõeldis. Samas väideti ka, et N. Liidul olevat Soomega kõige paremad ja sõbralikumad suhted, sest N. Liidu rahuarmastav rahvas ei ole kellelegi sõda kuulutanud. Rooseveldi üleskutse mitte pommitada tsiviilelanikkonda ja lahtisi linnu tõrjus N. Liit tagasi: meie lennukid ei ole Soomes linnu rünnanud ega kavatsengi seda teha. Meie valitsusele ei ole Soome rahva huvid vähem südamehäedased kui ükskõik missugusele teisele valitsusele. Ameerikast, mis asetseb Soomest enam kui 8000 kilomeetri kaugusel, lihtsalt ei võida seda (Soome linnade pommitamist? — T. P.) näha. Olgu muuga kuidas on, aga selles viimases oli Moskval tuline õigus. Muuseumi pommitas

punalennuvägi ka Rootsi ja Norra piiriäärseid alasid ja asundusi.

Soome õnujud N. Liidu linnasid ei rünnanud. Seda tunnistas ka TASS. Samuti ei pommitatud N. Liidu sõjaväebaase Eestis, mida Punaarmee kasutas Eesti Vabariigiga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti rikkudes agressiooniks Soome vastu. Soome ametlik esindaja teatas, et N. Liidu baase pole võimalik pommitada, tekitamata kahju Eestile. Soome ei soovinud aga mingil tingimusel rikkuda Eesti erapooletust. Õhusõjast Eesti territoorium siiski puutumata ei jäänud. Nii ründas orienteerumisevõime kaotanud (?) Nõukogude lennuk juba sõja teisel päeval Naissaare rannikupatareisid. Hiljem visati kümme kord pommi ka Hiiu maale ja 34 pommi Läänemaale Konovere asula lähedusse. Tallinna sadamas seisvatelt Nõukogude sõjalaevadelt avati tuli Eesti lennuki pihta, mille tõttu oli kannatanuid Tallinna elanikkonna seas. Soomlased omalt poolt pommitasid Vaandloo saare majakat, mida punalaevastik kasutas navigeerimiseks aktsioonides Soome vastu.

Merel kuulutas N. Liit «Terijõe valitsuse soovi kohaselt» välja Soome ranniku totaalse blokaadi. Soome valitsuse igati korrektne ja õigustatud protest jäeti tähelepanuta. Soome väitis: kuna N. Liit on teatanud, et riikide vahel ei ole sõda, pole tal õigust võtta tarvitusele blokaadivahendeid, mille tagajärjed ei puuduta ainuüksi Soomet, vaid ka teisi rahvaid. Sellega rikub N. Liit jämedalt rahvusvahelisi kokkuleppeid.

Kummaline, lausa paradoksaalne muutus toimus Nõukogude valitsuse hoiakutes, kui Suurbritannia kuulutas välja mereblokaadi N. Liidu suurima sõbra, fašistliku Saksamaa sadamatele. Jälgige vaid tõeliste demagoogiameistrite sõnamängu: N. Liidu valitsus protesteerib Suurbritannia poolt teostatava Saksa sadamate blokaadi vastu, sest sellega on rikutud neutraalsete riikide õigusi ja huve. Suurbritannia poolt kasutusele võetud kaubandusblokaad on rahvusvaheliste suhete ajaloo pretsedenditu. Need abinõud tähendavad rahvusvahelise õiguse normide rikkumist, mille järgi ei ole kellelgi õigust keelata ükskõik millise kauba sissevedu sõdivatest riikidest.

Väärrib meenutamist, et N. Liidu poolt teostatud Soome rannikublokaadi esimeste ohvrite seas oli süütu ja kaitsetu Eesti aurik «Kassari», mis uputati erakordse julmusega Nõukogude allveelaeva poolt Stockholm—Tallinna rahvusvahelisel laevateel neutraalsetes vetes. Seejuures oli ründaja teadlik, et tegu oli Eesti laevaga. Inimsuse seisukohalt on raskesti mõistetav allveelaeva katse põhja

lasta ka päästepaat, kuid viimasel õnnestus pimeduse varjus siiski pääseda.

Detsembri keskpaiku tunnistas Rahvaste Liit N. Liidu agressoriks ja ta heideti organisatsioonist välja. Eriti raevukad olid seejuures Ladina-Ameerika riigid Uruguai, Boliivia ja Argentiina, kes protesteerisid resolutsiooni üldsõnalisuse vastu, nõudsid agressori teravat hukkamõistmist ja igakülgse abi osutamist Soomele. Eesti, Läti ja Leedu esindajad jätsid teatud põhjustel oma hääled andmata. Moskvas võeti teade N. Liidu väljaheitmise kohta Rahvaste Liidust TASSi sõnade kohaselt vastu iroonilise naeruga. Seegi Nõukogude valitsuse avaldus väärriks kohta demagoogiaõpetuse raudvarasalves: Nõukogude ringkondade arvates tekitab Rahvaste Liidu otsus iroonilist naeru ja võib vaid häbi teha tema autoreile. Suurbritannia ja Prantsusmaa juhtivatel ringkondadel ei ole õigust kõnelda N. Liidu kallaletungist ega seda häbistada, sest nad ise hoiavad juba pikemat aega oma võimu all hiigelsuuri territooriume Aasias ja Aafrikas (siit ka N. Liidu õigus Soome vallutamiseks — T. P.). Neil ei ole mingit moraalset ega formaalset õigust kõnelda ükskõik missugusest kallaletungist, seda vähem aga interventsioonist N. Liidu poolt. Ühtlasi märgiti, et suhted N. Liidu ja Soome vahel on korraldatud vastastikuse abistamise ja sõpruse paktiga. N. Liidu kokkulepe Soome Vabariigiga ei anna tunnustust kallaletungist, vaid, vastupidi, sõbralikust poliitikast, mille eesmärgiks on kindlustada Soome iseseisvust ja tugevdada tema võimsust. On väljaspool kahtlust, lisab TASS veendunult, et Suurbritannia ja Prantsusmaa oleksid antud juhul tegutsenud täiesti teisi — nad oleksid lihtsalt vallutanud ja anekteerinud Soome territooriumi. N. Liit ei pea sõda Soomega, pärast eemaldamist Rahvaste Liidust ei ole N. Liit enam seotud Rahvaste Liidu paktiga ning tal on tulevikus vabad käed.

Hoolimata suurejoonelistest plaanidest ei suutnud Punaarmee terve jaanuarikuu jooksul toibuda masendavatest lüüasaamistest Soome rindel ning piirdus peamiselt Soome positsioonide tulistamisega. Alles veebruari alguseks õnnestus N. Liidul taaskoondada Karjala Kannasele ülekaalukad värsked jõud, mis alustasid 6. veebruaril pealetungi, murtisid rasketes ja eriti ohvriterohketes lahingutes läbi Soome esimese kindlustusteliini ning vallutasid kuu aja pärast Viiburi. Veel veebruari keskel ei jätnud Punaarmee agressioonikavad mingeid kahtlusi, kui N. Liidu saadik Stockholmis Kollontai esitas Rootsi välisministrile seletuse, et pärast Soome vallutamist N. Liidu väed ei ületa Rootsi piiri.

Soome kaitsepotentsiaali inimressursside ja lahingutehnika osas oli ammendumas. Oodatust tagasihoidlikumaks osutus ka lääneriikide lubatud abi ja toetus. Ning ehkki Soome vastupanuvõime ei olnud kaugeltki murtud ja võimalused ka sissisõja pidamiseks Soome oeldes olid lausa piiramatud, soostus Soome valitsus oma rahva edasiste kannatuste vältimiseks N. Liidu poolt esitatud eriti raskete rahutingimustega. N. Liidul lubas Punaarmee viimane Pyrrhose võidule sarnanev edu Karjaia Kannasel häbi-väärsest sõjast just nagu võidukalt väljuda. Liiatigi tuli arvestada lääneriikide järjest suureneva sõjalise sekkumise võimalust.

Ebaõiglase rahulepingu tulemusena õnnestus N. Liidul anastada rida Soome ürgseid mandrialasid. Hõivati ka kõik kaunid Välis-Soome saared, mis nüüdseks on tuntud looduskeskkonda lagastavate sõjaväebaaside asupaikadena. Kokku võrdusid N. Liidu territoriaalsed vallutused Soomeit ligikaudu tänapäevase Eesti pindalaga.

Mõlema poole sõjalised kaotused olid väga suured. Soome kaotas umbes 25 000 meest surnutena ja 45 000 meest haavatutena. N. Liidu lennukid viskas Soome tagalasse üle 100 000 pommi. Sel talvel jäi Soomes peavarjuta ligi pool miljonit inimest.

Viimastel, alles hiljuti N. Liidus avaldatud andmetel ulatusid Punaarmee kaotused Talvesõjas 289 510 meheni, neist 74 000 hukkunut ja 17 000 teadmata kadunut, mis on tunduvalt väiksem Soome hinnangutest. Soome kaotas 61 lennukit, kuna Punaarmee 747 lennukit (kontrollitud andmetel) ehk 12 korda rohkem. Lahingutes hävitati üle 1000 Nõukogude tanki. Sõja lõppedes tagas Soome 5277 ja N. Liit 828 sõjavangi.

Arvudega ei ole mõõdetav see tohutu moraalne kahju, mis sai N. Liidule osaks maailma avalikkuse silmis. Täielikult purunes müüt N. Liidust kui kogu maailma tööliklassi ning rõhutute huvide kaitsjast ja tema rahuarvastusest. Olematusse haihtus legend Punaarmee võitmatusest.

Eesti rahvas on oma südames alati kandnud surast, ehkki teatud kadeduseisanditega poolehoidu sõsarranva sangarlikule võitlusele, kuid senini on see väljendunud vaid isiklike sümpaatiavalduste tasemel. Selle nähtuse juured ulatuvad juba Eesti Vabariigi aegadesse. Eesti Vabariigi alalhoidlik poliitiline ning sõjaväeline juhtkond eesotsas Pätsi ja Laidoneriga lõikas ka oma hõimukaaslaste tragöödiast poliitilist profiiti. Vaa-

dake, mis juhtub nendega, kes ei ole piisavalt sõnakuulelikud, ettenägelikud ja paindlikud nagu meie — nii õigustati sisuliselt N. Liidu agressiooni Soome vastu. Vanetult enne sõjategevuse puhkemist Soome—N. Liidu piiril deklareeris Eesti valitsus oma täieliku erapooletuse võimaliku konfliktitekkimisel. Tegeelikult aga abistati N. Liidu lennukiväge otseselt kuritegude sooritamisel. Eesti poliitilise ladviku «järjekindluse auks» tuleb siiski tunnustada, et ta ei loobunud nn täieliku erapooletuse poliitikast suure idanaabri kasuks ka pool aastat hiljem, kui otsustamisel oli Eesti rahva ja Eesti riigi saatus.

Tanaksin ühineda Artur Sikemäe mõtte-avaldusega 1939. aasta 29. jaanuari «Päevalehest»: «...katsumused ei pea murdma, vaid tugevaks tegema... Suurimaks ebaõigluse eest kättemaksjaks on aeg. Tagakiusatavad ja tagakiusajad vahetavad sageli kohta: esimesed saavad suurteks, teised põlatuiks. Rahvaid, kes on võidelnud inimkonna ürgsete ja üllaste aadete eest, mälestab inimkond imetlusega. Kuigi neid vahest ehk näiliselt võideti, oluliselt nad ometi võitsid...»

P.S. N. Liidu valitsuse tasemel on senini kiivalt välditud igasuguseid hinnanguid Talvesõjale, kõnelemata selle ebaõigluse tunnustamisest ja ametlikust vabandamisest.

Uutmistuultes-pöörises on nõukogude ajaloolased asunud süvendatult uurima ja avaldama nõukogudepoolseid Talvesõda puudutavaid arhiiviallikaid. Tänane N. Liidu ametlik ajalooteadus, olles küll loobunud N. Liidu agressiooni ohtsõnasest õigustamisest, ei soovi aga anda sellele sündmusele ausat hinnangut, väites nüüd, et Talvesõda oli Erkko-Stalini (Molotovi) sõda. Seega asendatakse suur vale väiksemaga, jättes agressori määratlemata. Nõutuks teeb levitav järeldus, et selles sõjas ei võitnud kumbki pool midagi. Sama absurdset seisukohta väljendas ka 30. novembril 1989 Soome TVs Talvesõja arutelu läbiviinud soome saatejuht. Selline arvamus võib tuleneda vaid äärmisest ebakompetentsusest ja suutmatusest käsitleda Talvesõda maailmaajaloolises kontekstis.

Talvesõjaga võitis Soome rahvas nimelt selle, mille mängisid mana Balti riikide valitsused — vaoaduse ja iseseisvuse.

* Kõik tekstis olevad sõrendused on tehtud autori poolt.

MICHEL FOUCAULT

SEKSUAALSUS JA ÜKSINDUS

Ühes 1840. aastal ilmunud, hullumeelse moraalsele ravile pühendatud töös jutustab Prantsuse arst Louren, kuidas ta põetas üht oma patsienti, põetas, ja, nagu te isegi võite arvata, ravis terveks. Ühel hommikul viis ta oma patsiendi, härra A. duširuumi. Ta sunnib teda oma deliiriumi kohta üksikasjalikult aru andma.

«Kuid see kõik,» ütleb doktor, «ei ole midagi muud kui hullumeelsus. Luba mulle, et sa enam sellesse ei usu.»

Patsient kõhkleb, siis lubab.

«Sellest ei piisa,» vastab arst. «Sa oled mulle juba andnud selliseid lubadusi ja pole neid pidanud.»

Ja ta laseb külma veejoa patsiendile pähe.

«Jaa, jaa! Ma olen hull!» karjub patsient.

Dušš keeratakse kinni, küsitlus jätkub.

«Jah, ma tunnistan, et olen hull,» kordab patsient. Kuid lisab: «Ma tunnistan seda sellepärast, et te mind sunnite.»

Järgneb muidugi uus veejuga.

«Olgu,» ütleb härra A., «ma tunnistan seda. Ma olen hull ja see kõik ei olnud midagi muud kui hullus.»

Ja loomulikult ta paraneb.

Panna kedagi, kes kannatab vaimuhaiguse käes, tunnistama, et ta on hull, on traditsioonilises teraapias väga vana protseduur. Seitsmeteistkümnenda ja kaheksateistkümnenda sajandi töödest võib leida palju näiteid selle kohta, mida võiks nimetada töteteraapiaks. Kuid Loureni kasutatud tehnika on täiesti eriline. Louren ei püüagi oma patsienti veenda, et ta mõtted on valed ja arutud. See, mis toimub härra A. peas, on Lourenile täitsa ükspuha. Arstile on tarvis teatavat tegu, avalikku ülestunnistust «ma olen hull». Umbes kakskümmend aastat tagasi seda Loureni kirjakohta esimest korda lugedes, tekkis mul plaan analüüsida sellise veidra praktika vormi ja ajalugu. Louren on rahul siis ja ainult siis, kui ta patsient ütleb «ma olen hull» või «see oli hullus». Loureni eelduseks on see, et hullus kui reaalsus kaob, kui patsient kinnitab tõde ja ütleb, et ta on hull.

Niisiis on meil tegemist ümberpööratud kõneaktiga. Väitmine hävitab kõnelevas subjektis selle reaalsuse, mis tegi sellesama väite tõseks. Millist subjektivsuse ja keelekasutuse (diskursuse) kontseptsiooni peetakse iseene-sestmõistetavaks selles imelikus ja siiski laialt levinud praktikas? Et õigustada seda huvi näiliselt nii spetsiifilise teema vastu,

lubage mul korraks teha sammuke tagasi. Teise maailmasõja eelsetel aastatel ja veelgi enam vahetult pärast sõda domineeris Mandri-Euroopa ja Prantsuse filosoofias subjekti-filosoofia. Ma pean silmas seda, et filosoofia pidas oma ülimalt eesmärgiks rajada kogu tunnetus ja igasuguse tähenduslikkuse printsiip mõtlevast subjektist lähtuvana. Valitses ego transsendentaalsus. Muidugi võlgnes sellele küsimusele omistatud tähtsus palju Husserli panusele, kuid subjektikesksus oli seotud ka institutsionaalse kontekstiga, sest kuna Prantsuse ülikoolide jaoks algas filosoofia Descartes'iga, siis tohtis ta edeneda ka ainult kartesiaanlikult. Ja tuleb võtta arvesse ka poliitilist konjunktuuri. Sõdade, veretööde ja despotismi absurduse taustal näis, et ainult individuaalne subjekt võib anda tähenduse oma eksistentsiaalsele valikutele. Pärast sõda saabunud kergendus- ja distantsitundes ei paistnud subjekti-filosoofia rõhutamine enam nii enesestmõistetavana. Siit peale ei saanud enam vältida teoreetilisi paradokse. Sellel teadvusekeskel filosoofial ei õnnestunud paradoksaalsel kombel rajada tunnetuse ja eriti teadusliku tunnetuse filosoofiat. Samuti ei läinud sel filosoofial korda võtta arvesse millegi tähistamist kujundavaid mehhanisme ja tähendussüsteemide struktuuri.

Lubage mul selle väga lihtsustava tagasi-vaate lõpuks öelda, et sellest subjekti-filosoofiast võis välja viia kaks teed. Esimene neist oli objektivse tunnetuse teooria, mis põhines tähendussüsteemide, semioloogia analüüsil. See oli loogilise positivismi tee. Teise tee valis üks teatav lingvistika, psühhoanalüüsi ja antropoloogia koolkond, mida on tavaks paigutada strukturalismi rubriiki. Mina ei läinud nendes suundades. Olen püüdnud uurida üht kolmandat suunda. Olen püüdnud subjekti-filosoofiast väljuda uusaegse subjekti — kui ajaloolise ja kultuurilise reaalsuse — genealoogia kaudu. See tähendab, et mõistan subjekti kui midagi, mis võib mõnikord muuttuda, ja see on muidugi poliitiliselt oluline. Seda üldist kava võib jätkata kahel viisil. Uusaegsete teoreetiliste konstruktsioonidega tegeldes puutume kokku subjektiga üldiselt. Sel viisil olen ma püüdnud analüüsida seitsmeteistkümnenda ja kaheksateistkümnenda sajandi teooriaid subjektist kui kõnelevast, elavast ja töötavast olendist. Kuid võib ka tegelda palju praktilisemate arusaamadega subjektist, mida võib leida nendes institut-

sioonides, kus teatavad subjektid said tunnetuse objektideks ja samas ka valitsemise objektideks — hullumajades, vanglates jne.

Ma tahtsin uurida ka neid mõistmise vorme, mida subjekt loob iseenda kohta. Kuid kui ma alustasin tööd seda tüüpi probleemi kallal, siis olin sunnitud oma vaateid muutma mitmes punktis. Lubage mul esitada midagi enesekriitika taolisi. Mõnede Habermasi seisukohade järgi tundub, et me võime eristada kolme tüüpi tehnikaid: tehnikad, mis võimaldavad toota, ümber kujundada ja kasutada asju; tehnikad, mis võimaldavad kasutada märgisüsteeme; ja lõpuks tehnikad, mis võimaldavad määrata indiviidide käitumist, et neile teatavaid eesmärke või taotlusi peale suruda. Ühesõnaga tootmis- ja suhtlemise tehnikad ning valitsemistehnikad. Kuid ma veendusin üha enam ja enam, et kõikides ühiskondades on veel üht tüüpi tehnikaid — tehnikad, mis võimaldavad indiviididel omaenese vahendite abil teha oma kehaga, oma hingega, oma mõtete ja käitumisega teatav hulk operatsioone ja nõndaviisi muuta ning kujundada ennast, et saavutada teatavat täiuslikkuse, õnne, puhtuse ja üleloomuliku väe seisundit. Nimetagem neid tehnikaid enesetehnikateks.

Kui analüüsida Lääne tsivilisatsiooni subjekti genealoogiat, siis ei tule arvesse võtta ainult valitsemistehnikaid, vaid ka enesetehnikaid. Tuleb näidata nende kahe tüübi koostoimet. Kui ma uurisin hullumaju, vanglaid jne, siis rõhutasin vist ülearu valitsemistehnikaid. See, mida nimetatakse distsipliiniks, on seda tüüpi asutustes tõepoolest midagi väga olulist. Kuid see on ainult üks osa inimeste valitsemise kunstist meie ühiskonnas. Olles uurinud võimusuhteid valitsemistehnikatest lähtudes, tahaksin ma nüüd eelseisvatel aastatel uurida võimusuhteid, eriti seksuaalsuse vallas, lähtudes enesetehnikatest. Ma arvan, et igas kultuuris sisaldab enesetehnoloogia hulga tõekohustusi: uurida, mis on tõde, avastada tõde, saada tõest valgustatud, rääkida tõde. Kõike seda peetakse oluliseks enese moodustamise või ümberkujundamise tarvis.

Ent milline on tõde kui kohustus meie kristlikes ühiskondades? Nagu igaüks teab, kristlus on pihtimine. See tähendab, et kristlus on üks väga erilist tüüpi religioon, üks sellistest, mis suruvad igale praktiseerijale peale tõekohustuse. Neid on kristluses palju. Näiteks pidada tõeseks seda lausete rida, mis moodustab dogma, pidada teatavaid raamatuid igavesteks tõellikeks, kohustus tunnistada teatavaid autoriteetide otsuseid tõde kohta. Kuid kristluses on veel üks tõekohustus. Iga kristlane peab uurima, kes ta

on, mis' temas toimub, eksimusi, mis ta on korda saatnud, kiusatusi, millele ta on avatud. Veelgi enam, igaüks on kohustatud rääkima neid asju teistele inimestele ja niisiis enese vastu tunnistust andma.

Need kaks kohustuste kogumit — usku, raamatut ja dogmat puudutav ning enese, hinge ja südame kohta käiv — on omavahel seotud. Kristlane vajab usuvalgust, et ennast uurida, ja vastupidi, tema tõusmine tõe poole pole mõeldav ilma hinge puhastamiseta. Võib-olla te soovite vastu väita, et neid kahte kohustust võib leida ka budismist. Ka budist peab minema valguse kätte, et avastada tõde enese kohta. Kuid nende kahe kohustuse seos kristluses ja budismis on küllaltki erinev. Budisti juhivad üks ja seesama valgustus avastama, kes ta on ja mis on tõde. Enese ja tõde samaaegselt valgustamises avastab budist, et tema mina oli kõigest illusioon. Kristluses on aga need kaks kohustust tüüpi — valgusesse püüdlemine ja iseene kohta tõde avastamine — alati säilitanud suhtelise autonoomia — isegi pärast Lutherit ja protestantismi.

Ma tahaksin ka rõhutada, et kristlik eneseavastamine ei lase «minal» paista illusioonina. Ta hoopis püstitab ülesande, mis on kõike muud kui lõpuleviidav. Sellel ülesandel on kaks eesmärki. Esiteks, selgitada välja kõik illusioonid, kiusatused ja ahvatlused, mis meie vaimu kimbutavad, ja avastada see reaalsus, mis toimub meie eneste sees. Teiseks tuleb vabaneda igasugusest seotusest iseene külge, mitte sellepärast, et see «ise» oleks illusioon, vaid sellepärast, et ta on liigagi reaalne. Mida rohkem me avastame tõde enese kohta, seda rohkem me peame ennast põlgama, ja mida rohkem me tahame ennast põlata, seda rohkem tuleb meil oma «mina» reaalsuse valguse kätte tuua. Seda kristlike enesetehnikate tuuma võiksime nimetada tõde moodustumise ja reaalsuse põlgamise spiraaliks.

Hiljuti rääkis professor Peter Brown mulle, kuivõrd oluline on aru saada, miks seksuaalsus sai kristlikes kultuurides meie subjektiivsuse seismograafiks. See on tõsiasi, mõistatuslik tõsiasi, et selles enesesiseses tõde ja reaalsuse lõputus spiraalis on seksuaalsusel olnud peamine osa meie ajaarvamise esimestest aastasadadest alates. Ja ta on muutunud järjest tähtsamaks. Miks küll on seksuaalsuse, subjektiivsuse ja tõekohustuse vahel selline fundamentaalne seos?

Olgu meie lähtepunktiks üks tekstikatkend Sales'i Püha Franciscuselt. Siin on tõlge tollest seitsmeteistkümnenda sajandi alguse tekstist:

Ma räägin teile loo elevandi aususest. Elevant ei vaheta ealeski oma paarilist.

Ta armastab teda õrnasti. Ta paaritub temaga ainult iga kolme aasta tagant. Ja siis ka ainult viis päeva ja nii salamisi, et teda ealeski ei nähta. Kuid kuuendal päeval näitab ta end jälle ja esimene asi, mis ta teeb, on minna otsejoones mõnda jõkke ja pesta oma keha, sest ta ei taha ilmuda oma kaaslaste sekka, ilma et oleks jälle puhtaks saanud. Kas pole see elajas nende heade ja ausate omaduste poolest abielurahvale eeskujuks, et nad ei laseks endid meelelistest ja lihalkkudest mõnudest liialt ahvatleda?

Igaüks tunneb siit ära tuttava korraliku seksuaalse käitumise malli: monogaamia, truudus ja soojätkamine kui peamine — või isegi ainus — õigustus suguaktile, mis ka nendes tingimustes jääb ikkagi seesmiselt eba puhtaks. Ma arvan, et enamik meist kaldub omistama seda malli kristlikule või uusaegsele kristlikule ühiskonnale, mis arenes kapitalistliku või niinimetatud kodanliku moraali mõjul. Ent kui ma hakkasin seda malli uurima, siis leidsin ta oma üllatuseks juba Rooma ja isegi hellenistlikust kirjandusest. Seal võib kohata samu mõtteid, samu sõnu ja isegi sama elevantideid. On fakt, et paganlikud filosoofid pakkusid Kristuse surma eelsel ja järgsel sajandil välja seksuaalmoraali, mis oli osalt uus ja samas väga sarnane juba kõne all olnud kristlikule eetikale. On väga veenvalt näidatud, et see filosoofiline suguelumall, see elevantimall, oli tollal täiesti olemas.

Sel ajajärgul võime märgata ka arengut tuumikperekonna, tõelise monogaamia ja abielutruuduse suunas ning meelehärmi suguakti pärast. Filosoofide kampaania elevantide-ideaali nimel oli ühtaegu selle muutuse põhjuseks ja tagajärjeks. Kui need eeldused on õiged, siis võime järeldada, et kristlus ei leitud seda seksuaalse käitumise koodi. Kristlus võttis selle omaks, võimendas seda ja andis sellele palju laiema ulatuse, kui tal oli olnud varem. Kuid see nõndanimetatud kristlik moraal ei ole midagi muud kui kristlusesse istutatud tükkie paganlikku eetikat. Kas me võime siis öelda, et kristlus ei muutnudki asjade seisu? Ma oletan, et varajane kristlus tõi kaasa olulisi muutusi — kui mitte seksuaalsesse koodi endasse, siis vähemalt sellesse, kuidas hakati suhtuma omaenesse seksuaalsesse tegevusesse. Kristlus pakkus inimestele välja uue viisi, kuidas kogeda ennast kui seksuaalselt olendit.

Võrreldem asja selgituseks kaht teksti. Esimese on kirjutanud kolmanda sajandi paganlik filosoof Artemidorus ja teine on Augustinuse «Jumalariigist» tuntud neljateistkümmes raamat. Artemidorus kirjutas raamatu unenägede tõlgendamise kohta kolmandal sajandil, kuid ta oli pagan. Kolm peatükki

sellest raamatust on pühendatud seksuaalsetele unenägedele. Mis siis on seksuaalse unenäo tähendus, või täpsemini öeldes, prognostiline väärtus? Huvitav on see, et Artemidorus tõlgendab unenägusid vastupidiselt Freudile, tõlgenduse seksuaalsetele unenägedele annab ta majanduse, ühiskondlike suhete, poliitilise tegevuse ja igapäevaelu õnnestumiste ja nurjumiste vallast. Näiteks kui sa näed unes, et magad oma emaga, siis see tähendab, et sul on magistraadiametis õnne, sest su ema on mõistagi sinu kodulinna või maakonna sümbol.

Samuti on huvitav see, et unenäo sotsiaalne väärtus ei olene suguakti liigist, vaid peamiselt partnerite sotsiaalsest staatusest. Näiteks pole Artemidoruse jaoks oluline, kas sa oled vahekorras tüdruku või poisiga. Tähtis on teada, kas partner oli vaene või rikas, noor või vana, ori või vaba, abielus või mitte. Muidugi arvestab Artemidorus ka suguakti ennast, kuid ta näeb seda ainult mehe vaatepunktist. Ainuke akt, mida ta teab või käsitleb seksuaalsena, on penetratsioon. Penetratsioon ei ole tema jaoks ainult suguakt, vaid ka osa mehe ühiskondlikust rollist linnas. Ma ütlesin, et Artemidoruse jaoks on seksuaalsus vahekordlik ja et sugulisi vahekordi ei saa seejuures lahutada ühiskondlikest vahekordadest.

Pöördugem nüüd Augustinuse teksti poole, mille tähendus on selleks punktiks, kuhu me püüame oma analüüsiga jõuda. «Jumalariigis» ja hiljem «Contra Julianum'is» annab Augustinus suguaktist üsna hirmuäratava kirjelduse. Ta näeb suguakti kui mingit spasmi. Kogu keha, ütleb Augustinus, raputavad kohutavad tõmblused. Inimene kaotab täielikult kontrolli enese üle. Kuna suguakt võtab inimese üle nii täielikult võimust, siis on tagajärjeks kõige teravam nauding meelelises tasandil ja mõnu kulminatsioon halvab praktiliselt kogu arutleva mõtte jõu. Väärab märkimist, et see kirjeldus ei ole Augustinuse leid: seda võib leida ka eelnenud sajandi meditsiinilisest ja paganlikust kirjandusest. Veelgi enam, Augustinuse tekst on peaaegu täpne mahakirjutus kuulsalt antiikfilosoofi Cicero «Hortensiuses».

Üllatav pole siin mitte see, et Augustinus annab säärase klassikalise pildi suguaktist, vaid hoopis see, et pärast nii hirmuäratavat kirjeldust möönab ta, et sugulised vahekorrad võisid toimuda ka Paradiisis enne pattulangemist. See on seda märkimisväärsem, et Augustinus on kirikuisadest üks esimesi, kes pidas seda võimalikuks. Loomulikult polnud seksil Paradiisis seda epileptilist kuju, mida me kahjuks kogeme nüüd. Enne pattulangemist allus Aadama keha, iga selle osa, täielikult hingele ja tahte. Kui Adam

soovis Paradiisis sugu jätkata, siis võis ta seda teha samaviisi ja samasuguse enesevalitsemisega, nagu ta näiteks külvas seemneid mulda. Ta ei erutunud vastu enese tahtmist. Iga tema kehaosa oli nagu sõrm, mille iga liigutust saab kontrollida. Seks oli nagu õrnalt seemneid külvav käsi. Kuid mis juhtus pärast pattulangemist? Aadam tõusis oma esimese patuga Jumala vastu üles. Aadam püüdis vabaneda Jumala tahte alt ja saavutada omaenese tahet, unustades sejuures tõsiasja, et tema tahte olemasolu sõltub täielikult Jumala tahtest. Karistuseks selle mässu eest ja Jumalast sõltumatult tahta tahtmise tagajärjel kaotas Aadam kontrolli enese üle. Ta tahtis saavutada autonoomset tahet, kuid kaotas selle tahte ontoloogilise aluse. Niisiis segunes tema tahte tahtmatute liigutustega ja sel Aadama tahte nõrgenemisel olid kohutavad tagajärjed. Tema keha ja kehaosad lakkasid tema tahtele kuuletumast, tõstsid tema vastu mässu ja tema suguosad tõusid esimesena selles sõnakuulmatuse üles. Augustinuse järgi ei katnud Aadam oma genitaale mitte sellepärast, et ta oleks häbenenud nende olemasolu, vaid sellepärast, et tema suguorganid liikusid oma-päi, ilma tema volita. Ereksioon on Jumala vastu tõusnud inimese võrdkuju. Seksi häbitus on inimese häbituse tagajärg ja karistus selle eest. Inimese kontrollimatu seks on täpselt seesama, mis inimene ise on olnud Jumala suhtes — mässaja.

Miks ma olen nii väga rõhutanud seda, mis ehk ei ole midagi muud kui üks neist eksegeetilistest fantaasiatest, mille poolest kristlik kirjandus nii rikas on? Ma arvan, et see tekst annab tunnistust uut tüüpi vahekorra, mille kristlus rajas seksi ja subjektiivsuse vahele. Augustinuse kontseptsioonis domineerib ikka veel meheliku seksuaalsuse teema ja vorm. Kuid peamine küsimus ei ole enam penetratsiooni probleem, nagu Artemidorusel, nüüd on selleks ereksiooni probleem. Järelikult pole see enam küsimus vahekorra teiste inimestega, vaid probleem on inimese vahekorras iseenesega või, veel täpsemini — inimese tahte ja tema tahtmatute mõtete ja tegude vahekorras.

Suguorganite autonoomseid liigutusi juhtivat printsiipi nimetab Augustinus libiidoks. Niisiis saab küsimus libiidost, tema tugevusest, päritolust ja mõjust tahte puhul peamiseks mõtteaineks. Libiido ei ole väline takistus tahtele. Ta on tahte osa, tema seesmine komponent. Samuti pole ta lihtlabaste himude avaldus. Libiido on Jumala seatud piiridest üleastunud tahte tagajärg. Järelikult ei piisa sellest, kui me oma hingelises võitluses libiido vastu Platoni kombel pilgu üles pöörame ja varem tuntud, kuid nüüdseks ununud reaalsust meelde tuletame. Vastupidi, meie hinge-

line võitlus seisneb pilgu alla või sissepoole pööramises, et leida hingeliigutustest üles need, mis pärinevad libiidost. See ülesanne on aga lõpuleviidamatu, sest libiidot ja tahet ei saa põhimõtteliselt olemuslikult teineteisest lahutada. Ja see ülesanne ei seisne ainult enesevalitsemises, vaid ka tõe ja illusiooni kindlakstegemises. See aga nõuab pidevat enesehermeneutikat.

Selliselt püstitatud seksuaaleetika eeldab väga rangeid tõekohustusi. Need ei seisne ainult kõlbelse seksuaalse käitumise reeglite omandamises, vaid eelkõige iseenda kui libidinaalse olendi pidevas uurimises. Kas võime nüüd väita, et pärast Augustinust me kogeme seksi peas? Igatahes väitkem vähemalt, et Augustinuse analüüsis me märkame seksi tõelist libidiniseerimist. Teatavas ulatuses on Augustinuse moraalne teoloogia paljude varasemate arutluste süstematiseerimine, kuid ta on ka hingetehnikate kogum. Neid tehnikaid arendati peamiselt kloostrite askeetlikus keskkonnas ja Augustinuse libiidoteooriasid lähtujatel on minu meelest olnud tohutu mõju Lääne enesetehnoloogiatele. Ma peatun neil hingetehnikatel väga põgusalt.

Neljanda või viienda sajandi askeetlikku kloostriliteratuuri lugedes on lausa hämmastav see, et nende tehnikate otsene eesmärk ei olegi seksuaalse käitumise tõhus kontroll. Väga vähe on mainitud homoseksuaalseid vahekordi, vaatamata sellele et enamik askeete elas püsivates ja arvukates kogukondades. Need tehnikad tegelesid peamiselt teadvusesse valgivate mõttehoovustega, mis oma haralisusega häirisid sisekaemuseks hädavajalikku keskendumist ja kandsid endaga salamisi kujutlusi ja sisendusi Saatanalt. Munga ülesanne polnud filosoofi ülesanne — saavutada täielik enesevalitsemine tahte lõpliku võidu kaudu. Munk pidi pidevalt kontrollima oma mõtteid, uurima neid, et veeenduda, kas nad olid puhtad, kas midagi ohtlikku ei peitunud nende sees või nende taga, kas nad ei kandnud endaga midagi muud, kui esialgu näis, kas nad ei olnud hoopiski illusioonid või ahvatlused. Sellistesse mõtteandmetesse pidi alati suhtuma kahtlusega; neid pidi uurima ja proovile panema.

Näiteks Cassianus õpetas suhtuma enesesse nagu rahavahetaja, kes peab iga mündi ehtsust järele katsuma. Tõelist puhtust ei saavutata, heites noore ja ilusa poisi kõrvale ilma teda sõrmegagi puudutamata, nii nagu Sokrates Alkibiadesega käitus. Munk oli alles siis tõeliselt vaba, kui mitte üks ebapuhas kujutlus ei sisenenud tema vaimu, isegi öösel mitte, isegi unes mitte. Puhtuse kriteeriumiks ei olnud enese vaoshoidmine ka kõige ihaldatavamate inimeste juuresolekul, selleks oli hoopis iseene kohta tõe avastamine ja illu-

sioonide võitmine iseeneses. Siit lähtuski roojusevastaste hingeliste heitluste telg.

Seksuaaleetika peamine küsimus on nihkunud inimestevahelistelt vahekordadelt ja penetratsioonimudelilt vahekorrale iseendaga ja erektsiooni-probleemile: ma pean silmas seda seesmiste liigutuste jada, mis areneb esialgsetest vaevumärgatavatest mõtetest kuni lõpliku, ent ikkagi veel üksildase pollutsioonini läbi nende askeetlike tehnikate nagu ka läbi Augustinuse teoloogia. Kui väga erinevad ja mõnikord ka vastandlikud nad poleks, mõju on neil ikkagi ühine. Seksuaalsus, subjektiivsus ja tõde liideti tugevasti kokku. Ma arvan, et see ongi see religioosne raamistus, milles masturbatsiooni probleem — mida kreeklased peaaegu täielikult ignoreerisid, pidades seda orjade ja saatürite, aga mitte vabade kodanike asjaks — on meie ühiskonnas üks peamisi teemasid suguelu üle arutlemisel.

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

MICHEL FOUCAULT sündis Poitiers's 1926. a. Töötanud õppejõuna mitmetes ülikoolides, alates 1970 *Collège de France*'is. Suri 1984. a AIDSi.

1961 ilmunud raamatus «Hulluse ajalugu klassitsistlikul perioodil, hullus ja nõdra-meelsus» (*L'Histoire de la folie à l'âge classique, folie et déraison*) käsitleb ta XVII saj väljakujunenud mõistuse (korra) ja hulluse (korratuse) eristamise süsteemi kui tõendit, et igal kultuuril on vajadus piiritleda seda, mis eristab teda temast enesest. Sama teemat laiendab raamat «Kliiniku sündimine, meditsiiniliste vaadete arheoloogia» (*Naissance de la clinique, une archéologie du regard médical*, 1963). Raamatus «Sõnad ja asjad, humanitaarteaduste arheoloogia» (*les Mots et les choses, une archéologie des sciences humaines*, 1966, ilmunud ka vene keeles), samuti seda jätkavas teoses «Teadmise arheoloogia» (*L'Archéologie du*

savoir, 1969) selgitab Foucault teadmiste evolutsiooni, stratifitseerides inimteadmisi analoogiliselt arheoloogiliste kihistustega ja väites, et iga kihistus kujutab endast iseisvat epistemoloogilist ruumi.

Heites kõrvale inimõtte ajaloo traditsioonilised käsitlused, püüab Foucault ajaloo-teadust ümber organiseerida, kasutades keske mõistena pidevusetust (*discontinuité*), mida ta ei vaatle enam lihtlase sündmuste pidevusetusena (*discontinuité événementiel*), vaid lähtealusena ajaloo analüüsimisel.

Minevikuinimeste diskursuste uurimisel ilmnevat ühekorraga nii nende ajalooline pidevus kui selle pidevuse katkestused, mida Foucault nimetab «epistemoloogilisteks lõhedeks» (*coupures épistémologiques*). Nimetades küll «arhiiviks» seda mehhanismi, mis reguleerib mõistete ja tekstide (*énoncés*) ilmumist ja kadumist teatud kultuuris, ei vaatle ta neid tekste ja mõisteid mitte kui dokumente, vaid kui monumente, luues seega siis teatava «arheoloogia».

Mingit epistemoloogiliste lõhede vahele jäävat sündmust saab Foucault arvates analüüsida vaid silmas pidades tekstide ja mõistete kuulumist teatud diskursiivsesse formatsiooni. Diskursiivsed formatsioonid järgnevat ajaloos üksteisele kõigis inimolu valdkondades ja ühe formatsiooni piires moodustavat mõistest ja tekstid teatava arhitektuuri, mis on võrreldav grammatikaga. Arusaama diskursiivsest formatsioonist samuti, kui ajaloo «arheoloogilist» käsitlemist võibki pidada Foucault' tähtsamateks «ülesleidusteks» ajalooteaduses.

Foucault' teostest peaks veel nimetama raamatut «Valvata ja karistada, vangla sündimine» (*Surveiller et punir, naissance de la prison*, 1977) ja kolmeköitelist «Seksuaalsuse ajalugu» (*Histoire de la sexualité*, 1976—1984).

T. Õ.

ANDRES LEPIK Teisitõmõtleja päevikust II

Ei maksa hellitada lootust, nagu õnnestuks mul kunagi siit mõlemad kaustikud kaasa viia. Kirjutan väheohklikumad seigad väiksemasse (paremini peidetavasse) märkmikku ümber, ühes paslike vahelehüüetega /- - -/.

Auni-silmne «doktor» püüdis mulle tõestada, et kirjanduse lugemine, grafomaania harrastamine ja lauatenise mängimine värskes õhus viib mind vaimse ja füüsilise mandumiseni. Süstlakuuriga ähvardades nõudis ta, et ma rohkem oma tervisele mõtlesin ja kohe homsest päevast läheksin riidetolmusesse töökotta õmblusmasina taha küürutama. Vahetuses tuleks kuus-seitse tundi jutti tööd rabada, mille eest saaks koguni palkagi, tervelt kolm rubla kuus. Mina kui meditsiiniliselt harimatu niisuguse ravi tõhusust ei tunnistanud ja võib arvata, et kehtima pannakse trahviravi. Ei jäägi muud üle kui ausalt tunnistada Auni-silmse ennustuse õigsust — pinksimängimine paneb tervisele suurema põntsu kui umbses ruumis kinnaste kokkutraageldamine.

Hiljem kogesin, et mu tookordne tulevikuaimus tuttavast silmavaatest vastumürgi asjus ei olnud LUUL. Õige pea, pärast intsidenti kartulimäel, hakkaski «kehtima» k o l m e kordne aminasiinportsjon, hiljem veelgi rängem doos. Paras lemmasüstla-täis ravimit löödi (ja lüüakse praegugi) taguotsatäiteks. Mõnel ohvril alandatakse paistetust ja taastatakse liikumisvõimet parafiiincompressidega. Niisugune tegevus meenutab suisa gestaapo tegevusi: nemed valasid teadvusekaotanu toibutamiseks üle külma veega, et oleks tolku edasi piinata. Tavalised lood, täiesti tavalised. Oijah.

Mõned tavaliste päevade tavalised faktid: eile aeti meid sõna otseses mõttes tirides-tõugates hoovi kartulimäge kühveldama. Rääkisime Kallega eesti keelt. Tagajärjed — vaevalt saime suitsud põlema ja mõne sõna vahetada, kui kutsahaigust põdev kalestunud olend meid osakonda tagasi kupatas, fanta-seerides arstile, et me olla kategooriliselt tööst keeldunud ja haiguslikult-agressiivselt aktiveerunud. Nagu täna kuulsin, olagi tal õnnestunud Kalle järelevalvepalatisse provotseerida, kusjuures mina pääsesin imekombel vaid skandaaliga (üleüldisega), ehkki ähvardati ära võtta kõiksugu kirjutamis- jne õigused, kui me o t s u s t a v a l t

oma käitumist ei paranda. Vahejuhtumi tõttu paigutati mind kõige «elurõõmsamasse» palatisse. Esialgu muid repressioone ei järgnenud. Kahju, et kõik juhtus ajal, mil lugemist piisavalt. Nüüd piisab kauemaks! Kah lohutus.

Anti tagasi ümbrik, eile koju läkitatud kirja kest. Kiri oli kirjutatud peamiselt eesti keeli.

Õhtul. Võeh seda naiivsust — uskusin, et «revolutsioon» kartulimäel jääb suuremate tagajärgedeta. Eesti keeles rääkimise pärast karistus à la dražee AMINAZIN! Pole õigustanud usaldust! Nüüd jääb vaid lootet, et minust siinmaise töötuluse kvaliteetset valmisprodukti — inimkaavikut — ei tehta.

OJ visiit.

Mina: «Miks mind rahulike palatist siia toodi?»

OJ: «Mis sel vahet, kus oled?»

Mina: «No kui mingit vahet pole, miks mind siis ikkagi lärmitsejate sekka paigutati? Sama küsimuse (mis vahet sel on?) esitaksin mina teile, olge lahke ja vastake!» — unistus vastukostmisest korraliku vene keele oskuse puhul.

Mina (tegelikult): «Vahe on väga suur. . .»

Õhtust aminasiinportsu hea jutu ja mõtte eest kahekordistatud. Braavo! Need tänapäeva vaimutohtrid loevad koguni mõtteid, mina aga pidasin röntgenoloogi psühhiaatrias soolapuhujaks!

Vahelduseks mõned read üpris otsekohe-
sest elendist, minu raviarstist. Tegelikult on nad mõlemad, nii Auni-silmne kui ka OJ, kaunis otsesõnalised. Esimene ei varjanud oma versiooni, et minu täiskirjutatud kaustik sisaldab maskeeritud põgenemisplaanii!! Seepärast ei tulevat selle väljasaatmine kõne allagi. Rehmasin käega ja tähendasin, et kui mind kunagi välja kirjutatakse, siis võtan ikkagi kaasa. Auni-silmne paiskas vastuseks, et mitte mingil juhul!

Kord läks temaga jutuks ränga tabletdoosi asjus. Ta vastas ilma keerutamata: «Et sa rohkem magaksid ja vähem teisi segaksid.» Nüüd tuleks vähemalt lehekülje lõpuni hüüümärke vuhkida, aga ei ole nii palju ruumi käes. Vastuse sisu oli selge: nii nagu sõber Ulev ei tohtinud treenides (vahepeal käis ta vangide õuel kangi tõstmas) liiga tugevaks saada (mis saab neist endist, kui jõud enam üle ei käi!), ei ole vaja minul liialt targaks saada. Magades pole karta, et soolapuhujast targemaks saad, kes meiesuguste tobukeste pealt rohkem teenivad kui elukutselised petised.

Ma võin veel kogu SÜSTEEMI taipama hakata! Et seda eales ei juhtuks, on sisse seatud ja sisse töötatud skeem, mille järgi peamiselt kampaaniate korras koristatakse kõik ettejääv, hooletult peidetud varandus (pastakad-ajakirjad-lehed-paberid-koduste kirjad jne). Pastakaid ja muud «pisipuru» on ainuüksi minult konfiskeeritud vähemalt ämbritäie aminsiniivedeliku jagu. Pisimagi pliatsijupi eest makstakse tagumiku täispritsimisega, et «rahu» majja saada.

Möödas on lõpuks kolmeteistkümnes kuupäev. Kogu aeg pesitses hinges närune ootus, et midagi santi on taas juhtumas. Huvitav, ei juhtunudki! Selline sünge eelaimus on muide pea iga päev. Küllap põhjusega. Pealiskaudsemal vaatlemisel ei paista SÜSTEEMI kurikavalus välja, seda on lihvitud aastaid kui mitte aastakümneid ning kogenematu pilk võib näha vaid normaalsest nõukogude raviasutust. Nüüdseks on SÜSTEEM torganud mind korduvalt, hiljuti jällegi nõelaga. Raviks läheb süstalt vaja harva, hoopis sagedamini karistamiseks. «Sakslased» saavad vahel niisamagi. Kui kirjutaksin, mille eest torke võib saada, ei usuks aastate möödudes võib-olla enam isegi. Just seepärast, tuleviku tarbeks olgu lugu siinkohal ära toodud: Ulevit ei lastud toidu järele minna, kuna salakaebus teatas üleliigsest leivatükist, mille ta olevat toidu-jagajalt vangilt saanud. (Kuni keeluni olid nad zökiga ühes treeninud ja keha vormis hoidnud, lisaks oli Ulev asjasthuvitatuile kulturismikonsultatsioone andnud.) Kui teda ei lastud enam osakonnastki välja, pressiski ta ta eesti keeles midagi krõbedat üle mokaade. Enne Ulevit sain süsti mina, tema sõber, kes õelnuks kindlasti sedasama, kui inkvisitoriga suhtlejaks olnuksin. Olin nende jaoks käepärane kuju, kes vähemalt mõtleks samamoodi, ent ohtlikke mõtteidki tuleb karistada. «Kaif» lõi mind mitmeks päevaks oimetuks. Ulevi kulturistiorganismitule mürk kuigivõrd rängalt ei mõjunud, ehkki temagi lihased närtsisid silmanähtavalt. Teatavasti halvab see hirmus karistus närvisüsteemi — on võimatu liikuda, lugeda, ja mis kõige kohutavam, teatud faasides ei saa isegi magada-lamada; peab üha liigutama, aga liikuda ju samuti ei saa. . . Süda peksab, enesetunne on räbalast räbalam — kehasse oleks pugunud justkui mingi enneolematu pohmell, millest pole iialgi lootust lahti saada. Need ajad on jäädavalt möödas, mil hirm süsti ees oli vaid hirm süstlatorke valu ees. Oijah!

Täna oli töö! Inimene. Seepärast avanes võimalus taas märkmikku mõned read jäädvustada — oli see ju rohkem kui kuu võimumeeste valduses. Saatusekaaslastele

Peeglile oli turgatanud pähe äkkidee kirjutada Brežneville ning olles kindel valvuri vastutuleikkuses, andis tolele kirja väljaviimiseks. Pool tundi hiljem korraldati põhjalik puistamine ja kõigilt «väljavalituit», esmajoones minult, võeti kirjutusvahendid ära lubadusega neid kaks korda nädalas ä kaks tundi pruukida. Järelevalve all loomulikult. Kahel-kolmel pühapäeval olin lubatud tulutult kerjanud ning alles nüüd sain märkmiku ajutiseks kasutamiseks enese kätte. Õde, toosama persoon, kes ükskord ladudes mulle pihku ettenähtud kakssada grammi mürgipille, paotas mokaotsast: «Sellele poisile niipalju anda ei tahaks. . .» Edaspidi sain ainult neljandiku ettenähtud portsjonist, ning kui ma üldse saamale ei trüginud, ei tuletatud seda meelde. Muidugi võiks teda enese huvides rohkem kasutada, kuid mulle on vastukarva teda sekeldustesse mässida — küll SÜSTEEM peagi jaole saab ja ta paika paneb, minust hoolimata, ilma minu osavõutagi. Praegu on ta igatahes ainukene inimese nime vääriv asjamees osakonnas. Pole kahtlust, et temasugused peagi kas kalestuvad või vallandatakse. Sõel selekteerib lakkamatult, järele jäävad need, kes ravitäägiga vehkides kaitsevad nii SÜSTEEMI kui ka iseennast selles. Üheks selliseks on subjekt, kes droogide kurku loopimise järel uurib pihud ja kõrikoopa hoolikalt läbi, poeks otse suhugi, kui mahuks. Tema puhul ei aita ka näiliselt uljas ja näljane tablette manustav liigutus — sellega ei peta. Robotit suudab üle trumbata (enamasti suudab) hoopis rafineeritum altõmbamine — ravimite kurguauku peitmine ja hilisem «väljajehmatamine». Ajapikku täitsa kätteõpitan värk, ainuke vahend «ravi» vastu.

Pärast söömakorda minnakse kohustusliku «magustoidu» laua juurde. Vahipostil seisab kuulus ihukaitsevaelane, professorite julgustaja KOMISJONIDE aegu, käed võimukalt rinnal, jaladki harkis. Seesama, kellele meeldib suus näpuga sobrada, kelle pärast mõnigi kord olen pidanud surmakommid alla neelama (eriti siis, kui ma vastuvõtetes veel roheline olin), ikka seesama, kes tänasegi ebakindluse põhjustas; mõne päeva eest jäi tema usinal kaasabil üks ümmargune hernekompu ninajuure taha kinni, hakkas seal jõudsalt sulama ega tahtnud hiljem enam sugugi välja ehmatada. Niisiis läksin taas palgajärjekorda haiguse eest tasu saama. Juba «põetaja» valvsust suurendades teen peaga nõksaku ettepoole. Saan tabletid, viskan need uljalt suhu ja haaran veetopka. Neelatan janusel ilmel, kõrisõlm teeb «klõnksti!» ja ma lasen keele all hoitud tabletid kurku kukkuda. Timuka nõudmise

peale mängin hobust pakkudes imetleda oma nikotiinist kollaseks tõmbunud hambaid. Sellegi poolest päritakse: «Võpil?» Ühtlasi tõmbutakse hüppevalmis kiskjana pingule, et vähimagi simuleerimiskatse eest arved õiendada. Läbi läks! Loodetavasti olen edaspidigi «viksis».

Inimlik öde soovitas aminsiniportsjoneist kõrvale hiilida hädavalega. Hakaku ma kaebama südametegevuse häirete üle. Kaebasingi. Kuid A, i-silme, jätnud psühhoosid samaks, lüäs kardiomiinistid ilma novokaiiniga (valuvaigistajata). Kümme-konna süsti järel andsin ma alla. Käed ja tagumik olid sedavõrd paistes ja valusad, et ei saanud enam lamadagi. Olin sunnitud taas arsti tülitama ja temale tunnustust jagama — hoolsa ravi tulemusena on mu südametegevus täielikult normaliseerunud, paluks nüüd süstid maha võtta. Tajusin arsti irvet — ju polnud mina esimene üritaja.

Lugu reformidest. Suured reformid (siinseis mastaapides) algasid väikestest voodireformidest. Asjalugu seisnes selles, et oli oodata järjekordset tappi, arvukalt uusi haigeid, aga haigla voodikohtade arv püsis miinustes. Nii aetigi trobrikond «hoosolevaid» minu senisesse palatisse. Palati põlisasukad hõivasid koha lagedaks tehtud laoruumikeses, kuhu vangide naripõhjad sokuatad. Huvitav on märkida asjaolu, et nari ühendav sisemine vahepuu oli lihtsalt läbi saetud ning kahekorruselisest vanglanarist sai hetkega koguni kaks haiglavoodit. Minusugusele ametlikule haigele niisugused ümberkorraldused ei meeldinud ning ma kauplesin end tagasi sinna, kust tulnud, muidu oleks mu öösine lugemine kaheldavaks muutunud. Tehing õnnestus alles pärast kogu minus leiduva nahaalsuse kokkukorjamist. Sain tagasi oma nurgataguse orva, õisteks lugemisteks ideaalse kohakese otse saja viiekümne vatise purni alla, vaikselt konutavate hullude kõrvale. Sedavõrd palju head korraga! Isegi vang-sanitari pole ukse vahel kõõlumas.

Vaatlen mõnuga «oma» haigeid. Praegu kõhib Storubljovtsev. Tema, keskeas mehe-tont, valas kaashaigle toruga surmavalt pähe mitte saja rubla pärast, vaid hoopis proosalisemal põhjusel — too polevat andnud õuna. Kui kuskilt kostab pikk ja võimas «uuuuuuuu!», siis teeb seda ainult Što. «Uuuuuuuu!»-le eelneb märguandena pea rütmilise jõnksutamine. Isikupärane! Just niisugused haiged on minu silmis hullumaja «õied» ja neid ei väsi jälgimast. On ju vahetu humor (must) eluliselt tüki vajalikum kui prii leib. Teinegi «õis», Petja Jestafjev, purustas kuvaldaga kolba, õnneks

küll vaid ühe riigijuhi kipspea. Omaette sonimises peab ta ikka kinni vanast väärin-gust, kui rahast juhtub juttu tulema — järelikult sai ta tänaste leivaisade ja tulevaste kipspeade leivale juba enne kuuekümnese esimese aasta rahareformi. Just nagu reegel — mida omanõolisem ja minu jaoks huvitavam hull, seda vähem on temas inimlikku egoismi. Što puhul kasutavad seda fenomeni ära «inimlikud» haiged, kes Što tagant pakke varastavad.

«Lapse, joodiku või hullu juuresolek mõjub mõnele nagu valgus pimeduse-kartjale.» Minu suhtes on sel sententsil tugev tagapõhi. Näiteks ei pea ma hullu juuresolekul pidevalt iseene juttu ja liigutusi varitsema, sest arsti juurde koputama jooksevad eelkõige ikkagi egoistlikumad, seega tervemad haiged. Minu «lemmikutel» puudub see omadus täielikult.

Hoopis ebasümpaatsemad on inimvared, kel mõni «kasulik» maania. Näide: Muhhanov on söömavalatis toidujagaja ning ta hoolitseb järjekindlalt puhtuse eest — lööb kärbsed-mustuselevitajaid peoga vastu seinlaiaiks või pigistab pihus tilgatumaks; hiljem võib leida laiakslitsitud kesta oma supilurrist. Ikka ja jälle märkan teda lapiga midagi vilkalt hõõrumas — sein, akent või siis minu kurtkahõlma. Iga pisimigi silmahakanud plekike tuleb jalamaid likvideerida.

Võib-olla sobiks tšehhovlik pealkiri «Palat number kuus», tublisti üle aasta olen selles toanumbris viirenenud ja ilmselt jään veel kauaks siiasamasse. Kaks-kümment kolm veebruar seitsekümmend kuus.

Alles aasta keskpaiku — alammäär kaks aastat — võib loota muutusi. Kaks aastat ihu ja hinge ravimist kõigest inimlikust. Kahele tuleks lisada avansina saadud kaheksa kuud «eelravi» Läänemere ääres ning ega nime-tamata või jätta ka poolt aastat üldhaigla järrelravi, millel samuti ei puudu lakooniline sõnaühend SUND...

Umbes aasta tagasi joonistasin pildi sõber Ülevi antud teemal: «Kuju saabumine». Tollel pildil istun oma korteri ukse taga kaasatoodud raamatupaki otsas ning piipu pahvides loen mõnuga värsket «Spordilehte». Uksel ripub siit «Sõitsime maale!». Kõrvalukse vahelt paistab ilmselt naabri-moori nina, mille suunas hõljub tubakatoss. Asi võikski niimoodi kunagi välja näha, kui «Spordilehe» esiküljelt ei torkaks silma majesteetlik pealkiri: «OLÜMPIATULI SÜT-TIS! MONTREAL 1976». Joonistades püüdsin siiralt uskuda loodava illusiooni reaalsusse. Tegelikkus on külma dušina kainestav.

Märtsikuus, kui ema siin käis, toimus

OJ-ga «usalduslik» vestlus, nii usalduslik koguni, et pärast kokkusaamist tundsin vanemlikku hoolitsevat etteheidet ajalehtede ja muu «pudi-padi» asjus, mida mul OJ jutut järgi ülemäära palju olevat. Ema suust järgnes rodu määranguid, kõik pärit «usalduslikust» vestlusest arstiga. Ma ei kahtle karvavõrdki OJ professionaalses võimes vajaduse korral haige omaste ees DOKTORI mängida, kuid et ta seda nii ülemeisterlikult oskab, üllatab tublisti. Seesama tohter, kes patsiente jalahoopidega ravitseb, suutis ema peaaegu uskuma panna, et: nüüd on ta (s. o mina) tasapisi paranemas. Järjekindla ja hoolsa ravi tulemusena on kadumas HÄÄLED, LUUL esineb nihkeliselt, haiguse kulg on siiski hiiliv. . .

«Süstid ja preparaadid mõjuvad rahustavalt ja parandavad enesetunnet, arst igitahes ütles nii, võiksid neid siiski tarvitada,» kuulsin emalt vastuseks minu ettepanekule mõjutada arsti väiksemate dooside asjus. Sedapuhku lubati muide omavahel rääkida kogunisti eesti keeles. . .

Mai, tuhat üheksasada seitsekümmend kuus. KOMISJONIDE aegu olin alati imestanud väljakirjutatute emotsioonivaeguse üle, olgu nad siis tosin või rohkemgi aastat muust maailmast eraldatud olnud. Vististi avaldub selles siinse töötuluse tulemus, arvasin. NÜÜD OLEN ISE VÄLJA KIRJUTATUD. Lähematel päevadel läheb sõiduks Tallinna poole. Ja ma pean imestama iseenda ükskõiksuse üle, nii paradoksaalne kui see ka pole. Ju siis jõuti mindki tagajärjekalt ravida. Olen ma nüüd tervem? Tervem millest? Mõtlemisest? Ei lähe läbi. Ikka veel olen ihu ja karvadega igasuguse totruse ja inimvihkajalikkuse, pealesurutavate mõttestampide-mallide vastu.

Äranuditud, kuidagi tuimavõitu rõõm valdas mind, kui sain teada väljakirjutusest. Ahsoo, mind kirjutati välja?! See on ju üsna tore. Sürpriis arstidele, õdedele, kogu haigla. . . ent minule mitte.

KOMISJON, mis toimus pool kuud tagasi, tehti nagu kõik eelmisedki — poole minuti vältel «tutvustati» minu psüühiline seisund ja kõlbulikkuse aste inimeste hulgas elamiseks. Alles professori viimane küsimus jättis õhku rippuma õhkõrna lootuse: «A domoi hotšeš?» Pidin äärepealt vastu nähvama, kuid küsimuse toonis jäi grammi võrra miskit puudu ja seepärast vastasin ükskõikselt, ent ontlikult, et muidugi tahaksin.

Ilmselt oli professor seekord tujukas — mitu arstide poolt väljakirjutamiseks esitatud haiget jäeti endiselt sisse (haigeteks), samal

ajal kui mõni lootusetu (või lootuseta) haige ühe suletõmbega terveks tunnistati. Erilise ettevaatusega suhtus professor suuja sulekurjategijatesse. Vabastamiseks esitatud dissidentist kirjanikuga polnud tal pikka juttu, kui toimikust nähtus, et mees peidus «alles» seitsmendat aastat. Ühelgi teisel eksamil ei kukuta professor läbi nõndapalju tarku ega lase läbi sellisel hulgal lollakaid nagu siinses vaimu-ülkoolis.

Viimasel ajal on mind kummitama hakanud eriline karus, mida võiks nimetada terminiga — LUUL LUULUST. Olen eespool mitmeid kord maininud, et olen alati kõige kõepärasem ükskõik kellele ja ükskõik, mis asjus. Lüüüd, otse vabaduse künnisel, ei vabane ma kuidagi mõttest, et mõni hoogusattunud haige võib mind rünnata, võib veel viimasel haiglapäeval mind oma luulude aluspõhjaks tembeldata või ütlemele hiina spiooniks pidada ja mulle öösel ootamatult kõrri karata. Meelde sõõbivad momendid, kuis mõni hull sisistab mu poole midagi arusaamatut. Varem ei teinud ma niisugustest asjadest suuremat välja, nüüd küll. Jah — LUUL LUULUST. Mõne päeva eest käisin koos kümme-konna väljakirjutatuga piltniku juures. Fotograafikroonuametniku kõrkus ja kärsitus valandas mitmes haiges KOMISJONI eel vaoshoitud vihapurske: «Mis, kurat! Viisteist aastat olen käesolevat hetke oodanud, nüüd te «sukid» kiirustate äkki tagant!» — «Pildistage meid, nagu me siin oleme — miks peate VANGLAT lipsuga varjama!» — Viimase paiskas välja meie pime juut, ilmselt parandamatu «ühiskonnaohtlik element».

Kõvasti närveerima paneb minu kaustiku originaalkirjasõna saatus. Auni-silmne ju ähvardas, et ärgu ma mitte lootkugi. . . Loodan ikka. Loodan, et väljumisläbiotsimine pole kuigi põhjalik, et kogu materjali suudan tosina kaasavõetava raamatu sisse ära peita. Kavatsen pambu kokku siduda niimoodi, et võimalik lahtiharutaja ka rongi väljumisajale mõtlema peab hakkama.

Veel viimastel päevadel annab Auni-silmne mõista, et kui ma ikka teistsugune olen, kui tema mind näha tahab ja kui ma ei oska väärilisel hinnata tema teeneid minu haiglast väljakirjutamisel, siis — «budjem letšit do samovo kontsa, do samovo otjezda». Ära hirmuta, Despodita! Minu elevantinahn on möödunud kahe aastaga tihkeks pargitud — olen immuunne.

Siiski! Kibelen väga ära söitma. Küllap saadab minu väljaastumist SELLEST MAJAST instinktiivne kehanõksak nagu pimedusest valgusesse astujal. . .

SEITSMEKÜMNENDAD...

KALLE ISTVAN ELLER
Maarahvast

Esivanemame olid maarahvas. Kõnelid maa-keelt, igayhe meist esiisa nimeti ennast maa-meheks. See on paljukordselt kirjas, yheksateistkümnenda sajandi keskpaigani pöörduti kirjasõnas rahvaleme kui maarahvale. Tõik on praegugi ypris laialt tuntud.

Praegusaegne käsitus sest, kui on yldse mingit, on järgmine:

Rahval polnud oma nimegi, oli vaid alandav «maarahvas», s. o. kylaelanik, mats. Siis tuli ärkamisaeg ja rahvas sai endale nime, sai eesti rahvaks. Nii ongi ysna häguseks jäänd, kuidas siis varem eestlane end nimeti, tundis ennast. Ei kuidagi, arvatakse, või siis maakonniti — läänlane, järvakas, virulane, Yldnime — nii mõeldakse — polnudki, nagu polnud kokkukuuluvustunnetki. Osalt vaid saksule ja linnasaksule vastanduda, seega siis tähenduse samasus *undeutsch* = 'maa' alandet massi alandav nimetus!

Mõni sõna seletamaks käesoleva artikli keelelist külge.

J. Aavikust ja tema keeleuundusest on kõik kuulnud. Ning — see pole ainult allakirjutanu arvamus — pole keeleuundus nähtusena veel lõppenud. Nii on allakirjutanu kasutand uunduslikku keelt. Kõik sõnakujod ja vormid pole mõeldud tõrjumaks välja senist eesti keelt, vaid seda täiendamaks.

Kuidas aru saada neist vormest? Suur osa (*-nd, -tet* jne.) leiduvad väljaantud E. A. Poe jutture järelsõnas. Mis seal ei leidu, näiteks omastusliited, siis võib viimaseist aru saada iga soome keele õpiku abil. Ometi pole nad soome laenuks, vaid võetud maakeele murdeist ja rahvalaulude keelest. Suurem erinevus soome keelest on 3-nda isiku omastusliited; soomes *-nsa (-nsä)* nii ainsuses kui mitmuses, siin teatud keeleajaloolise põhjendusega ainsuses *-sa*, mitmuses *-na*.

Eitusverbi on pööratud: mina en, sina et, tema ei, meie emme, teie ete, nemad eivad.

Y-st! Allakirjutanu pole ses kysimuses fanaatik. Vajalik oleks siin v a b a d u s igayhel tähistada seda eesti häälikut nagu keegi paremaks peab. Traditsioon on meil olemas, juba rootsi ajal kirjutid mõned 'y'. Y kasuks räägib veel asjalo, et uuem telegraafikeel tarvitab *ö—oe, õ—oe, ä—ae* ja *ü—ue*.

Y abil saaksime vähemalt yhe neist vähemaks: mitte 'mueueja', vaid 'myyja'. Liiatigi, milleks jätta niigi vaesest ladina tähestikust kasutamata yks sobiv ja kena täht?!

K. I. E.

Hyva, aga Lembitu päevil? Jälle polnud kokkukuuluvustunnet, olid sakalased, virulased, ugalased?

Oli ometi nimi. Tõestamaks meenutagem, et vadjalased on oma keelt nimetanud ka *maa tšeeli*! Neil, venelasist kylaelanike ning ižooraa karjalaste vahel, polnud ju ometi põhjust end «saksule» vastandada «maa» rahvana. Lisaks säilis leivu murrakus sõna 'maavald'. Maavald, s. o. maarahva riik. Vald-sõna riigi tähenduses on vana germaani laen läänemeresoomes.

Niisii tajuti end kunagi ometi tervikuna, peaaegu riigina. Sõnal on ju niivõrd vana hõng man, et ei see saanud tekkida hääbuva leivu hõimukese juures. Subjektiivne arvamus? Võib-olla.

Nii saame täied tõlkevasted: eestlased — maarahvas, eesti keel — maakeel, eestlane — maamees ja Eesti — Maavald, oletatavasti veel ka Maame.

Iseloomulik, et neid nimi võib leida mõlema peahõimume mant, lisaks veel Vadjast. Lees* ka Vadja Maavalla osa? Arvatakse ju, et Lääne-Vadja, Laugajõe pära ning Kurgola ja Soikala poolsaared yhendeti Novgorodi valdkonda vast alles Aleksander Nevskist. Nii oli too ala ehk viimane eseseisev osa Maavallast, viimane aastail 1227—1242?

Niisii, 19. sajandil tuli ärkamine ja kujuni eesti rahvas, maakeelest sai eesti keel. Ainult kaugelolevaid, kaduvaid hõimukilde nimeteti edasi maarahvaks, Kraasna maarahvaks ja Luutsi maarahvaks, nimeteti, kuni nad kadusid, sest nemad polnud Eestis, nad eivad saand eestlasiks. Kadus ka *maa tšeeli* Laugajõe tagant, seegi polnud Eesti. Eesti areni ja kasvi ja kasvat kultuurisa. Nii kadus maarahvas igalt poolt, sai Eestis eestlasiks, taga Laugajõe ja Kraasnas venelasiks ning Luutsis lisandus ligi viisi tuhat lätlast-latgalli. Ajaloo kõik oli sellane.

Aga... midagi jääb lahtiseks. Kuidas suhtuda nyd sesse vanasse etnonymime? Kes end ise alandab, seda alandataksegi. Kui XIX sajandil, unustanne Maavalla-sõna, mineviku ja uhkuse, tunduski alandav maa-sõna, siis, kas praegu peaksime suhtuma sesse nimesse samuti? Kuuluti ju Kristjan Jaak ennast uhkelt «maarahva laulikuks» ja lauli maakeelest. Ei talle tulnud pähe rääkida eesti keelest ja olla «eesti laulikuks».

* leema — vahest, vist kyll olema.

Ärgu arvatu, et pyyan halvustada eestlase nimetust ja seda kõike, mis eesti nime all on tehtud väärtuslikku ja suurtki. Pyyan vaid välja tuua tõde ja asetada uuesti mõningaid küsimusi.

Jäänebki siis tõigaks, et terve etniline yhik vaheti nime eelmise sajandi keskel, põlates vana. Kust võeti uus nimi ja kas põlati ainult vana nimi ja kas sealt, kust võeti uus nimi, võeti ainult nimi?

On võimalik jälgida XIII sajandil alistet maarahva visa passiivset vastupanu vallutajale. Kaua püsisid oma isikunimed, seega oma uskki. Alates orduaja lõpust on siiski enamvähem samastet mittesaks-talupoeg-eestlane. Maarahvas oli sest peale peamiselt talupojad. Ent ainult peamiselt, midagi rohkemat, mingi muu tume taju säilis veel kaua, nii vallutajais kui vallutatuis. Samal ajal muutus loomulikuks, samuti alates orduaja lõpust, et oma seisusest väljunu sai lihtsalt ja loomulikult saksaks ning sakslaseks. Mida aeg edasi, seda loomulikumat toimus see.

Algas keisriaeg, ent otsegu inertsist säilis veel kujutlus maarahvasest kui omaette olevast. Vietsalt ning vaevaselt säilitid need pärisorjad oma tavad ja laulud ning sama viletsalt ning vaevaselt eneseteadvust maarahvana. Leivus, väljaspool maavald, säilis maavalla nimigi. Kristjan Jaagul jätkus nooruseljustest ning Läänest hoovavast romantikavaimusest uhkust kuulutada seda eneseteadvust valjul häälel. Sel samal ajal said kõigist paremale järjele pääsnuist lihtsasti ning ilusasti saksad, jäädes seejuures iseenda ees ausaks. Viimane on asi, mida meie oma aja kaugusest ei näe. Polnud yldse häbi rahvust vahetada, vahetati ju eeskätt seisust.

Maamees Kristjan Jaagu ja saks Otto Wilhelm Masingu päevil olid rahval nimetused 'maarahvas' ja 'maakeel', tõlkevasted saksa keeles *die Ehsten, die ehstnische Sprache*. Umbes samal ajal ning veidi varem tõlgiti häda sunnil *Ehstland* — Ehstima, Esti-maa. Nii nimetid võõrad maavalla põhjaosa. XVIII sajandil ja XIX esikymnel tähendi see 'Ehsti-ma' ainuyski Läänest, Harjust, Järvast ning Virust moodustet kubernangu.

Saksa keeles on sel tyvel etymologia ja päritolu. Sõna tyvi pärineb arvata-vasti Muinaspõhja keelest ning teda seostatakse Tacituse *Aestii* sõnaga. Usutavaim seletus on 'Ida', vrd. saksa *Ost*, inglise *East*. Meie ajal esitatakse meil seda etymoloogiat, jättes targu või kogemata mainimata, et etymologia on sõnal sellane saksa keeles, eesti keeles on sõna saksa laen XVIII—XIX sajandi kirjakeelde, tehtud saksa

pastor-kirjameesten. Tahame seda või emme, nii see on.

Et ärkamisaeg algas valgustussajandi mõjul, on mitmesti korratud tõik. Seni on nähtud vaid meie rahvalgustajate tegevust ja majanduslikke tegureid, üks tähtsamaid on aga a ja vaim. Rahvusromantika kauge kajana siin päraproovintsis muutus ometi häbi-asjaks saksaks saamine, kõigepealt sakslased ise vaatasid viltu, osalt oma kasti kaitseks, osalt aga ka tekkivast arusaamast, et tege-mist on täiesti teise rahvaga. Nn. saapamees-te seisusest hakkas tekkima rohkesti kadaka-saksu. Kadakad on XIX sajandi nähtus, va-rem saadi päris saksaks.

Osa saapamehile aga hakkas mõjuma see häbi ning saksapoolne põlgus. Oldi välja-pääsmatus olukorras, yheltpoolt põlasteti pastlais maarahvast, endil olid jo saapad ja-las, ja teiselt ihaleti saksu, sooviti nende sar-naseks. Nende sarnaseks saada oli moraal-selt yha raskem ja siis leiutati — eesti rahvas. 1860. a. oli ta täiesti olemas, 1820. a. veel polnud.

See oli murrang. Sajandi algul oli vaene ja vilets maarahvas omapärase maailmakäsi-tuse ja tajuga, kogu ilm täis tonte ja liba-hunte, täiesti ebaeuroopalik nähtus, sajandi keskel oli jõudsasti saapamehestuv talupoeg-kond, olid eesti kõstrid ja koolmeistrid. Maarahvas ei tahetud olla, saksaks ei saand kõik saada, siis saadi eesti rahvaks.

Sõna pani laiemalt rahva, rahvuse tähenduses liikuma J. W. Jannsen, ise saapame-hist, maailmakäsitusele saksastund, täiesti tyypiline mees ajalase. Jannseni teene on sõna levitamine. Pind oli olemas. Toimunuks ainult nimevahetus, olu-kuks see väike häda. Koos maarahva nime põlastamisega hakati aga põlastama kõike seda, mis oli maarahval meele ja keelele. Sajandeid kestnud tradit-sioon katkes järsku. Tuntud on Jannseni põlgus rahvalaulu vastu, sama oli omane Masingule. Vaikides kanti maha rahvarõi-vas, need olid välised märgid: kõrvale hei-deti aga ka paljudgi mõtteviisis. Maailmapilt saksastus kiiresti.

Saksa eeskujud aga meie eestlasil — see oli tagurlik Balti provintis, see oli suuresti väikekoodanlik pinnapealne osa saksa kultu-rist, see oli lisaks rohke osa saksa odavamast massikultuurist. Saksamaa on lõpuks väga pisipyrellik maa, Eestist sai superpisipyrel-lik, sest kõik saksa kultuuriaärmused lõigati maha enne ja pärast siiajõudmist.

Saksa kerge ajaviitekirjandus sai tõlgi-tult eesti kirjanduse alguseks, saksa luule systeemi paigutat maakeele sõnad alustid eesti luule. Saksa rõivastus tungis talusse, saksa kombeile tuginid nyud kombed. Väär oleks pidada viimast paratamatuks laenuks,

laenatuks tyhjale kohale. Kaugelt suurem osa asendi midagi enneolnud. Komed ning tavad olid olemas ennegi, täiesti kujunenult, riided olid ennegi, pyksid olid pyksid ja kuued olid kuued. Ei omandet detaile nagu varem, omandeti tervik.

Õeldakse nyid: jah, eeskujud olid paratamatult saksa, aga ometi areni sealt eneseteadvus, seal pandi alus ja edasi läks areng juba iseseisvalt. Aga ei! Saksastus syveni. Kuuekymnendail aastail kandis rahva enamik sajandeiga mugandet kristlikke eesnimi, ärkamisaja lõpuks oli valdav osa tooniandvamat rahvast nimilt täiesti saksastund.

Yliõpilaskond omandi värvimysitraditsioonid, talutütred õmblustubade moraali. Kadakaid naerdi vaid keelest, kultuurikadakuks vohas.

Saabus uus sajand. Eesti rahvas oli tekkind, maarahvas kadund. Regilaulud — vanavara, oli tallel, kirjakeel kujundamisel. Kirjakeel — eesti keel. Algas selle eesti keele vastandamine murdeile, murrete halvustamine. Eesti keel, see saksalõhnaline kirjakeel, oli nyidest ainuke väärtus ja kultuur, maakeel oli minevik, maakeel oli murded, see oli halb ja naeruväärne. Sellist dialektofoobiat kui Eestis, ei ole kusagil mujal, eriti puudub ta — Saksas.

Eestipäraseid nimi esini veel vaid kolkais ja suurele osale maakeele kõnelejaist, setod ja kaugemad velled, vaadati ylevalt alla.

«Enam euroopalikku kultuuri!» — seegi loosung oli oma olemuselt saksa laen. Lihtsalt ulatuti nyid nägema yle Saksamaa Pariisi ja nähti, et sakslaste pilgud olid ammu sinna suunatud. «Kõik hea tuleb hoopis Pariisist, ega sakslasedki pole saand seda mujalt» — paljugi taolisest moraalist oli Noor-Eesti liikumises.

Keeleuuendus pani keelele liikuma, paljude jaoks oli see aga kirjakeele parandamine, tegemaks seda võrdväärseks saksa ja koguni prantsuse keelega, eemale häbiväärselt «mullalähedasest» (V. Adams, 1971) maarahvakeelest. Enesest häid tulemusi annud keeleuuendus oli siis oma keele täiusdamine, «jaunistamine». Eesti kirjakeelt käsitleti kui oma *Bühnendeutsch'i*.

Avasteti maarahva laulik Kristjan Jaak. Avasteti ja ei taibatud temast seda, et ta oli nimelt m a a r a h v a laulik. Käsitleti umbes nii: tal vaesel polnud ju veel enda jaoks eestlase nimegi, ta pidi ju laulma vaese maarahva kiituseks... 'Maarahvas', see etnonym oli lõplikult samastet saksa sõnaga *Undeutsche*.

Kauekymnendail aastail algas suur ja põhjalik sõjakäik saksluse ja saksapärasuse vastu. Alus seks oli loodud Noor-Eesti päevil, ja yldse oli nähtud maailma laiemalt.

Soomo mõju andis tuge ja nii roogiti eestluse Augetase talle ypris kiiduväärse usinusega. Ei saadud aga lahti õelda pyhaks kujunenust: Jannsenid, isamaalisus Vaterlandvaimus, *Bühnendeutsch'i*-ideaal ja lõpuks ei suudet näha, et eurooplus oli algusest peale nähtud saksa prille läbi.

Siiski, tehti ära titaanlik töö, kohutavalt suur ning lai. 1920—1930, need olid «suure hyppe» aastad.

Aga siiski oli pseudosaksa, «eesti» pisi-pyrjellik ja baltiproovintklik vaim juurdunud nii sygavalle rahva hinge ja ihhu, et paljugi jäi järele, jäi liiga ja saatuslikult palju.

Ohhoo! õeldakse. Liigne saksapärasus ju võideti, edasi loodi oma ja mindi progressi teed?

Imelik kyll, aga pseudosaksastumine ja saksapärasustumine jätkus.

Rahvamassid säilitid saksa lauluvara, seda siiani, 70-ndaini. «Õllepruulija» jne. kõlavad ikka veel. Kogu maitse oli juba nii vääras-tunud, et vaid magus-sentimentaalne saksa laul oli ilus.

Keeleuuendusegagi ei suudet olla järjekindel, see tähendab, «tõmmata keeleuuenduse kurv lõpmatuseni». Oma *bühnendeutsch* pidi ju ykskord valmis saama! Ei raatsitud koguni loobuda täiesti ebakeelepärasest võõrsõnade kirjutamisest-häädamisest à la monarh—tsentner—stsenarium.

Murrete halvustamine jätkus pysivasti. Kogu aeg ennusteti murdeile kadu ja levitamaga seda vaadet saavuteti vaid murrete kvaliteedi halvenemine, ykski murre pole kadund siiani, on vaid tasanund keskmurde murrakud.

Pisipyrjellikkus selle supersaksalikul kujul jäi, eli yle kõik sõjad ja raputused ja õitseb edasi.

Rahva nimemaitse oli niivõrd segamin, et siiani aetakse taga mingit «euroopalikku» nime. Viimase aja yhekordsed vokaalid ja kahekordsed konsonandid, võhiklik pseudo-euroopalik originaalitsemine ja yldse kogu svennitamine ja aivardamine on selle tunnuseid. Marika-Monika-Vivika-Annely-May-Harry-Gunnar on kõik hälbind nimemaitse õiekeseid Maavalla pinnal, viimasel ajal on läind moodi koguni Eva-Johanna, Maria-Luisa, Kertu-Leena ja muu sarnane. Seega siis ring täis, kauekymnendate puhastus viiakse tasapisi taas nullini.

Ja seda mitte ainult nimis. Mõnusa ytle-mise ja rahvapärasuse sildi all on keelde hakatud tagasi tooma Jannseni ja Freundliche keelt (vt. E. Vetemaa «Kalevipoja mälestused»), tasapisi nihkub lauseehitus jälle saksapärasusse, Jannsenile otsitakse miskipärasat mingisuguseid õigustusi, vanade asjade

mooditõusmisega tiritakse igatsorti baltisaksa kōli lagedalle.

Paradoksid meie rahvuslikus kultuuris on:

* Uurimaga oma varast kirjandust uurime sygavuti syvenenult igasugu XIX sajandi saksa turukirjandust, mida tollalgi Saksamaal endal nii väga ei tarvitetud hinnata. Mõnigi autor, olnud eeskujoks mõnele Kirselle, on kodumaal praegu teada vaid yhele-kahele spetsialistile, meie aga kirjutame uurimusi ning õpime.

* Omandanne kord saksa keskmise lauluvara oleme avand rohelise tänava igasuguselle saksa šlaagrile ja seda jätkuvasi. Mõnigi, kodumaal ehk juba paari kuuga unund šlaagrike on meil populaarne paar-kolm aastat.

* Samal ajal kui näiteks bulgaarlasil on haidukid tõelised rahvuskangelased, nimetame me oma haidukinimega: kaabakas — kelme, vargaid ja märkeid, olles sõname sellase tähenduse võtnud kupjailt ja opmaneilt ning nende linnaläind järglasilt. Pärnumaa mets-lindpreid nimeteti just kaabakaiks, see on kaabanuiks, ärjooksnuiks ja maarahva seas sugugi mitte halvustavalt.

* Et kadund vadja-hõimu keelt ja kultuuri emme pea omaks, ehkki see on samavõrd oma kui seto kultuur, keel kirjakeeleme seisukohalt lähemgi.

* Et võtame mõningaid vene mõjutusi vastu vast alles yle saksa-prantsuse, alates *ras-dva-kasatšokist* ja lõpetades säärikuiga naiste jalas. Ometi on põhjavene talupojakultuur meie lähemal kui saksa kultuur. Vene kultuuris on meile võõras see, mis yhendab pomoori doni kasakaga, lähedane just see, mis eraldab pomoori doni kasakast.

Nii on meie praegune rahvuskultuur rajatud viletsalle ja kõikuvalle aluselle. Sajandite traditsioon katkeb järsku, võõraiks on jäänd vanad väärtused ning nähakse neid pseudosaksa «eesti» silmiga. Rahvaviise esitetakse kaasajal ikka töötluses ja see töötlus on jällegi kuidagi saksa pärases laadis. Ega vanem rahvalaul polegi vist kõland kaasaja inimeste huulilt rahvalaulupäraselt paitsi Jaan Toominga Kitzbergi-lavastuses ja ansambel «Leegajusel». Sinnapoole, s. o. nauditavalt on neid laulnud veel Tõnu Tepandi. Tõõtle mata rahvalaul ei meeldigi enamikule ja ega see töõdeldugi suuremat.

Uurides vanemat kirjavarava kalduvad kirjandusteadlased väärtustama seda takkajärele. Mõistetav — häbenetakse, et oleme nii traditsioonivaesed (Euroopa mõistes!). Ollakse selle kirjavaraga nii harjunud, et ei n ä h t a g i asja teisi külgi ja lõpuks — k e s siis tahabki tunnistada end tegelvat alaväärtusliku ainesega. Niiviisi alandame ning ole-

meigi alandand nõudlikkuse- ja maitseläve ja s e e ei ole enam minevik, vaid — olevik ja tulevik.

Minevikuhäbi — see on suur ning olo-line osa meie praegusaja rahvuskultuurist ja see paneb meid tegema veidraid asju. Kena mugav mõttekäik, et vanad ehitised on loond ju töõtav rahvas oma käsiga, on viind selleni, et peame juba vana Tallinna ja Kuresaare lossi omaks, eesti kunstiks. See on s a k s a kunst, selle osa Läänemeremal, kohalike erijooniga. Meie oma vanemat arhitektuuri on ainult maalinnade rohmakad vallid ning vanad taluhood, õnneks veel mitte yksnes vabaõhmuuseumis. Omapära vanimais neist, loodusliku materjali leidlik kasutamine ja ehitiste sulandamine ymbrusse — see on vana ehitustaideme.

Tallinna kirikud on maarahva kunst samavõrd kui New Yorgi pilvelõhkujad on neid monteerind kõrgustkartmatute huroonide rahvakunst. Me säilitame neid kirikuid, see on loomulik ning õige, niisama peaksime säilitama araabia mõõeid ja keldi menhire, asuneksid nood meie maa-alal. Aga me ei peaks neid pyydma omaks kuulutada, nii nagu oleks mõõtetu kuulutada omiks mõõeid ja menhire. Nydd ongi nii — kui omad hood, miks siis mitte kõik see, mis tehti neis hoodes!

Puudub piir saksa ja meie oma vahel. Saksad läksid me maalt, saksa kivid jäid ning saksa kivid saksastavad edasi. Unustaneme, et keskajalgi olid sakslased kolonisaatorid me maal.

Maarahvast esivanemame vihkasid sajan-deid neid saksa kive hingepõhjast, meie emme austanende viha ja valu. Kas viha pole osa rahvuskultuurist! Esivanemame vihkasid neid kive nõnda, et gootika pole mõõjutand talupojaehitust — või arvatakse, et võlvkaaruksega paeseina on raskem laduda kui raiuda kirvega — ainult kirvega palkseina. Minge vaadake muuseumis vana lääne talu ränki palkseinu!

Me pole näind Lembitu talo, emme teaka rootsiaegseid hoodes, meie parimad näited pärinevad viletsaimast ajast, ajast, mil elu oli raskeim ja metsa jo palju vähem. Võime ainult oletada, et norra ja vene vahel, polnud meie puitarkitektuur nigelam nende omast, seda enam, et olime põhjala metsavõõndis e n n e norralasi ja venelasi.

Minevikuhäbi ja XIX sajandi eesti ärkamine on teind siis seda, et meie kirjandus ei arenend jätkuvasi vana rahvaluule põhjal, kirjanduseme põhjaks on hoopis saksa pastorite kirikulaul ning Jenoveeva-lood. Meie laul&muusika ning iseäranis nõndanimetet rahvalik laul, meie synnipäevade ja

pulmade laul ei põhine omil viisel vaid jorutame keskmist saksa laulukraami. Meie ehitustaid maitse, meie taidemaitse yldse ei alga talutareast, vaid *Ostseeprovintzi* epigoonlik importkunst on selle algus ning pidev vaimuallikas. Meie kombed, tavad ja moraal ei tulene maarahva kylvist ja kõrveperist, vaid saksa pyrjelite seisikund kaupmehekeskonnast.

Talupoja-metsarahva omapärase filosoofia oleme asendand hansakaupmehe ja opmani oleskelija kohanemisfilosoofiaga. Rahvameie sygavamaid filosoofilisi mõisteid: mõnu, see on olukordade, olode ja tingimuste kompleks, mil antud tegevus laabub paremini, tähendab meie keeles peagu yksnes naudingut, olgu seksuaalset-erootilist, gurmaani oma või laisklemisnaudingut. Eespoolmainit «kaabaka» tähendusnihe on sama tunnuslik, oleme siis opmani või kupja seisukohal, nood «ausad tööinimesed» on meie õiged esivanemame.

Nii, siin me siis nyud oleme ning arendame omapärast rahvuskultuuri, oleme raamaturahvas ja laulupeorahvas, meie klassik on papa Jannsen, meil on vana Tallinn, nii kivist kui vedel, ning seda kroonib Vana Toomas, *landsknecht*, kusjuures muidugi hindame selle lõömamehe mõnusaid joodikuomadusi ning punast nina, sest oleme epikuurlikud humanist-patsifistid, nagu korralikud pisipyrjelid ikka. Rahvusliku eneseavalduse tipuks on meil see, kui mündris pasunamed, ilusti rivis, mängivad myrtsuvalt «*Alte Kameraden*», ning nyud avastame endale Rüssowi, Sittowi, Steinsbergi ja edasijõudnud õllekandja Hans Kuszy...

Kultuuri ja kultuurielemente on laenatud kõikjal ja alati. Enamasti on need laenud sulandund, kohandund ning iga hõimukultuur. iga rahvuskultuur on koosnend rohkest hulgast laen- ja rändelementidest, mõni väike asi päris kohapealne, alles see kõik omapärasel kujol, omapäraseis yhendusis moodustab oma kultuuri. See laenamine toimub sujuvalt ja aegamööda, kord siit rohkem, kord sealt enam ning põimuvad laenud need hedi* läbi enneolnuga ning omavahel. Näiteks on kõik talupojakultuurid laenand palju valitsevate klasside taidestylest. Öhtu-mail gootikast, barokist, rokokooast, ning too laenatu on kõikjal omandand vägagi erinevaid ning omapäraseid vorme. Liiga järsk kultuurilaen, hulgane ja yhesuunaline, on alati mõjund purustavalt ning hukatuslikult. Näiteks hukkus kokkupõrkeis kolonisatõreiga indiaani maailm, hävis Lõunamandri hõrenguult savannikultuur.

Kui säilinü, indiaanel ja maorel, nyud

velmub*, siis jänkisivilisatsiooni ning Uus-Meremaa puritaanluse eitõsetsi.

Meilgi toimus ärkamisajal kultuurilaen, ent hulgane ning yhesuunaline, ning meie hädaks oli baltisaksa kultuur palju närusem jänkide piirimaa-elulaadist või briti sivilisatsioonist.

Ning kui me nyud emme taha lämbudagi sesse, kui tahame kesta ja luua, peame eeskuju võtma maorelt ja siuu-indiaanelt. Seda nyud, täna; kysimus pole aegund.

Peame tunnistama võrdväärseks nimeme Eesti — Maavald, eesti keel — maakeel, eelistasdes esinemissageduses esimesi ning tundesygavuses viimaseid. Oleme ju pea ainus soomesuguh rahvas, kes omaks võtnud võõraste pandud nime. Võrrelem: Suomi — Finland, Magyar-ország — Ungari, эрзямоکشо — мордвин. Maa — see pole ainult kyla, vastandina linnale, see on — maame, maame — maarahvana oleme maaga seotud vere- ja hingesidemeiga. Maa — see pole alandav, see on austav.

Peame yletama ajapärdõ meie ning laulume vahel ja sealt edasi minema. Ka «Vana Tallinna» pitsi taga emme tohi suhu võtta «Öllepruulijat».

Peame tunnistama baltisaksa ehitused ja esemed saksa kultuurivaraks ning säilitama seda omal maal kui yldinimlikku kultuuripärandit, millega meil suhteliselt vähe pistmist.

Peame tunnistama omaks kogu kalmuliste-vadjalaste pärandi, nemad säilitid palju maarahva oma. Peame tunnistama, et hõimlasteme kultuuris on ammendamatuult palju meie jaoks.

Peame tunnistama eesti varasema kirjasona seks mis ta on — madalakvalitõetõiliseks ja võõras vaimus kehvalt kirjutõkirjõnduse aseaineks. Uurida tuleks seda just lähtõdes kysimusest — mida siis jäime saamata ja mida ei pidanuks sealt saama; siis alles — mis sealt saime.

Eriti peame leidma ja uurima teatavaid rahvusliku elu avaldusi: kõigepealt seda vähest, mis 1343—1843 lõi välja erinevana orja argipäevast, millel oli maarahva kadund ning hävitet eneseteadvust; teiseks seda, mis oli ärkamisajal ning hiljem omapärasem. Viimast oli paljugi, ent see jäi järjest alla pseudosaksa — «eesti» kultuurisuunale, seeman sagedasti jo tekkides.

Siis, «keeleeuenduse kurv tuleb lõpmatõusenit tõmmata». See tähendab teravaid muutusi meie suhtumises keelesseme ning eri stylylitasandite arendamist, kindlasti aga

* hedi — otsekohe

* velmuma — kuju võtma, syvenema

«nurmeeerimise» ja keeleluu koolmeisterliku pedagoogel-moogeldamise lõpungit.

Eesti Raadios tuleks sulgeda šlaagrite «*liebe*» ning «*nur dich allein*» ülearune vool; igavesti tuleb juurelda selle kallal, kel lasti käele suud anda; kes pani saksad saanideks; mis oli maarahval Tammaru-rahvast ja mis oli Tiinast. Valus minevikume on terveni meie oma.

(«Põllumajanduse Akadeemia» 27. I, 9. II, 17. II, 24. II 1972, nr 4—7.)

Ehkki 70ndate aastate alternatiivseid (põrandaaluseid, opositsioonilisi) pürgimusi Eestis kiputakse praegu esile tõstma rohkem nende poliitilise aspektist, ei maksaks unustada, et kogu selle (ja ka varasema, hilisema?) aja toimis intensiivselt hoopis üldisem, alternatiivne kultuurielu. Meenutatagu kasvõi luulealmanahhe, folkmuusikat jpm.

Suurem osa sellest ei pruukinudki materialiseeruda, jäädes kõikvõimalikes öösesioonides, ajurünnakuis ja muudes kitsamas ringis ettevõetud aruteludes osalejate eneste teada, et kunagi hiljem (nüüd?) juba läbi mõeldult ja -vaieldult teoks saada. Ning mis eriti huvitav: just need küsimused, mis omal ajal tõesti läbi vaieldi ja selgeks saadi (rahvussümboolika legaliseerimine, enesemääramisõiguse jaluleseadmine läbi MRP-tühistamise jpm), ongi realiseerimisele läinud; need küsimused aga, millistele siis tähelepanu pöörata ei osatud või ei suudetud (majandusküsimused näiteks), on praegu põrganud vastu eriarvamustele ja muudele tõrgetele. Kas viitab see omaaegses alternatiivses kultuuris osalejate madalale huvitatusele majandusküsimustest või neist huvitatute nõrka osalemist ses alternatiivses mõttetöös, on muidugi omaette teema.

Üheks huvitavamaks poollegaalseks väljundiks sellele 60—70ndate aastate põrandaalusele «ülikoolile» kujunes Kalle Istvan Elleri essee «Maarahvast», mis ilmus 1972. a EPA ajalehes «Põllumajanduse Akadeemia» ning põhjustas nii lehe veergudel kui ka väljaspool laialdast vastukaja. Ma ei kasuta väljendit «poollegaalne» mitte asja dramatiseerimiseks, vaid konkreetsete faktide tõttu 70ndate aastate kontekstis: ajaleheväljalõiked selle esseega figureerivad mitmetes julgeolekuorganite poolt korraldatud läbiotsimiste protokollides kõrvuti muude «uurimisele vajalike», st konfiskeeritavate materjalidega.

Miks aga just «Põllumajanduse Akadeemias»?

1972. a oli aasta, mil ülikoolis valitsenud vabameelne ja kultuurilembene väim oli

TRÜ vastse rektori Arnold Koobi poolt enam-vähem lõplikult laiati pekstud, kuid selle järellainetusena oli elavnenud tegevus EPA kirjandusringis ja EPA lehe ümber. Sellesse ringi kuulusid mitmed praegugi tuntud nimed nagu Riho Mesilane, Tiit Merenäkk, Ants Kaasik, Heiki Rips, Merle Jurs, Andres Lill, Hendrik Relve, Tiina Helm jmt. EPA rektoriks oli hiljuti saanud Arnold Rüütel.

Kalle Elleri 1971. a valminud essee «Maarahvast» liikus parajasti tavalisi teid mööda käest kätte ning paljunes iseseisvalt masinikirjakoopias nagu paljud tolelaegsed alternatiivsed tekstid. Ning siis tekkiski mõte proovida selle avaldamist EPA lehes. Tänu Merle Jursi pealehakkamisele ja lehe toimetaja Vello Lääne heatahtlikkusele essee ilmuski. Ainsaks tingimuseks oli, et ilmuma peab see «mõttevahetuse korras» (st et toimetus ei vastutaks autori seisukohtade eest) ning et mõttevahetus olgu ka tõepoolest tõeline.

Mõttevahetuse tekitamiseks polnud palju vaja vaeva näha. Kõik, kelle poole pöördui, reageerisid kiiresti ja ettearvatult heal tasemel, kusjuures spontaanselt tuli tõhusat lisagi. Osalejate seas olid sellised nimed nagu Jaan Kaplinski, Igor Tõnurist, Aira Savolainen, Jaan Unt, «Diletant» (= Jaan Iso-tamm), Villem Altoa ja Ain Kaalep. Isiklikku laadi järelmärkuse mõttevahetusele saatis hiljem veel Veljo Tormis.

Pärast ajalehe-mõttevahetuse lõppemist järgnes veel avalik ja suuline mõttevahetus ülikooli keemiahoone ringauditooriumis; järelkaju ulatus almanahhidesse (Jaan Undi vastus «Diletandile» «Karjamaas»); vastukaju võis samal ajal leida veel mitmel pool perioodikas, tavaliselt juba ilma konkreetse viiteta.

Essee «Maarahvast» mõju ja mõjutusi oli tunda laiemaltki. Üks neist võiks näiteks olla lõik samal aastal valminud Paul-Eerik Rummo luuletusest «Miks ma välismaale ei põgene?»:

... seisab

oma kadakate ja gootikate keskel,
mida pole kusagil mujal ilma peal,
kadakate, mis kasvavad täpselt kõrini, ja
gootikate,
millega tal pole rohkem pistmist kui mõne
minaretiga ...

Mis oli K. I. Elleri essee ajendiks ja kui-võrd ta on või ei ole aktuaalsust kaotanud tänagi — see jäägu ehk juba tema tänaste lugejate otsustada.

Tõnn Sarv

LUGEMISSOOVITUS

LAURI VAHTRE

«Ajaviitekirjanik» Dumas-vanema kaitseks

23. novembril 1685 tühistas Prantsumaa kuningas Louis XIV Nantes'i edikti, millega tema eelkäija Henri IV ligi sada aastat varem (1598. a) oli garanteerinud usuvabaduse hugenottidele. Louis XIVle oli teed rajanud juba Richelieu, kes 1628. a vallutas protestantide tähtsaima kindluse La Rochelle'i ning kaotas järgmisel aastal nende olulisemad privileegid — omada kindlusi ja sõjaväge. Päikesekuningas ja maailmaajaloo kuulsaim absolutism võisid võitu pühitseda. Ent Louis XIV külvatud tuult pidi lõikama Louis XVI, ja 1793. a maksis viimane selle kinni oma peaga. Muidugi polnud asi üksnes Nantes'i ediktis, aga ka selles. Edikti tühistamine on Louis XIV valitsusajale igatahes ülimalt tunnuslik: nüüdsest pidi olema üks riik, üks kuningas ja üks usk. Tänapäeval teame, milleni see viis, ja teame ka Hitlerist ning paljudest teistest. Lõpuks pole paralleele vaja kaugelet otsida, sest meie oma kodupinnal lõõtsuvad iilid on samuti ühe absoluutse monarhi pärandus.

Mõistagi ei saa sellistel puhkudel süüdistada ainult teatavaid üksikisikuid. Hoopis olulisem on, kuidas — kelle abil ja üle kelle — nad nii kaugele jõudsid. Areng ainuvõimuni on mõneski mõttes huvitavam kui see, mis pärast sai, sest pärastine on juba paratamatus. Absolutismi kujunemisejärk seevastu näib endas kätkevat rohkem (valiku)võimalusi nii ühiskonna kui indiviidi tasemel.

Kõigest sellest pajatab lastelooks ja komöödiaks alandatud musketäride-triloogia — «Kolm musketäri», «Kakskümmend aastat hiljem» ja «Kümme aastat hiljem». Eestis on see ilmunud sarjas «Seiklusjutte maalt ja merelt» ning seiklusjutuna on seda ka võetud. Ja nii mitte ainult meil, kui otsustada siin nähtud mitmete ekraniseeringute järgi. Aga see pole seiklusjutt, see on tragöödia! Paljalt «Kolme musketäri» lugemine aitab kogu seriaali mõista sama vähe kui «Tõe ja õiguse» I osa kogu «Tõde ja õigust». Iseasi muidugi, et mõlemal esimesel osal on omaette väärtus, aga see on vaid murdosa, juhuslik ja õnnelik kõrvalprodukt.

Miks siis tragöödia? Võib-olla lihtsalt nukravõitu lõpuga põnev jutt uljastest mees-

test, armastusest, ustavusest ja vihkamisest? Ent vaadeldgem asja lähemalt.

Triloogia algab noore baski aadliku d'Artagnani ilmumisega Pariisi ja lõpeb tema surmaga. See on lugu mehest, kes läks pealinna õnne otsima, ja selle lõpp jätab lugeja küsimuse ette: leidis ta siis selle õnne? Mis hinda maksis lõpuks saavutatud krahvitiitel ja marssalikepp? Kas hind oli õiglane?

D'Artagnan on kogu jutustuse telg ja autori taotluste väljendaja. Tema on ainuke, kes peale AJA silmanähtavalt muutub. Dumas' hiilgavasse sõnaseadmis- ja fabuleerimisoskuse tulevärki poetuvad peaaegu märkamatu kogu triloogia seisukohalt põhimõttelise tähtsusega episoodid.

Duell karmeliitide kloostris juures

D'Artagnan õpib oma tulevase sõpru tundma kõigepealt nende halbade külgedest. Athos on kõrk ja ülbe, Aramis silmakirjalik ja salatsev, Porthos täispuhutud ja edev. Kui ilmuvad aga kardinali kaardiväelased, teeb noor gaskoonlane kõhklematuult valiku musketäride kasuks. Miks? Väliselt isegi juhuslikult, aga see väline juhuslikkus on äärmiselt tähendusrikas. Noor provintslane ei orienteeru poliitikas kuigivõrd. Ta näeb ainult seda, et musketäre on vähem, et nemad võitlevad kuninga eest ja kaardiväelased kardinali eest. Truu monarhistina valib ta loomulikult kuninga (ja pealegi on tema südamesooviks saada musketäriks — lapseõlveunistus, kui soovite), taipamata, et kardinal esindab kuninga ja kuningriigi huve rohkem kui nõrgavõitu kuningas ise. Küll aga teab seda ülihästi Dumas, kes just niimoodi hindab Richelieu tähtsust autoritekstis, ometi aga ütleb: «... tema kiituseks peab ütleva — ta ei kõhelnud hetkegi.» Niisiis pole autorile oluline mitte tark kuningriigi huvide eest võitleja, vaid aateline, üllas ja siiras noormees, kes sõandab astuda võitlusele tol hetkel nõrgemate poolel, inimlik õilsus ja mitte kaalutlev poliitikumeel. Sel hetkel pole oluline mitte Prantsumaa tulevik, vaid d'Artagnani inimlik kaal. Või õigust öelda — oluline on ka Prantsumaa tulevik, aga see selgub alles kõigi kolme osa läbilugemise järel. Dumas annab juba algusest peale mõista, et tema arvates löid Richelieu, Mazarin ja Louis XIV hiilgava Prantsuse kuningriigi valedede alustele. Igatahes jääb kõnealuses stseenis peale

kõik see, mis hiljem peab sündiva absolutismi brutaaelses surves purunema ja mille purunemisest kogu kolmikromaani peajasjalikult ongi.

Sellega on d'Artagnan oma valiku teinud pikaks ajaks, ja ehkki ta hiljem end järk-järgult maha müüb, jälitab tollane otsus teda painavalt elu lõpuni. Richelieu vaenlaseks saamine tõukab d'Artagnani automaatselt Prantsusmaa kuninganna leeri. Dumas vihjab kardinali ja Austria Anna vaenu ühe põhjusena ärapõlatud armastusele (siit ka kardinali eriline viha edukama Buckinghami vastu), aga see on kirjaniku vabandus. Ajalooteode teab, et kuninganna oli intrigant, kes pidas alatihiti läbirääkimisi Prantsusmaa vaenlastega (Austria ja Hispaania) ning oli segatud mitmetesse salanõudesse. Kõik see ei huvita eriti Dumas'd, kelle jaoks Anna on lihtsalt nõrgem ja seetõttu kaastunnet vääriv pool, ega ammugi mitte d'Artagnani. Viimase teele tõukab Dumas asja usutavuse ja huvitavuse pärast kuninganna imekauni pesukorraldaja proua Bonacieux', kelle noor rüütel lennult võrgutab («Proua, lubage öelda, et teil on väga vilets abikaasa») ja kellest saab tema elu esimene ja viimane tõeline armastus — mis muuseas d'Artagnani teguviisi ühe abielunaise suhtes oluliselt vabandab. Nii on siis d'Artagnan koos oma sõpradega asunud otsustavalt kardinali vastu ja ei vaeva palju pead, kui ta asja loogilise tulemusena sõja ajal üritab päästa kuningriigi tollast delaimat vaenlast, Buckinghami hertsogit. (Ja jällegi küsib Dumas meilt märkamalt, kumb siis — hilisemat ajalugu arvestades — oli Prantsusmaa suurem vaenlane, kas hugenotte abistav inglane Buckingham või La Rochelle'i piirav prantslane Richelieu?)

Kardinal Richelieu jälgib nelja sõbra tegevust ja on nende häbematuses ilmselt lihtsalt rabatud. Temasugusel mehel ei maksaks midagi nood konspiraatorid (sest kuidas ta neid siis veel peaks nimetama?) lihtsalt lõmastada. Ja ta kavatseski seda teha, ent viimasel hetkel kaalub tarkus üles pahameele. Kes võitis siis selle «lövi ja sipelga heitluse»? D'Artagnan ja ta sõbrad ei taandunud ju kordagi. Ometi jäi peale kardinal: «Kolme musketäri» finaalis põlvitab gaskoonlane kardinali ees ja vannub: «Monseigneur, mu elu kuulub teile, nüüdsest peale käsutage selle üle.» Keskaegne raudrüütel on murtud õilsa teo ees (see «õilis tegu» — leitnandi auaste — osutub tegelikult Trooja hobuseks), ja kuigi ta kuni eluloojanguni armastab aeg-ajalt mässu tõsta, on tal ometigi jäänud rõngas ninas. Siin ei ole vaja põhjust otsida ajast või oludest — veel mitte. D'Artagnani loomus lihtsalt on selline, et

ta tahab olla heale isandale hea teener. Athos jääb selles mõttes alati vabaks, Aramis teenib ainult iseennast. Niisiis on juba siin vihje d'Artagnanile kui Päikesekuninga tulevasele käsualusele, ehkki esialgu (ja veel kaua aega) on asi korras — d'Artagnan tahab olla teener vaid heale isandale. Ta valib ja arvustab need.

Katkinäritud lillevars

Kuigi vihje d'Artagnani tulevastele metamorfoosidele on antud juba «Kolme musketäri» lõpus, tabab kaksikümend aastat vanem musketärileitnant jutustuse järgmises osas meid pisut ebameeldivalt. Resigneerunud, vaikiv ja kohusetundlik ohvitser elab üksluist kasarmuelu. Tõsi, tema resignatsiooni vabandab suurel määral paranematu haav proua Bonacieux' surmast. Pole enam Richelieud ega Louis XIII, on vaid vananev tänamatu kuninganna, alaealine kuningas ja nende nimel valitsev kaval itaallane, kardinal Mazarin. Truudus kroonile viib d'Artagnani, mehe, kes Richelieule «hugenottide laulu habemesse vilistas», viimastest märksa viletsama kardinali teenistusse. Vanne on vanne, ja kui seda kasutab vääritud, siis pole midagi parata, vähemalt esialgu näib nii.

D'Artagnan ihkab tagasi noorusaja uljaid seiklusi, mehetegusid koos sõpradega. Seejärel võtab ta kõhklematult vastu Mazarini pakkumise taas aktiivselt tegevusse astuda ning lubab välja otsida ka teised endised musketärid. Nüüd aga selgub, et see polegi nii lihtne. Sõbrad on jagunenud kahte leeri: Porthos, kes iialgi palju ei kaalutle, ühineb musketärileitnandiga, aga Aramis ja Athos on asunud tõusva poliitilise võitluse teise väerinda. D'Artagnan teenib küll nimeliselt krooni (tollaseks regendiks ja ametlikuks riigipeaks on musketäride omaaegse andumuse objekt, kuninganna), tegelikult aga Mazarini, kes valitseb Prantsusmaad «nagu suurt talu» eesmärgiga seal võimalikult rohkem välja pigistada. Tõtt-öelda pole opositsioon, nn *Fronde*, kuigipalju eetilise, sest seda kihutab tagant printside salaviha ja pisikesed kasuahned plaanid, mis aga ometigi on rüütlanud end vabadusideaalidesse ja evib mõningast rüütlivaimsuse hõngu. Kõigi olukord on raske. D'Artagnan teenib Mazarini, aga põlgab teda. Athos põlgab lihtrahvast, asub aga ometigi väkke, kus printside juhatusel võitlevad tublid Pariisi kodanlased. Nii või teisiti, mõlemad tandemid on oma valiku teinud ja otsusekindlate meestena asuvad ka tegutsema. Ning nüüd põrkutakse kokku. Sõprus sõpruseks, aga möödunud on ikkagi kaksikümend aastat ja musketärid pole

enam endised. Oht omavahelise verevalamise- ni minna on täiesti reaalne. Siiski sõprustunne võidab, ja ehkki jäädakse eri leeridesse (esialgu), otsustatakse mitte teineteise vastu astuda. See jääks üldsõnaliseks, kui saatus ei paneks musketäride lubadust tõsisemale proovile, kui seda on kohtumine Place-Royale'i aias. Nimelt satuvad sõpradepaarid veel kord, mõök käes, teineteise vastu. See toimub Inglismaal Charles I vangistamise ajal, mil d'Artagnan ja Porthos on Mazarini poolt komandeeritud Cromwelli väe juurde, Athos ja Aramis aga seisavad Inglismaa kuninganna palvel langeva monarhi kõrval. See kord mehed teineteise vastu mõõka ei tõmba (see oleks ka mõttetu), vaid asuvad koos tegutsema. Jällegi tekib küsimus — kui palju on mõtet ja põhjust aidata kuningat, keda vihkab terve rahvas ja kes esindab «mädanenud ja ussitanud dünastiat, mis ühel ilusal hommikul vajub kokku nagu vana lodi». Athose kõrgeadlikupead need mured ei vaeva — tema leiab, et kõigi maade aadlikud on vennad ja lisab veel mõned põlglikud sõnad «tänamatu ja rumala pöõbli» aadressil. Tähtsaim tema põhjuste reas on siiski puhtinimlik soov aidata Louvre'is nutvat kuningannat ja noort printsessi. Küsimus pole mitte niivõrd kuninga kui abikaasa ja isa päästmises. Niisiis — appi õnnetuile! D'Artagnanil pole neile kaalutluste õieti midagi vastu seada peale selle, et Charlesi poolele asudes astuks ta välja oma leivaisa Mazarini vastu. Talle läheb hinge Athose etteheide, et tema, hiilgav ja ilusa nimega d'Artagnan, on kaasa aidanud «ühe kuninga sahkerdamisele õllekaupmeeste, rätsepate ja vorimeeste kätte». Olles närviliselt puruks närinud ühe lillevarre ja purenud mõnda aega oma sõrmenukke, jääb d'Artagnan Athose nõusse. Küll aga nendib ta Charlesi süüd («... kui inimese karistada mõtlematuste ja kergemeelsuste pärast, siis on see vaene kuningas karistuse ära teeninud»), kuulates süüdistaja kõnet Londonis kohtuprotsessil. Ka sellega on Dumas mõista andnud, et autor jällegi meelega asetab musketärid poliitilises mõttes kahtlase väärtusega poolusele, tundes rohkem huvi nende inimlike tundmuste vastu. Selles osas jäävad musketärid tõesti puhtaks. Nad püüavad päästa ühe vangistatud ja hukkamisele määratud inimese elu, kes endise monarhina võib-olla tõesti surma väärt ei olnud; ajalugu tunneb palju alatumaid valitsejaid, kes surid oma voodis rahva pisarate saatel. Charlesi hukutab tema püüd absolutismi kehtestamisele. Musketäride toetus temale oleks siin justkui vastuolu kogu triloogia loogikaga. Aga ei, vastuolu on väline. Sõbrad ei püüa ju päästa mitte Inglismaa kuninga poliitikat, vaid tema

isikut. On üsna tõenäoline, et kui tegelik ajalugu oleks kujunenud Charlesi kasuks, siis oleks Dumas oma kangelasel asetanud Cromwelli leeri. Igatahes jutustuses on d'Artagnan Athose abiga heitnud julgelt kinda halvale isandale (Mazarinile) ja saanud taas karmeliitide kloostris esiseks nooreks gaskoonlaseks, «surm ja põrgu!»-musketäriks. Mazarin paneb ta vangi, aga sõbrad suudavad sealt põgeneda ja kogu «Kakskümmend aastat hiljem» lõpeb jantliku episoodiga Mazarini enda vangistamisest. Mitte eriti soliidse kauplemise ja väljapressimise tulemusena tõuseb meie leitnant ajutiselt kapteniks.

D'Artagnan ja kuningas Louis XIV

Kümme aastat möödub taas ja lavale ilmub uus kuningas. Esialgu ei ole mitte kusagilt näha, et tegu on tulevase Päikesekuningaga — ta on teo- ja otsustusvõimetu ning täiesti Mazarini mõju all. D'Artagnan vihastab noore kuninga peale, ütleb talle kibedat tõtt ja loobub teenistusest — erakordne samm d'Artagnani-suguse mehe kohta. Või kas siiski nii erakordne? Taas leitnandiks langenud gaskoonlane on eelkõige teoinimene ja ta rakendabki oma energiat, aidates oluliselt kaasa Charles II restauratsioonile. Sama teeb ka Athos, aga seegi kord paneb Dumas lugeja ilmeke võrdluse ette: kui Athose motiivid on, nagu ikka, selged ja omakasu-püüdmatud, siis d'Artagnani vaieldamatu õilususega seguneb jälle midagi «kahtlast» — seekord mitte auahnus, vaid lihtsalt ahnus.

Ehkki veel kord näeme d'Artagnani tegutsemas vabalt, oma suva kohaselt, «surm ja põrgu» saatel, osutub Athos palju sõltumatumaks: tema tegevus põhineb vaid Charles I-le tapalava all antud lubadusel ja sellest tuleneval kohusetundel, d'Artagnani soov rikastuda viitab aga kujukalt tema nõrkustele, nõrkustega inimene ei ole aga iialgi päriselt vaba. D'Artagnan saab tõesti jõukaks, kuid tema auahnus jääb sedakorda rahuldamata. See on ta enda süü: temasugusele makstakse raha, mitte rüütliisärbiga.

Louis XIV ootab ära Mazarini surma ja asub siis täie otsustavusega tegutsema. Tema esimeseks ja võimsaimaks vastaseks saab peaintendant Fouquet — galantne, kunstilembene, liiderlik ja andekas riigivaras. Mõnes mõttes sarnaneb ta Charles I-ga ja Louis' ning peaintendandi duelli jälgides kaldub lugeja sümpaatia Dumas' tahtel paratamatult viimase poole. Dumas' tahe on taas täiesti sihikindel: lehekülje järel lehekülje järel tilgub lugeja südamesse kahjutunnet ja kurbust selle näruose pärast, mida teenistusse naasnud d'Artagnan peab etendama.

Eriti ängistav on tema osalus Louis' kaksikvenna Philippe'i vangistamises. Jah, d'Artagnan on juba kadunud mees; kunagine dissident on selga tõmmanud julgeolekutootaja kuue. Olgu pealegi, et rüütlivaimu aeg oligi möödas ja noorpõlve õilistegusid pea võimatu korrata (kogu «Kümme aastat hiljem» on üks suur tühisuste paraad), see ei muuda midagi. Võinuks ju erru minna ja kõrvale tõmbuda ning puhtaks jääda nagu Athos. Ülla tegutsemise võimaluste lõppemist kajastab muuhulgas seik, et Dumas ei lase neljal sõbral kogu «Kümne aasta...» kolme kõite jooksul kordagi neljakesi kokku saada (!). Enam ei ole d'Artagnanil ju ka vaesust vabanduseks tuua. Teenistust jätkama kannustavad teda edevus ja, hirmus küll, harjumus. Veelgi halvem kui Fouquet' ja Philippe'iga on lugu La Valliere'iga. La Valliere'ist, Athose poja vikont de Bragelonne'i mõrsjast, on saamas kuninga armuke. Athos teeb meeleheitliku katse peatada vahekord, mis peagi peab tapma ta poja ja sedakaudu ka ta enda. Ta sõnab: «Louis XIII poeg, teie valitsuse algus on halb, see algab röövimise ja ebalojaalsusega! Minu sugukond ja ma ise oleme teie suhtes vabastatud igasugusest ustavusest ning austusest, mida laskisin oma pojalt Saint-Denis' hauakambris teie õilsate esivanemate maiste jäänuste juures töötada. Teist on saanud meie vaenlane, sire, ja tulevikus on meil tegemist ainult jumalaga. . . Te kaotate kaks ustavat teenrit, sest te olete hävitanud usu isa hinges ja armastuse poja südames.» Dumas jätkab: «Nende sõnadega murdis Athos oma mõõga põlvel pooleks, aetas mõõgatükid aeglaselt parketile, kummardas kuningale, kes oli raevust ning häbit lämbumas, ja lahkus kabinest.» Ei, tõepoolest, Athose käed on Nantes'i edikti tühistamisest puhtad! Athost ootab muidugimõista Bastille, aga sedakorda suudab d'Artagnan kuningat taltsutada ja sundida teda oma otsust tühistama. Selles stseenis on d'Artagnan suurepärane — eelviimast korda kogu raamatu jooksul: «D'Artagnan sööstis oma mõõga juurde. «Minu veri langegu teie peale, sire!» hüüdis ta. Ja kiire liigutusega toetas ta mõõgapära parketile ning seadis mõõgateraviku rinna kohale.» Veel veidi varem on ta oma kuningale näkku karjunud: «Valige, sire! Kas te tahate näha enda ümber sõpru või lakeisid? Sõjamehi või tantsukepi järgi kummarduvaid teenijaid? Suuri inimesi või veiderdajaid? Kas tahate, et teid teenitaks või küürutataks selga?» D'Artagnan, see kummaline, lõhestatud hingega d'Artagnan — ta teadis, mida rääkis. Sest ta võinuks raevutseda ka iseenda peale: eks olnud ta kogu õnnetuse kaasüüdlane! Ja seda ka otseselt. Nimelt:

mõni aeg varem oli La Valliere põgenenud lossist Chaillof' kloostrisse ning viskunud ristikuju ette surema. Bragellone oleks teda küll eluaeg leinanud, aga hävitamata oleksid jäänud vikontide au, elu ja isa. See oli see sama d'Artagnan, kes ilmutas tol korral koeralikku truudust mitte oma sõbrale ja tema pojale, vaid kuningale; ta segas viimasel hetkel vahele ja teatas Louis'le, kus asub La Valliere. Seepeale toimub järgmine stseen: «Kuningas ruttas trepist alla ja tahtis üle õue minna. «Sire,» ütles d'Artagnan, «Teie Majesteet läheb vales suunas.» — «Ei, ma lähen tallide juurde.» — «Tarbetu, sire. Teie Majesteedi hobused ootavad.» Kuningas vastas oma teenrile ainult pilguga. See pilk töötas aga rohkem, kui kolme d'Artagnani auahnus oleks osanud soovida.» Vaat nii on lood. Meenutame, et kuninga peale kärgib d'Artagnan hiljem, ja pärast sellist alatust kaotab tema žest mõndagi oma võlust. Kui järele mõelda, siis meenutab ta bravuur kuningaga kõneldes isegi veidi enesetapjat, kes võtab parajasti nii suure mürgiannuse, et teda veel napilt päästa jõutaks.

Tingumusteta kapitulatsioon

Ja siiski ei ole põhjust kahelda, et oma viimastes mässamistes oli d'Artagnan vähemalt osati veel siiras — meie ees on üsna tänapäevane näide kahestunud moraaliga inimesest, kes oma privaadmoraali veel ei suuda alati endale pidada. Karikas on alles tühjaks joomata, kõige kibedam tilk veel ees. Selleks saab Aramise ja Porthose viimane võitlus, mille tulemuseks on Porthose väarikas surm, Aramise põgenemine ja d'Artagnani vaimne alistumine.

Paljastatud vandenõulased Aramis ja Porthos varjavad end Belle-Isle-en-Meril. Kuningas, kes teab väga hästi endiste musketäride sügavat sõprust, paneb d'Artagnani julgale proovile — tal tuleb oma sõbrad kinni võtta ja poomiseks Pariisi tuua. D'Artagnan asub kuningliku väega teele, aga mitte selleks, et käsku täita, vaid sõpradel põgeneda aidata. Kas pole selles midagi tütavlikku? Kas pole paljud määratud kätega mehed oma osalust räpastes tegudes õigustanud väitega, et mõni teine oleks toiminud veel julmemini? Ent see selleks. Igatahes üritab d'Artagnan kogu hingest, aga tema plaan nurjub. Kuningas on mässukatse läbi näinud: «D'Artagnan, uljas ja muretu d'Artagnan, kahvatas. Kõik oli nii põhjalikult läbi kaalutud ja meenutas d'Artagnanile esmakordselt kolmekümne aasta järel suure kardinali eksimatut ettenägelikkust ning võitmatut loogikat.» Ta pöördub Pariisi tagasi

vahialusena. Ta on mees, kes aitas Süsteemi luua, püüdes Süsteemile oma osalusega vähegi inimväärset nägu anda, ja kes leiab end nüüd korraga ohvrite hulgast. Toimub d'Artagnani ja kuninga viimane tähtis jutuajamine. Veel käratab d'Artagnan Päikesekuninga peale, aga see on kustuva tulukese viimane värelus. Louis paneb asjad paika: «... mina olen pea!» Edasi: «D'Artagnan oli segaduses ja vaikis — ta kõhkles esimest korda elus. Ta oli leidnud endaväärilise vastase. ...Nooruk, kes oli Fouquet' põrmu paisanud ja kes võis ilma d'Artagnanita läbi saada, ajas segamini kõik musketäri pisut jonnakad kaalutlused.» Ning täiesti ootuspäraselt lõpetab ta oma monoloogi nõnda: «Kuningas on mu käskija, ta tahab, et ma teeksin värsse, ta tahab, et ma atlasingades lihviksin tema eestubade mosaiikpõrandat. Surm ja põrgul! See on raske, aga ma olen elus raskematki teinud. Ma teen seda. Miks ma seda teen?... Ma jään selle pärast, et mul on juba kolmkümmend aastat kujunenud tavaks minna kuninga käest parooli küsima ja et olen harjunud

kuulma, kuidas mulle öeldakse: «Tere õhtust, d'Artagnan,» naeratuse saatel, mida ma ei kerjanud. Nüüd ma siis kerjan seda naerast. Kas olete rahul, sire?»

Need on Nantes'i edikti surmakellad.

Lõpetuseks

Absolutism sünnib ihusid ja hingi tappes. Inimesed jäävad justkui väiksemaks — nii laseb Dumas ka d'Artagnanil imestada. Athose-sugused mehed ei pisene ega kohane, nad murduvad ja kaovad. D'Artagnanid rebenevad katki ja mängivad end maha. Loomult üllad, satuvad nad oma nõrkuste läbi alatihti ebaüllaste eesmärkide teenistusse ja valmistavad nõndamoodi tahtmatult pinda alatusele. Ei tea keegi täpselt seda piiri, millega lõpeb nõrkus ja algab autus. Pole meie asi kohut mõista, veel vähem hukka mõista. Mõttetu surm mõttetul sõjakäigul juhusliku kuuli läbi — kas pole autor d'Artagnani piisavalt karistanud?

Olgu see elavatele ometigi hoiatuseks.

VAATENURK

RIHO GRÜNTHAL

Erakordselt muretud luuletused

Priidu Beier. Tulikirj. «Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 104 lk.

Eesti uudisluulet sirvides võib hõlpsasti jääda mulje, et neid, kes sotsialismi rõõmudest luuletavad, on seal rohkem kui luuletajaid. Kui ka sõnad otse ei paljasta tausta, avaneb nendetagune tegelikkus ometi varsti mõne võrdluseks toodud mõtteavalduse kaudu. Sellepärast on vaat et värskendavaks vahelduseks, kui keegi võtab luuletada lihtsalt niisama, hingekosutuseks, ilma et ta langeks lõhustavasse arutlusisse või sisekõnne. Loomulikult vilksatab ka Priidu Beieri teises luulekogus (esimene ilmus 1986) «Tulikirj» tänu ja auandmine, kannatus ja korin sotsialismi toodud «rõõmudest» ja vaevadest. («... aga inimene/võtkem teadmiseks/vaid autahvli peale/üles seadmiseks»

— «Mina — mutrike masinavärgis», lk 39), aga üldiselt on ta luuletused süütud ja ühes sellega sageli mittemidagiütlevad, pealispindsest «eesti nüüdisrealismist» ja rahulolematusest hoolimata küllalt muretud lori-laulud täiskasvanuile.

Beier on maine ja maalähedane luuletaja (mille äärmuslikuks näiteks on «Prügikasti kaebus», lk 18), kes ei püüdle süvaarutluste poole ega püüa tungida kaugele mõtte neelukohtadesse. Ta luuletused on meetrilised või vähemalt poolmeetrilised, üldtoonilt suhteliselt humoristlikud ja heatujulised värsid.

Meetriline lüürika on Eestis oma positsiooni märgatavalt paremini säilitanud kui näiteks Soomes. Uusi noori luuletajaid, kes sõandavad tarvitada traditsioonilisi ja nõudlikuks peetud võtteid, tuleb pidevalt juurde. Rütmiiline korrapära on Beieri puhul osalt siiski vaid näilik, sest vahetevahel on riimid — võib-olla ka teadlikult — jäetud poollikuks või ebatäpseks.

PIRET VIRES Detsembriõhtu Pälsonisse tulen

Priidu Beier. Tulikirj. «Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 104 lk.

«Ernö oli luuletaja, pärалуuletaja. Teda ei trükitud, teda ei sallitud, temast ei saadud aru, niisiis oli Ernö geenius.»

Reet Tens. «Tütarlaps Tartus». AlmaNAK nr 1, Tartu, 1988, lk 28.

Pälson ehk Pänter on Tartu Ülikooli filoloogiateaduskonna ühiselamu. Kuna suurem osa filoloogiapõppijaist on tüdrukud, on järelikult ka enamik Pälsoni elanikest naissoost. Pälson on nähtus. Kurjad keeled on seda neljakorralisest kivihoonet koguni «Naiste Majaks» nimetanud. Kuid milline avar tegevusväli on see hulkuvatele avali südame ja haige hingega meesisikutele, kes on andunud mõnele alale kaunite kunstide vallast. Vaid mine, koputa, astu sisse, vastu vaatavad ootusärevad neiunäod ja inspiratsiooni on küllaga.

Pälson on põnev ja võimalusterohke koht. Siin toimub alati midagi. Elu, suhted ja intriigid on kontsentreerunud väikesele pinnale ja lühikesse ajavahemikku. Ja keda muud ootavad neljakaupa tubadesse pakitud Muusad kui Geeniusi, oma Geeniusi, kes neid surematu sulega jäädvustaksid.

Olgu ülejäänud geenistega, kuidas on, aga vähemalt Priidu Beier pole neidude ootusi petnud. Kaunitele daamidele pühendatud luuletusi ei ole ta mitte üksnes ühikatoas öökapikele poetanud («käin kingin värse tütarlastele», lk 76), vaid lausa ametlikult ja riikliku kirjastuse abil tiražeerinud.

Priidu Beier on hoolimata oma loometee põrandaalusest algusest (või äkki ka tänu sellele?) eesti kirjanduses jalad tugevasti maha saanud. Ta on muutunud omamoodi antoloogiliseks autoriks, väljendid «beierlik», «nagu Beier» tähistavad kindlat luulestiili, groteskset-mänglevat, raiuvarütmilist satiiri, kelmikate uperpallide ja rohke pilaga. Märksõnad, mida kriitika ja publik Beieri kohta kasutavad, on kaunis kinnistunud: irooniline lüürik, peiar, satiirik, illusioonideta põlvkonna laulik, lapshing ja puberteetlik pateetika, naer ja pisarad segi, kloun ja nuttev mask ühekorraga. Nimetatakse eeskujud: Liivist ja Talvikust kuni Hiire ja Kottani.

Beieri tekstid ja nende reibas stiil toovad mõnikord meelde ühe teise Tartu ja üliõpilasingkonnas usinalt tsiteeritud luuletaja Hando Runneli riimid ja rütmid. («Tahan saada kosmonaudiks/kes vaid õhusõitu naudiks//nüpea kui on läbi kool/oodatud ma igal pool//tahan saada luuletajaks/sõnarelvaga teed rajaks//tahan olla tankist/see ka tore amet vist...» — lk 27). Beieri seisukohalt on Runnel siiski tänamatu võrdlusobjekt, sest välja arvatud mõni erand, ei leidu «Tulikirja» luuletustes seda runnellikku mõtte teravust ja löövust, mida esmamulje järel ootama hakkad.

Raamatu algupoolel kordub sageli «luuletaja» teema, kes toob kuuldavale subjektiivseid arutlusi kasust, mida ta töö toob, ja Beier võtab ka oma nime teksti sisse. Väljastpoolt vaadatuna jätab see siiski mulje, et niisugustes kohtades maadleb luuletaja liialt trükimustaga.

Beieri luuletused jagunevad peamiselt kahte tüüpi: mõne värsi pikkusteks, traditsioonilise luule ilmega kimbukesteks ja pikaks ühtesulavaks deklamatsiooniks, mida jätkub paarile leheküljele. Beieri mõtte liigub meeleldi kusagil *incognito* või ka peomeeleolus, ilmselt peamiselt purjuspäi või siis vastavat olukorda meenutavas eufoorias. Lohutamatuil hetkil, kui ülemäärane liikumistarve on peast haihtunud, naasevad luuletused kaaluma eluväärtusi ja otsima vastuseid oma miks-küsimustele.

Beier on sedavõrd mehine, et vahepeal luuletab ta ka naistest, olgu «tüdrukuist» või «mõrtsukdaamidest». «Tulikirja» luuletustes vilksatab ka armastust, tõi, ilma et luuletajal sellest mõttest lausa soe hakkaks, pigem kauge ja jahedana. Beier teeb asjast otsesõnu juttu ega hõlju õnnetaevais või kirgede metamorfoosis. Beieri armastus ei tunne rõõmu, vaid on kibe ja valus, millest annavad teada sügise tulek ja «maja ilma armastuseta». Teema ise on mehe suust kuulduna ometi julguse märk.

Tipptasemel on Beieri värssid lorisalmides, mis loitsitud kusagil joobe tõusustaadiumi sarnases optimistlikus transis. Ehkki «Tulikirja» luuletused ei vii kohanimede ja geograafiliste üksikasjade kaudu mõtteid just otse Tartusse, seob luuletuste õhustik raamatu sealse üliõpilasmaailmaga — ülikool ja akadeemilises on seejuures teisejärgulised.

(«Estonia» 1989, nr 3)
Soome keelest tõlkinud Paul Muna

Seda kõike võib öelda ka «Tulikirja» kohta. Beier pole ennast siin kardinaalselt muutnud, tema enesväljendus jääb endiselt «beierlikuks». Me tunneme ta ära.

Kuigi hr Künstler arvab Beieri teist kogu arvustades, et «laiemas laastus jäävad kuidagi armetult ripakile näiteks rohked tädirannal seisja mõlgutused» («Looming» 1989, nr 12, lk 1707), leiaksin ma siiski, et teema «Beier ja naised» (või lihtsalt «Poeet ja naised») on sünnagi intrigeeriv ja huvipakkuv. Seepärast süveneksin ma veidi Beieri raamatu kahte tsükklisse, kus ta esitleb ennast publikule trubaduurina, armulaulikuna. Ja ka siin on nagu ikka Beieri puhul kaks poolt: pilavad, lõbutsevad salmid ja tõsine-valus lüüriline tsükkel õnnestust, vastuseta jäänud armastusest.

Nagu juba öeldud, on Pälson ühe Geeniuse jaoks kõikide võimaluste maa. Eriti Geeniuse jaoks, kellel on «armastusele annet». Pälson on täis tubasid, toad on täis naisi. Ehkki naised võivad olla «mõrtsukdaamid», kes pisikest, ehmunud ja värisevat meesterahvast armutult mõrvata püüavad, on nad siiski valdavalt märksa sõbralikumad. Külastame koos Geeniusega erinevaid tubasid ja terve naisetüüpide galerii on meie ees. Keda kõike küll Pälsonis ei leidu! Purjutavaid nõid-naisi, kitarri mängivaid ja laulvaid lõbusaid neidusid, rangeid ja korralikke, kindlate põhimõtetega ja kõiketeadvaid neitseid, malbeid hingeravitsejaid, nukrapilgulisi provintslikke unistajaid. Ja kõikjal — ime küll — on Geenius oodatud külaline. Talle pakutakse teed, palutakse mantel maha võtta, vesteldakse seltskondlikult ja sõbralikult. Millega küll on õnnestunud Geeniusel selline hulk erinevaid daame ära võluda? Ega ometi oma värssidega? Äkki just nendega. Kõik need naised on ja elavad tegelikult kogu aeg. Aga samuti kui Geenius tiirleb nende ümber, tiirlevad nemad Geeniuse ümber. Sest kokkupuude Geeniusega annab neile ühe dimensiooni juurde. Nad muutuvad Muusadeks. Geenius fikseerib nad ja kinnistab oma luuletustesse.

Ometi on sellised käigud Pälsonisse võrdsed neist kirjutatud luuletustega. Nad on kerglased, mänglevad, kumbki pool — ei Geenius ega naised — ei võta seda suhet kuigi tõsiselt. Mõlemapoolne sõnadeta kokkulepe on see: selline Poeedi—Muusade rollijaotus on tõesti vaid mäng. Pull... *Happening*. Ja tulemuseks on sellised luuletused nagu on.

Pälsoni mängudele lisaks võib lõbutseada ka mujal. Ja nii jõuab Poeet oma hulkumistest poolnaisteneni. Alles näkineitsiga koos tekib tõeline eufooria, hoogne suurgatsbylik suur-

ilma pillerkaar ja ckstaas koos kogu vajaliku butafooriaga: frakid, sireliööied, šampanja ja waltzer. Meenutades äsjaloetud «Provintsi unistajaid», tekib vaikne küsimus: kas pole see waltzer mitte üks provintslase unistus suurilmast, muinasjutulisest ja mõistetamatust, täis šampanjauud ja kalasabaga naisi? Aga igatahes on selles unistuses hoogu ja vaimukust.

Ometi võib sellesamas Pälsonis sündida ka hoopis teistlaadne suhe. See on nii Beieri luule kui Pälsoni teine pool: intiimne, lüüriline, traagilinegi, *Story*, mis lugeja ees avaneb, on lihtne, aga just seetõttu ka tõsiseltvõetav. Riho Grünthal meessoos esindajana nimetab Beieri sedalaadset teemakäsitlust koguni julguseks («Estonia» 1989, nr 3, lk 133) ja avaldab talle selle eest tunnustust.

Story on tõesti kohutavalt lihtne: Poeet armastab Tüdrukut, Tüdruk teda ei armasta. Teineteisemõistmatusest tekivad kokkupõrked, Poeedis on siiski lootus mingile võimalikule kontaktile, aga samas teadvustab ta omaenese vigu ja kannatab alanduse käes. On enesesüüdistamist valede sõnade eest, tuha pähe raputamist, et tal tõesti pole Tüdrukule anda muud kui sõnu. Ja samas selgub, et Tüdruk üldse ei ootagi, ei tahagi neid sõnu. Teda ei huvita üks poeet, vaid ta tahaks «poissi/kes laulaks ja mängiks pilli» (lk 84). Paradoks on aga selles, et Poeet just sellepärast, et Tüdruk tema sarnane pole, teda armastabki: «ma pole üldse su'ga ühtmoodi/sind aga just seepärast armastan» (lk 82). See armastus on valus ja painav, üksikutele taevassetõusvatele õnnehetkedele järgneb kiire ja ootamatu kukkumine, millest toibumine on kaunis vaearikas. Poeet süveneb omaenda hinge keerdkäikudesse, kuulatab omaenda ahastavat mina ja karjatab masohhistlikes piinades: «MU SÜDA ON MÜÜGILE PAKKUDA/kes ta ostab kui sina ei taha/oma koerale tedagi pakkuda» (lk 93).

Siiski tundub, et Tüdruk on rohkem Poeedi armastuse objekt kui omaette isiksus. Poeet armastab omaenda õnnetat armastust. Võib-olla ongi kogu tsükli sügavam mõte see, et Poeet ei näe Tüdrukust mitte tüdrukut ennast, vaid oma ettekujutust, ühte järjekordset Muusat, kellest sünnivad luuletused. Võib-olla teadis seda ka Tüdruk. Poeedi jaoks on elu ja kirjandus üks, ühest kasvab välja teine, teisest jälle esimene. Ja siit mittemõistmine, arusaamatused, konfliktid. Ja siit luule.

Lembeluule teema lõpetuseks tahaksin ma Beierit võrrelda ühe teise Tartu luuletajaga, tuntud skandalisti Matti Moguõiga, kes on siiaaani enam-vähem pöranda alla jää-

nudki. (Kuuldavasti pidi ühelt alternatiivkirjastuselt Moguči kogu siiski ilmuma.) Nii Beieris kui Mogučis on mõningane sarnane tonaalsus, sarnane raiuv rütm ja sarnane teemaderingki. Ja mõlemad on ka omalaadsed armastuslaulikud, trubaduurid, kes äratust ja loomeimpulssu saavad erisugustelt nende ellu lõikuvatelt tütarlastelt. Erinevuseks on aga kahtlemata Moguči otsesem, anarhistlikum ja rõvedam suhtumine naistesse. Beier on õrnem ja melanhoolsem, tema taotluslikult grotesksedki värsid (näiteks oksendavad tütarlast kirjeldavad) ei ulatu siiski Moguči otsesõnalisuseni (*ä la*: «sa pärid miks mul enam nii ei tõuse/see kõik on sellest neetud õllest»). Et ka Beier midagi sellist võiks kirjutada, on absoluutselt võimatu. Beier on Mogučiga võrreldes ikkagi luuletajam, tema luule on ennekõike esteetiline nähtus. Ometi ei saa eitada mõningase vastastikuse mõjutamise võimalust.

Ma parem ei püüagi siinses arvustuses eriti detailselt käsitleda Beieri sotsiaalsatiirilisi ja pilaluuletusi. Neist on juba küllalt kirjutatud ja küllap kirjutatakse veel. Mainiksin vaid ühte mõtet, mis mul tuli pähe Riho Grünthali arvustust lugedes. Nimelt, kuivõrd on Beieri luule siiski läbi põimunud meie moonutatud teadvusega. Me loeme Beierit ja tunneme ära allusioone, vihjeid, varjatud tsitaate nendest käibetõbedest ja lendlausetest, mis moodustab meie peades ladestunud mürakihi. Me ei pane seda kihti tavaliselt tähele, sest me ei võta seda tõsiselt, vaid naerame ja irvitame ta üle. Aga ometi on ta meis olemas. Ja kuna ta on olemas, saame me Beierist aru. Mida võib-olla inimesed, kellel see moonutatud teadvusekiht puudub, ei tee. See taust mängib Beieri puhul kogu aeg kaasa. Beieri pullitamisel on tegelikult kahe- või kolmekordne tagapõhi. Irve on tema ja irve on olnud ka meie suunurkades. Sest nii oleme pidanud olema. Ja selle läbi me oleme endid hoidnud ja kaitsnud.

Nüüd aga sellest, mis mulle kuidagi eriti mällu jäi. Selle raamatu viimasest tsüklist on Beier ootamatult tõsine, aus, paatoslik, isegi prohvetlik. Kas sa suudad säilitada iseennast, endas põlevat tuld, küsib ta. Endalt, teistelt, kõigilt. Ja järsku on Beier võitleja, ta räägib MEIE nimel — on see siis põlvkond, on see siis inimkond, ta käsib valida, vastata, võtta seisukoht, aru saada, KES SA OLED. Ta on ja suudab olla vaba, olla ise, loobuda valehabemest, mängust, teatrist. Ja juba eelmisest kogust tuttav kääbus-päkapikk sirutab ja avab ennast, julgub olla ja elada.

Beieri prohvetlikkus ulatub ka oma luule kaduvuse ja samas ometi allesjäämise tõde-

miseni. «Mu laulud on lume peal kirjas», kirjutab ta (lk 101). See on ainuke viis oma laule säilitada, sest peas ei püsi nad autorilgi, veel vähem lugejal. Ja kui lumi sulab, kas nad kaovad? Või jäävad siiski? Ja võib-olla see ongi luule ja kirjanduse suurim müsteerium, et nad jäävad alles, kas hajuvad laiali maailmaruumi või vajuvad koos lumeveega mullapinda, aga olemas nad on.

Nagu varem öeldud, on Beier muutunud eesti kirjanduse jaoks antoloogiliseks. Selline Beier, kes vahetab maske, mängib ja hüppab ühest rollist teise. Beieri jaoks on ju pullimees roll, ka satiirik on roll, ka kõrtsideshulkuja ja õnnetu armastajagi on rollid. Pälsoniski käib ta, kindel mask ees. «Heade tädide rõõmuks» võib ju kõike teha. Aga võib-olla on Beier tegelikult hoopis midagi muud. Mis siis oleks see päris? Kas Beier ise üldse teab seda? Võib-olla teab. «Paremini ehk auväärt/passiks küll klassiku roll.» Võib-olla.

* * *

JÄRELMÄRKUS. Mis seal salata, antud juhul pole mul vist võimalikki objektiivne olla. Milleks mängida kolmekordset peitemängu, milleks tehagi nägu, et ma **arvustan** Priidu Beieri **luulet**. Ma olen nende luuletuste saatel kasvanud, osasid tean peast, tunnen olusid ja reaale, tunnen prototüüpegi. Olen ise elanud Pälsonis, kui Priidu Beier on portfelliäite kaupa värsse sinna tassunud. See on olnud mu elu ja see on ka mu mälu. Ma ei saa sellest lahti. Ega vist ei tahagi. Nii võiks seda arvustust pigem võtta minu-poolse tervitusena Poedile ja tema Muusadele. Ja vahest ka väikse abina Priidu Beieri omamüüdi kinnistamisel.

ASTRID REINLA Intelligent teelahkmel

Oskar Kruus. Pühajärve album. Noorsooromaan. «Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 256 lk.

Oskar Kruusi romaani müüdi kauplustes parasjagu siis, kui ELKNÜ XXI kongress täpsustas oma laialisaatmise graafikut. Seda huvitavam oli lugeda, kuidas Otepää keskkoolis sõja lõpul komsomoli asutati. Autor hoiatab küll tiitellehe ja «Eellehe» vahepeal, et pole «tegemist kroonikaga, vaid romaaniga», aga üks romaan võimal-

dadki tegelaste hingeallu paremini pilku heita kui koltunud dokumendid. Pealegi on raamat kirja pandud nii, et tahes-tahmata saab lugeja ühest klassist peaaegu sotsioloogilise ülevaate.

Mõnel õpilasel on rikkad vanemad — kulakud ja hallparunid. Teised jälle on kehvikute lapsed, ikka nõnda nagu eluski. Mõned vahivad metsa poole, teised jälle uue võimu poole. Neid viimaseid on esialgu vähem. Uus võim pole ennast veel kuigi palju näidata jõudnud ka — tal on ainult üks ideeline toetaja, Vaino Oks.

Vaino Oks ikkav lugeda Marxi, Engelsit, Kautskyt, üldse on ta ainuke poiss, kes on endale vaimu- ja kehaharimisprogrammi koostanud ja selgemad elusihid seadnud: eelkõige luua koolis komsomoliorganisatsioon.

Ja nõnda see ideoloogiline võitlus siis lahti lähebki. Ühelt poolt klassi kõige väiksem poiss Vaino Oks — teiselt poolt Arved Valing ja Joonas Oppen, kes lausa vastalist meelsust esindavad. No Valing on lühikest aega Saksa sõjaväes olnud, Oppeni isa jälle rikas talunik. On veel ka Lembitu Kompanii, grupp püstolitega varustatud noormehi, kes «kolmandat teed» otsivad — aga need püstolid ei tee pauku, vähemalt inimese pihta mitte, ja õige ka, kolmandat teed ei ole, nagu me ajalooõpikust teame. Niisama koolipoiste mäng.

Aga et on käimas õppeaasta 1944/45, siis läheb igasugune mäng tõsiseks. Kehtib nimelt nõukogude kord, nagu mõnest lausest võib järeldada, kuigi seda korda hoidutakse hoolega iseloomustamast. Omavahel rääkides ei kasuta õpilased ega õpetajad terve kooliaasta vältel sõnaühendeid «Nõukogude Liit», «(kommunistlik) partei», «nõukogude rahvas»; Stalini nimigi esineb üheainsa korra. Geograafiatunnis naaberriike loetledes läheb kaardikepp Lätilt—Leedult Poola—Tšehhoslovakkia peale. 1940. aasta on kõikide mälust jäljetult kustunud. Küüditamist Otepää kandis ilmselt ei olnudki. Saksa sõduritest ja nende tegudest kõneldakse küll, etnonüümist «venelased» hoidutakse hoolega. (Eesti kirjandust lugedes jääb mulje, et mainitud rahvust pole maailmas olemaski, Eestis veel kõige vähem. Ons see kollektiivne autosugestioon?)

Kõige selle ideoloogilise segapudru sees eksleb Meeme Kiur, noor intelligent — sest kui luuletaja ei ole intelligent, kes siis veel? Luuletaja Meeme Kiur ju on, autor on selle kohta rohkesti näiteid toonud. (Meeme on «Noorte Häälelegi» luuletusi saatnud — huvitav, kas ikka ainult loodusest ja armastusest? Aastal 1945?) Meeme juhiv kirjandusringi, teeb referaadi Otepää laulikust Gustav

Wulff-Õiest ja jõuab nukralt järeldusele, et «Midagi pole uut kuu all!» — on Wulff-Õiski olnud õnnetult armunud nagu Meeme nüüd.

Armastus armastuseks, aga varem või hiljem peab intelligent(s) oma valiku tegema, nagu ajalugu õpetab. Ja ükskord esitatakse ka Meemele küsimus: miks pole ta veel komsomoli astunud? Küsimusele on aga eelnenud mõningad sündmused: nimelt on vangi viidud Arved Valing ja Joonas Oppen.

Kui suur sulgi Mihkelberg, kunagine klassivend, nüüd miilits, kasutab tüdrukuid komsomoli astuma veendes kahte argumenti: 1) muidu ei pääse ülikooli ja 2) keelatakse ära tantsuõhtud, siis Vaino Oks, kes Meemet veenma hakkab, mõistab luuletajaga märksa mõistlikumalt rääkida:

1) Balti riikide piirid on igaveseks kindlaks määratud; 2) hästi õppiv luuletaja ja kirjanudringi juht kuulub noorsoo avangardi; 3) kui üks komnoor (toosama Mihkelberg) käitubki näotult, siis organisatsioon tervikuna pole selles süüdi; 4) kes kinni pandi, pandi teenitult; 5) lõppude lõpuks tahab ju Meeme ka ülikooli astuda — ja miks ta ei peaks tahtma?

Ehkki Meeme ei anna Vainole lõplikku vastust, ei leia ta ka vastuargumente. Meeme jääb hoopis nõusse, et Valingu kinnivõtmise oli tõesti õige samm ja ega see Oppengi puhas poiss olnud — Oppenist teame ju, et ta algatas vahetunnis leivasõja, kiskus Vaino Oksal kampsunilt komsomolimärgi, ronis koolimaja korstna otsa, tegi mõnikord kaardimängus sohki, Punaarmee aastapäeval aga rebis miilitsa ükselt maha viisnurga koos pohlavanikuga. Head argumentid on Vainol, ei saa Meeme nende vastu.

Meeme ise pole midagi seesugust teinud, ta on ettevaatlikult eemal seisnud, referaadis Juhan Liivistki õrnalt üle libisenud, arvates, et ehk pole Juhan Liivist rääkimine uue korra ajal sünnis. Ja kuhu mujale see Meeme peab minema kui mitte ülikooli? Ometi mitte Siberisse nagu Oppen?

Nõnda siis teeb intelligent(s) oma valiku. Leelo Radamus, kes ka ülikooli kavatseb minna, mõtleb koguni, et peab Vaino Oksa endale külla kutsuma, et õiget iseloomustust saada. Ometi on just Leelo see, kes Stalini portree õpetajate toas seinalt maha kiskus.

Oskar Kruus on püüdnud noorele lugejale (romaanil on üllitanud lastekirjanduse toimetust) seletada kollaboratsioonimehhanismi üht tahku, mõistmata seda hukka. Ons põhjus selles, et romaan on kirjutatud kahes järgus — 1974—75 ja 1985—86? Stagnajaal kavandatud, ärkamisajal kohendatud? Variantide erinevused jäävad küllap tuleviku

tekstoloogide uurida. Aga praegu pole tulemus see ega teine. «Teenitud karistuse» idee kumab tahes-tahtmata läbi, jah, isegi Aivi puhul. Kes tüdrukul siis käskis nende «metsavendadega» sehkendada, viidigi lõpuks minema. No on vast palju tahta, et Meeme kogu süsteemi oleks korrapealt läbi näinud, aga mõnesuguse eetilise positsiooniga oleks autor teda ikka võinud varustada, kas või 1986. aastal teosele punkti pannes. Või oli 1986 ka veel liiga vara? Oleks «Pühajärve albumit» veel 1989. aastani laualaekas pidanud hoidma? No siis oleks 1990. aastal pidanud ehk juba hoopis uuesti esimesest leheküljest pihta hakkama. Lähtudes ülemlõukogu otsusest, et Eesti ikkagi okupeeriti... Ei ole lihtne see isamaa asjade äraseletamine — ja aina keerulisemaks läheb.

Nõnda on poliitikaga. Ehkki jah, värske Nobeli-laureaat C. J. Cela on hiljutises intervjuus öelnud: «Iga romaan, millele antakse poliitilise värvinguga hinnang — «valge, punane, must» —, on määratud läbi-kukkumisele. On ainult kas head või halvad teosed.»

Jätame siis poliitilise hinnangu andmata (ja mis värvi see olekski? Triibuline nagu Läti lipp?), noore inimese elu ei seisa ju koos ainult aateist ja isamaast, vaid enam-

jagu ikka armastusest. Armastust on romaanis rohkesti — aga mitte ei saa aru, miks sellest just niimoodi peab kirjutama? Oleks dateering hilisem, võiks oletada, et autor on kinos ülearu palju «Väikesi Veerasid» ja muud tšernuhhat ehk nõukogude neorealismi näinud ja püüab nüüd vastukaaluks noore lugeja maailmapilti tasakaalustada — et armastus ei olegi ainult seksimine köögis hakk-lihamasina taustal, vaid on väljendatav hoopis teisiti: «... ta polnud millegagi võitnud privileegi näha austatud tütarlapse alumisi pitse»; «See oli kevadet nautiv paarrike, keda hele aluspesu demaskeeris!» jne. Aga võibolla ei olegi totalitaarses riigis võimalik õiget armastusromaanit kirjutada. Sest armastus — nagu kirjutaminegi — eeldab vaimuvabadust, millest enamik *homo soveticus*'i on paraku ilma jäetud. — Einoh, kust ka ei alustaks, ikka jõuad otsaga poliitikasse. Isegi noorsooromaani arvustades.

Mõned inimesed arvavad koguni, et seesugust asja nagu «noorsooromaan» (vrd «noorsooluuletus»? «noorsoonovell»? «noorsooaforism»?) ei ole üldse olemas. Oskar Kruus oma «Pühajärve albumiga» ei suuda paraku vastupidist tõestada.

Suveräänse Eesti suhted Rootsi Kuningriigiga soojenevad iga päevaga. Takistuseks ärgu kujunegu ka meie ignorantsus ülemereasjades. Järgneva lühikese tutvustuse autoriks on meie mees Rootsis VALDO RANDPERE. Lugejale teadmiseks, et autor on sündinud 1958. aastal Tallinnas. 1982. aastal lõpetas TRÜ õigusteaduskonna (cum laude). Töötas 1981—83 Justiitsministeeriumis ministri abina. Aastatel 1983—84 töötas ELKNU Keskkomitee propaganda- ja kultuuriosakonnas. 1984. aasta augustis lahkus Rootsi. Praegu töötab raalifirmas Nordic Data-distribution. (Toim.)

VALDO RANDPERE Mõnda Rootsi kuningriigist

Rootsi on sotsialistlik kuningriik. On olemas kuningas, kellel pole võimu, ja sotsiaaldemokraatlik valitsus, kellel on küll võim, aga mitte rahva enamiku toetus, nii et majoriteedi saavutamiseks parlamendis peab ta saama ka kommunistliku partei hääled. See ei ole ainuke paradoksaalne nähe, mis siniset ühiskonda iseloomustab, — Rootsis on ka maailma kõrgeim tulumaks ja üks kõrgemaid elatustasemeid, läänemaade madalaim tööpuudus ja üks suuremaid riiklikke sektoreid. See viimati nimetatut ei hõlma aga erinevalt enamikust teistest riikidest mitte tööstuslikku tootmist, vaid kõiki teisi seda ümbritsevaid ja teenindavaid valdkondi. Teiste sõnadega on Rootsi selle asemel, et riigistada tootmisvahendit, valinud sotsialiseerimiseks palju efektiivsema tee, mille väljendusteks on rahaliste vahendite liikumise riiklik kontroll ning riikliku omandi domineerimine kõigis otseselt materiaalseid väärtusi mitte tootvates majandus- ja ühiskonnaharudes. Nii on riiklikus sektoris ainult ca 6% tootvast tööstusest, samal ajal kui riik vahendab ca 70% kõigist rahaliste vahendite liikumistest. Selles seoses on kõrgemad maksud nii eesmärgiks kui ka vahendiks ja sellest tuleneb väga suurel määral ka sotsiaaldemokraatide vastumeelsus näiteks tulumaksu vähendamiseks. Aga et kõik ausalt ära rääkida, läheme korraks tagasi artikli algusesse ja katsume anda ülevaate nendest poliitilistest jõududest, kes tänapäeval Rootsi ühiskonda mõjuta-

vad, ning valgustada veidi aktuaalseid päeva-
probleeme siinses poliitikas.

Nagu öeldud, on Rootsis olemas kuningas — Carl XVI Gustaf —, kes on formaalselt riigipea. Põhiseaduse kohaselt ei tohi ta aga sõna võtta küsimustes, millest võib aru saada kui vastuolude esinemisest tema ja poliitilise võimu teostajate vahel. Praktikas tähendab see seda, et kuningas ei võta sõna üheski poliitilises küsimuses. Läänud aastal äratas suurt tähelepanu tema kriitiline sõnavõtt Norra poolt peetava hülgejahi ebainimikkuse suhtes ja sellele järgnenud reaktsioonid olid üpris iseloomulikud. Rahvas leidis, et kuningas tegi õigesti, kui avaldas kahtlust, kas Norra peaminister suudab norrakatega hakkama saada, kui ta ei suuda isegi sellist väikest asja nagu loomade piinamine ära lõpetada. Sotsiaaldemokraadid olid oma hinnangus väga diplomaatilised — avaldati arvamust, et kuningas oli lihtsalt pahas tujus, kui ta norralasi kritiseeris, ja et üldiselt peaks talle andeks andma, kuigi ta vahel teab, mis ta räägib. Mõõdukate erakond ja rahvapartei leidsid, et kogu küsimus on saanud ajakirjanduses proportsioonid, mis ei vasta tegelikkuses asetleidnule. Keskerakonna esindaja teatas, et tema kuninga asemel küll niimoodi öelnud ei oleks. Rohelised nõudsid, et kuningal keelataks suviti Stockholmis saarestikus mootorpaadiga sõitmine, või veel parem — keelatagu üldse kõik autod ja paadid ära. Kommunistid nõudsid kui mitte proletariaadi diktatuuri, siis vähemalt vabariigi kehtestamist ja kodanlaste sõnavabaduse piiramist. Nendes reaktsioonides väljendub kaunis tabavalt erinevate poliitiliste jõudude suhtumine monarhiasse. Keegi peale kommunistide — isegi mitte nemad eriti tõsiselt — ei nõua vabariiklikule korrale üleminekut ja kuningas on peamiselt kujunenud turismi-atraktsiooniks ning Rootsi tutvustajaks välismaal.

Sotsiaaldemokraatlik partei on Rootsi suurim, tema poolt hääletab keskmiselt 40—45 protsenti valijaskonnast. Väikese vaheajaga 1976—1982 on ta ka olnud valitsuse moodustaja, alates kogu Rootsit vapustanud Krügeri krahhist 1932, mille tagajärjel liberaalid olid sunnitud tagasi astuma. Nagu juba öeldud, ei ole sotsiaaldemokraatidel riigipäevas oma majoriteeti ja seepärast moodustavad nad valitsuse kommunistide toetusel, kuigi kommunistide esindajaid valitsuse koosseisu ei võeta. Koostöö

on sellegipoolest mõlemapoolselt kasulik — valimiste ajal on näiteks levinud nähtus, mida nimetatakse toetushääletamiseks: osa sotsiaaldemokraatlikke valijaid annab oma hääled kommunistidele, aidates viimased see- läbi riigipäeva. Rootsis kehtiva valimis- seaduse kohaselt peab iga partei saama vähemalt 4% valijate häälest, et saada valitud. Niipea kui partei on saanud neli protsenti, saab ta 16 kohta parlamendis. Praktikast tähendab see seda, et kui avaliku arvamuse uurimused vahetult enne valimisi annavad kommunistlikule parteile napilt 4%, siis hääletab osa valijaid, kes tegelikult toetab sotsiaaldemokraate, kommunistliku partei poolt ja aitab viimase niimoodi üle maagilise miinimumi. Asjaoluks sobiva kokkulangemise puhul võivad sotsiaaldemokraadid saada nii kingituseks 16 häält juurde, ise seejuures ühtegi kaotamata. Sotsiaaldemokraatide eelmise liidri Olof Palme mõrvamisele 1986. aasta veebruaris järgnenud aastatel on partei järjekindlalt olnud mingite segaste sündmuste, nn afääride keskpunktis ja partei populaarsus seetõttu vähenenud. Aga neid afääre on olnud nii palju ja osa neist ka kaunis naljakad, nii et neist on parem omaette artikkel kirjutada. Partei praeguseks juhiks ja seeläbi ka Rootsi peaministriks on Ingvar Carlsson.

Suuruselt teiseks parteiks riigipäevas on mõõdukate partei — Moderata Samlingspartiet. Viimastel valimistel hääletas tema poolt umbes 17% valijatest. Tegemist on seega suurima opositsiooniparteiga, kelle poliitika on ka kõige parempoolsem riigipäevas esindatud parteidega võrreldes. Elus ei ole aga midagi absoluutset, ja kui moderaate võrrelda näiteks demokraatidega USAs, siis on moderaadid nende kõrval peaaegu vasakäärmutlased. See on ka iseloomulik Rootsi poliitilisele elule ja inimestele üldse, et valitsevad seisukohad ning ideed mahuvad kõik üsna kitsasse skaalasse ja et vahe parema ja vasaku tiiva vahel on üsna väike. Tähtsates välispoliitilistes küsimustes — nende hulka kuulub kahtlemata ka küsimus suhtumisest Baltikumis toimuvasse arengusse — püütakse jõuda üksmeelele võimalikult paljude parteide vahel ja vältida neist probleemidest parteipoliitika tegemist. Mõõdukate partei poliitilise platvormi põhjanev erinevus ja lemmikteema on isikuvabaduse ja valikuvõimaluste laiendamine. Rahvale tahetakse anda rohkem erinevaid alternatiive kõigi igapäevaprobleemide lahendamisel — puudutagu see siis arstiabi, lasteaedade või koolide valikut. Efektiivsuse tõstmiseks ja konkurentsi suurendamiseks nõutakse suuremate võimaluste andmist praegusel ajal peamiselt riikliku sektori poolt

domineeritavates valdkondades eramajandusliku initsiatiivi esilekerkimiseks. Sellest järeldub ka, et mõõdukad on praeguse maksupoliitika teravad kritiseerijad ning taotlevad selle vastavusse viimist ülejäänud lääne- riikidega. Pooldatakse ka Rootsi lähenemist ühisturumaadele ning kaugemas perspektiivis selle liikmeks astumist. Partei liider on Carl Bildt, kes jaanuari algul külastas ka Eestit. Pärast reisi on ta sageli toonitanud Rootsi huvi ja vajadust teha tihedat koostööd Balti riikidega.

Rahvapartei — Folkpartiet — oli viimaste valimiste suurima kaotuse kandjaks. Partei kuulub kodanlikku opositsiooni, kuid on kaotanud paljude valijate toetuse mitmete ebapopulaarsete kokkulepete tõttu sotsiaaldemokraatidega ning vahetult enne valimisi sooritatud rünnakute tõttu oma kodanlike opositsioonikaaslaste vastu. Nagu teisedki kodanlikud parteid on rahvaerakond ennast vastandanud praegustele maksudele ja on eriti huvitatud nn unustatud inimeste olukorra parandamisest. Selle all peetakse silmas invaliidistunud ja haigete inimeste sotsiaalabi ning rehabiliteerimise süsteemi täiustamist. Partei üheks tuntumaks motoks on, et töötamine peab ennast tasuma: praegu kehtiva maksustamissüsteemi tõttu ei ole alates teatud hetkest töötamisel enam erilist mõtet, kuna progressiivne tulumaks sööb teenistuse ära. Partei nõrgaks kohaks tuleb pidada udust välispoliitilise programmi osas, seevastu majandusküsimustes on nad Rootsi poliitikas ühed kompetentsemad. Partei liidriks on Bengt Westerberg.

Keskerakond — Centerpartiet — sai viimastel valimistel sama palju hääli kui Rahvapartei (ca 12%) ja on üks kolmest kodanlikust opositsiooniparteist. Tema jaoks tähendas aga viimaste valimiste tulemus mitte katastroofi, vaid edasiminekut — partei on kogu selle aastakümne vältel saanud järjest vähem hääli, seekordsed valimised murdsid selle tendentsi. Keskerakond on traditsiooniliselt esindanud põllumehi ja võidelnud keskkonnakaitses probleemide lahendamise eest. Viimasel ajal on tema olukorra veidi keerulisemaks teinud kaks asjaolu — roheliste edu ja kriitika, et põllumajandus saastab keskkonda. Seejärel on partei ka otsinud uusi valdkondi, mis võiksid valijate hulgas tema populaarsust tõsta. Üheks selliseks oli viimastel valimistel nõue, et toiduained vabastataks käibemaksust. Iseenesest ei ole see nõue uus, ainult et varem on seda toetanud kommunistlik partei. Keskerakonna liidriks on Olof Johansson.

Vasakpoolsete kommunistlik partei — Vänsterpartiet Kommunisterna — on, nagu juba varem öeldud, parlamendi kõige väik-

sem ja pidevalt kimbus vajaliku kvoodi saamisega. Parteid ei tohi segi ajada Töölise Kommunistliku Parteiga — Arbetarpartiet Kommunisterna, mis ei ole parlamendis esindatud ja mida tuntakse kui stalinistliku kommunismiteooria ning -praktika pool-dajat. Parteid on tekkinud kunagise ühise kommunistliku partei lagunemise tulemusena, peapõhjuseks erinev arusaam kommunismi sisust ning olemusest. VPK-l mingit erilist iseseisvat rolli Rootsi poliitikas tänapäeval ei ole. Mõne aasta eest revideeris partei ka oma programmi ja kustutas seal selles punktid, mis inimesi siiani hirmutanud olid — nagu proletariaadi diktatuuri kehtestamise nõue jms. Viimasel ajal on parteid tabanud mitmed sisemised lahkkelid ja probleemid. Suurimast probleemist ei julge nad isegi rääkida ega seda analüüsida. Nimelt on partei sotsiaalne baas kaugel sellest, milline ta kõigi terve mõistuse reeglite kohaselt peaks olema — parteil on töölisklassi hulgas vähem toetajaid kui näiteks mõddukate erakonnal ja selle asemel koosneb toetajate grupp peamiselt riiklikus sektoris töötavatest kõrgema haridusega inimestest. See on veel üheks tõendiks selle kohta, et Rootsis puuduvad tänapäeval sellised probleemid, mis vajaksid kommunistlikku lahendamist, ning teeb kommunistliku partei tuleviku väga ebakindlaks. Partei liidriks on Lars Werner.

Viimaste valimiste kõige suuremaks sündmuseks oli ilma igasuguse kahtluseta roheline — Miljöpartiet de Gröna — valimine riigipäeva koosseisu. Avaliku arvamuse uurin-gud andsid juba kaua aega enne valimisi neile tunduvalt rohkem kui vajalikud 4 protsenti valijate häältest, ometigi oli kuni viimase hetkeni kaunis ebakindel, kas valijad valimispäeval äkki meelt ei muuda. On nimelt kaunis tavaline, et valijad valimistevahelisel perioodil sümpatiseerivad teistele parteidele, kuid kuna vahetult valimiste eel toimuvatest debattidest televisioonis lubatakse osa võtma ainult parlamendi koosseisu kuuluvad parteid, siis on viimastel ka tunduvalt paremad võimalused oma poliitika tutvustamiseks ning lõppkokkuvõttes hääletatakse ikkagi juba etableeritud parteide poolt. Seekord said rohelised abi mitmest keskkonnakatastroofist, mis tegi nende seisukohad varasemast aktuaalsemaks. Kuna rohelistel kuni viimase hetkeni oli hea võimalus saavutada parlamendis rolli, kus nende hääled oleks taganud ühele või teisele blokile majoriteedi, tõstis see veelgi ajakirjanduse huvi nende vastu. Tegelikkus kujunes veidi teistsuguseks — sotsiaaldemokraadid koos kommunistidega said rohkem hääli kui kõik teised parteid

kokku ja nii jäi rohelistele statistiroll. See ja roheliste poliitilise platvormi tsivilisatsioonivaenulikkus ning isolatsiooni taotlemine muust Euroopast ei anna neile minu arvates erilist põhjust optimismiks tulevikuväljavaadete osas. Rohelised leiavad nimelt, et tee tõhusamale keskkonnakaitsele ei lähe mitte industrialiseerimise, vaid vastupidi — kiviaega tagasipöördumise kaudu. Samas näitab tegelik elu, et suurimad looduse-reostajad on vaesed riigid, kellel ei jätku ressursse saasta puhastamiseks ning töötlemiseks. Partei võib-olla veelgi suuremaks nõrkuseks on realistliku majanduspoliitilise programmi puudumine. Veel mõni aasta tagasi oli tavaline, et roheliste esindajad ei osanud vastata küsimustele konkreetsetest majandusprobleemidest ja avaldasid ainult lootust, et keegi nende parteikaaslastest on ehk kompetentsem. Täna on nad küll kokku kirjutanud mingi majandust käsitleva dokumendi, aga see sisaldab kõike alates Oweni utopiilisest sotsialismist ja naturaalmajanduslikest ideedest kuni sõjaväediktatuuridele sobivate konstruktsioonideni, nii et siiani ei ole keegi isegi võtnud vaevaks seda eriti kritiseerida. Oma erilise rõhutamiseks on partei loobunud liidri valimisest ja vahetab regulaarselt nn hääletorusid, kes teatud perioodi vältel on nende näoks väljapoole. Viimasel ajal on ka nende inimeste roll olnud tüliõunaks partei juhtkonnale ning see ei ole muidugi roheliste populaarsust tõstnud.

Peale nende parlamendi koosseisu kuuluvate parteide on Rootsis veel palju väikesi rühmitusi, kelle tähtsus poliitilises elus on võrdne nulliga. Üks huvitav erinevus kontinentaal-Euroopast, millele selgitust anda ei oskagi, on see, et Rootsi Kristlik Demokraatlik Partei on erinevalt oma sõsarparteidest näiteks Saksa Lütvabariigis või Itaalias tõeline kääbus. Partei vähesel populaarsusel teeb veelgi arusaamatumaks asjaolu, et formaalselt kuulub 95% elanikkonnast riigikirikusse. Teiseks iseärasuseks siinses ühiskonnas on ametiühingute suur osatähtsus.

Tänapäeval on Rootsi suurimad probleemid seotud riikliku sektori efektiivsuse tõstmisega ning põllumajanduse efektiivsuse vähendamisega. Arutuse all on maksusüsteemi reform, tuumaelektrijaamade sulgemine ning Rootsi suhted Euroopa ühisturgu kuuluvate maadega.

Riiklik sektor, mis madalkonjunktuuri perioodidel on mänginud ka tööpuuduse vähendamisel tähtsat rolli, minetab suure osa oma hädavajalikkusest parematel aegadel. Ja praegu on Rootsi majandusel kuldsead ajad. Asja ei tee sugugi halvemaks fakt, et nafta hinnad maailmaturul on viimastel

aastatel olnud stabiilselt madalad. Rootsi kui nafta importiv riik on seetõttu väga soodsas seisukorras. Seda ei saa näiteks öelda Norra kohta. Tulemuseks on, et tööpuudust põhimõtteliselt ei esine. See loob esiteks võimaluse nõuda suuremat efektiivsust ka riiklikelt ettevõtetelt ja teiseks vajaduse efektiiviseerimiseks, kui ei taheta hakata tööjõudu importima. Viimane mõte rootslaste hulgas eriti populaarne ei ole. Paralleelselt efektiiviseerimisega riikliku sektori raamides toimub ka riigiettevõtete privatiseerimine. Olukord tööturul annab valitsusele võimaluse ka osa suurte riikide ametkondade ümberpaigutamiseks piirkondadesse, kus tööpuudus siiski veel esineb ja kust rahvas kipub suurlinnadesse ära kolima.

Põllumajanduse probleemid on vastupidised. Kuigi kogu töövõimelisest elanikkonnast on ainult 1% hõivatud põllumajandusliku tootmisega, produtseerib see sektor kaugelt rohkem, kui riik tarbib. Looduslike tingimuste ja tööjõu üldise kalliduse tõttu aga ei ole siinne tootmine konkurentsivõimeline teiste Euroopa maade turgudel. Päris ära lõpetada põllumajanduslikku tegevust ka ei taheta — ametlikult tuuakse põhjusena Rootsi kui neutraalse riigi vajadus ennast sõja puhkemise korral ise toiduainetega varustada (museas kasutatakse samu argumente ka põhjendamaks suuri riiklikke subventsioone tekstiilitööstusele, mis samuti ei suuda konkureerida teiste maade hindadega). Tegelikult on palju tähtsamaks põhjuseks sotsiaaldemokraatide ja keskerakonna hirm valijate häälte kaotamise ees. Seepärast lehitataksegi nii valmilt veidi segaste sõjaloozungitega ja makstakse oma toetajate hääled kinni riigikassast. Tänapäeval maksab riik põllumeestele, kes maa sööti jätaavad, peaaegu sama palju tänuühendust, kui nad saaksid oma toodangu müümisel. Toiduainete eksporti subventsioneeritakse — eriti juhul, kui toodang tuleb Põhja-Rootsist.

Maksusüsteemist oleme juba artikli alguses veidi rääkinud. Tänapäevaks on isegi sotsiaaldemokraadid jõudnud arusaamisele, et tulumaksu tuleb vähendada, sest ilma vastava reformita on raske saavutada majanduse vajalikku juurdekasvu ning hoida inflatsiooni teiste kapitalistlike maadega samal tasemel. Kuigi võiks arvata, et tulumaksu vähendamine peaks olema kaunis populaarne rahva enamuse hulgas, ei saa seda kahjuks nii üheselt väita. Nimelt mängib siin suurt rolli nn rootsi kadedus — inimesed pole niivõrd huvitatud oma heaolust kui sellest, et keegi teine rohkem ei teeniks. Kuna praegu kehtiv tulumaks on progressiivne, siis tulumaksu langetamisel on parata-

matu, et kõrgepalgalised hakkavad rohkem teenima kui madala töötasuga inimesed. Iseloomulik näide — hiljuti tõstsid tule-
tõrjujad Uppsalas kisa ja lubasid töötamise ära lõpetada, kuna Stockholmi kolleegid said palka juurde. Ega see ei tähendanud, et Uppsala omad oleksid midagi kaotanud, aga Rootsis kehtib kord võrdsuse ja õigluse põhimõte, mis kahjuks sageli tähendab võrdsust palka ebavõrdse töö eest ning mida seetõttu küll mingiks ühiskonda edasiarendavaks teguriks ei saa pidada.

Rootsi on veidi isearalik maa selleski osas, et ainukesena kogu maailmas on siin otsustatud tuumaelektrijaamad sulgeda aastal 2010 ja seda isegi alternatiivsetele energiaallikatele mõtlemata. See otsus võeti vastu juba ligi kümne aasta eest rahvahääletusel ning küsimus muutus veelgi põletavamaks pärast Tšernobõli katastroofi. Kuigi tänapäeval ükski partei ei julge otse välja öelda, et ta kavatses seda otsust järgida, ei ole siiski liiga kindel, et aja kätte jõudes sõnadele ka teod järgnevad. Probleem on kahest valdkonnast. Esiteks ei ole suudetud lahendada probleemi keskkonkurentsivõime kaotamise lahtudes — kõik teised arvestatavad energia tootmise moodused on keskkonnale tunduvalt kahjulikumad. Teiseks on siinsed ettevõtted oma tegevuse suurel määral planeerinud odavat energiat arvestades. Viimase tunduv kallinemine oleks tuumajõujaamade sulgemise paratamatult tagajärg ja sellega kaasneks ka Rootsi tööstuse üldise konkurentsivõime langemine. Seepärast ei saagi tuumaenergia tulevikuks pidada: nii kindlalt määratletuks, kui esimesel hetkel võib tunduda. Palju sõltub sellest, mis lähemad aastad toovad. Kui midagi ettearvamatut ei juhtu, on kõige tõenäolisem, et otsuse täitmine lükatakse edasi kas määramatu ajale või kuni tuumaenergiale asendaja leidmiseni.

Lõpetuseks mõni sõna Rootsi suhtumisest Euroopa Ühisturgu. Selle küsimuse lahendamise teeb aktuaalseks ühisturumaade otsus kaotada omavahelises suhtlemises kõik piirangud ja kitsendused, mis on iseloomulikud iseseisvate riikide omavahelisele kaubandusele. Teiste sõnadega tahetakse luua midagi Euroopa Ühendriikide taolist. Rootsi oleks ju hea meelega kaasas ja saaks osa sellise liidu majanduslikest eelistest, aga kuna see eeldab ka poliitilist ühtsust, siis leitakse, et Rootsi poolt deklareeritud neutraliteet sellesse pilti ei sobi. Nagu palju kordi varemgi — kas või II maailmasõja ajal — tuleb poliitikutel varsti tõenäoliselt leida kompromiss oma ideoloogiliste tõekspidamiste ning riigi majandusliku heaolu vahel. Ajaloolistele kogemustele tuginedes

ei ole tulemust raske ära arvata ja ega see vist kõige halvem arenguperspektiiv ei olekski, kui Rootsi seeläbi muutuks eeskujuks ning toetajaks mitte ainult Ladina-Ameerika ja Aafrika riikidele, vaid ka nendele maadele, kes tema vahetus läheduses asuvad ja seda toetust siiani väga vähe tunda on saanud.

EDGAR KASKLA Poliitiline mõte 1988

Milline näeb välja meie võitlus kõrvalt vaadatuna, seda demonstreerigu noore eesti soost ühiskonnateadlase EDGAR KASKLA kirjutis. Autor töötab Kalifornia ülikoolis, valmimas on doktoritöö protsessidest Eestis, juhendajaks Rein Taagepera (toim.).

Kui aasta tagasi räägiti Eesti suveräänsusest ja autonoomiast, tekkis kahtlus. Husad, meloodilised sõnad, ent keegi ei osanud täpselt öelda, mida need terminid tegelikult tähendavad. Tõepoolest, võib-olla õnnestus Rahvarinde liikumine just sellepärast, et puudusid konkreetsete mõisted, nii tõmmati endaga kaasa kõik föderatiivriigist iseseisva Eesti pooldajateni.

Kuigi ülalmainitud küsimus pole täielikult lahendatud, tundub siiski, et kõik liikumised on momendil suunatud peamiselt iseseisvuse taastamisele. Viimasel ajal on levinud kaks uut terminit, mida jällegi kasutatakse läbimõtlematult nagu poliitilisi lööksõnu. Räägitakse «demokratiseerimisest» ja «pluralismist», nagu oleks kõigile selge, millest jutt on, kuigi neid sõnu tarvitatakse samaaegselt Moskvas, kritiseerides Eesti NSV demokraatiavaenulikkust, ja Tallinnas, toetades eestlaste poliitilist ja majanduslikku autonoomiat. Näiteks 29. augusti NLKP KK avaldus ja Väljase samal päeval peetud sõnavõtt (vt «Noorte Hääle», 29. august 1989) mainivad mõlemad korduvalt «demokratiseerimisprotsesse», aga pole sugugi kindel, et ühe keskkomitee demokraatia on kooskõlas-teise keskkomitee demokraatiaga.

Pluralism on veelgi sogsam. Teda kasutatakse demokraatia sünonüümina, s.o pluralism on demokraatia ja vastupidi. Hiljuti kirjutati «Loomingus» (Enn Haabsaar, märts 1989), et demokraatia on kätesaadav ainult siis, kui lubatakse demokraatiat «dualistliku pluralismi» kaudu. Enn Haabsaar mõistab, et demokraatia ja pluralism on omavahel seotud, kuid siiski kipub ta ära segama, kumb sõltub teisest ja mismoodi ning

millised ühiskondlikud ehk poliitilised õigused kaasnevad ühe või teise korraga. Ehk täpsemalt öeldes: pluralism ja demokraatia ei ole üks ja sama, kuigi pluralistlik ühiskond annab tuge demokraatlikule riigikorrale ja ka demokraatia võib säilitada struktuurset pluralismi.

Esialgu tundub, et selline peentöö ei ole eriti tähtis. Eestis leiavad paljud, et eesti rahva poliitiline töö peaks igal momendil olema ühtne, tähendab, tuleks koonduda ühte organisatsiooni või liikumisse. Seda seisukohta on eriti levitanud mõned isikud Rahvarinde eestseisusest, kõige silmapaistvalt Edgar Savisaar, kes on korduvalt ja teravalt kritiseerinud teisi organisatsioone, näiteks ERSPd ja eriti seoses kodakondsuse küsimusega Eesti Muinsuskaitse Seltsi («Edasi», 6—7. juuli 1989). Kui aga pluralismi tõsiselt võtta, on ju ometi täiesti normaalne, et ühiskond ei ole üksmeelne ning tekib mitmesuguseid gruppe, organisatsioone ja liikumisi, mis põhimõtetes on teiste gruppidega kooskõlas, kuid taktikaliselt hoiavad teist suunda.

Pluralism

Kõige laiemas mõistes on kõik ühiskonnad pluralistlikud. Harva leiab rahvamassi, mis on täiesti üksmeelne. Sotsioloogid märgivad, et isegi kõige väiksemates gruppides on tihti-peale väga raske jõuda ühisele otsusele. Seetõttu on loogiline, et nendest eriarvamustest tekivad grupid, mis tulevad kokku just sellepärast, et nad ühiselt toetavad teatud seisukohti. Selline grupeerimisprotsess sõltub (1) vajadusest ühineda grupina ja, mis veel tähtsam, (2) organiseerimise võimalusest. Optimist võib väita, et kui kõik soovid on täidetud, pole mingit põhjust nuriseda ja grupeerimise põhjused jäävad hoopis ära. Ilmselt pole sellist ideaali võimalik rakendada suuremas ühiskonnas, mis tähendab, et alati tekivad pluralismi allikad. Küsimus seisab ainult selles, kas riik võib seda endale lubada. Alles jaatava vastuse korral võib mõelda demokraatlikele õigustele ja sellele, kuidas neid juriidiliselt teostada.

Pluralism nõuab kaitset isegi siis, kui riik teda päriselt ei tunnista. Võtame näiteks need grupid ja inimesed, kes on aastate jooksul ennastohverdavalt võidelnud representeerimiste vastu Nõukogude Liidus ja mujal maades, kus olukord on olnud veel hullem kui N. Liidus. Neis kohtades on peaaegu kogu tegevust, mis ei ole riigi poolt organiseeritud, peetud riigikorra vastaseks. Kuid isegi nendes rasketes tingimustes, kus on teada, et lõpptulemused võivad olla väga karmid, oli ja on inimesi, kes riskeerivad elu põhimõtete nimel. See näitab veel kord,

et absoluutne keskmine on mõttetu. Inimesed teevad, mida südametunnistus neilt nõuab igal juhul ja isegi siis, kui neid vangistatakse. Selline represseerimine on mõttetu, kui need, keda represseeritakse, ei hooli karistusest. Kui aga ametlikult tunnistatakse pluralismi õigusi, siis tuleb riigil neid õigusi ka kaitsta. Riigikord on nihutatud uude positsiooni. Nüüd peab riigikord kaitsma seda, mida enne ainult ründas. Riigile on see teatud mõttes palju kindlam situatsioon, sest kui õigusi piiratakse, peab neid piire pidevalt valvama. Kui piire ei ole, pole ka midagi valvata.

Inimõigused ja tsiviilõigused (tõlgitud inglise keelest: «civil rights») vajavad väga laiu piire. Tuleb respektierida kõikide õigusi öelda ja teha, mida nad tahavad. Isegi kui tundub, et see ei ole alati otseselt riigi huvides. Ameerika Ühendriikidest võib tuua näiteid, millise «absurdsuseni» inimõigused on kaitstud. Mõned aastad tagasi lubati natsidel marssida läbi Skokie linna Illinoisi osariigis, kus elavad peamiselt juudid. Ja selle aasta juunis (1989) kinnitas ülemkohus inimese õigust põletada USA lippu. Kui riigis tegutseb demokraatlik kord, mida seal siis karta? Lõppude-lõpuks, kui enamus juhib riiki ja on asjadega enam-vähem rahul, peaks lipupõletajaid olema suhteliselt vähe. Nii tuleme tagasi demokraatia põhiküsimuse juurde: kuidas demokraatlik kord kindlustab pluralismi?

Realistlik demokraatia

Palju on kirjutatud demokraatlikest põhimõtetest ja sellest, kuidas demokraatliku riigikorra all peab õitsema nn vabadus ja inimõigused. Enne kui hakkame demokraatia jumala ees kummardama, tuleks täpsustada, mida see endast kujutab. Sõna võib ju petta, kui näiteks räägitakse «demokraatlikest maadest» võrrelduna «kapmaadega». Demokraatia aluseks on representatiivne riigikord, see tähendab, riigi esindajad peavad juhtima niimoodi, nagu enamus soovib. Juba siin tekib küsimus. Kuidas on teada, mida suurem osa rahvast soovib? N. Liidus ja mujal on ammu ajast väidetud, et partei esindab töölisklassi, kes on kogu rahva enamus, kuigi pole mingit kindlat mehhanismi, mille järgi enamuse arvamust mõöta. Ideaalselt tuleks esindada rahva arvamusi nii, nagu nad on ühiskonnas esindatud, st igas küsimuses peaks nagu olema referendum ja rahvas saaks hääletada. Praktiliselt pole see võimalik. Nii tulebki leppida representeeriva süsteemiga, kus esindajad püüavad hinnata, mis on rahva huvides, ning hääletavad vastavalt.

Demokraatia ei ole mingisugune maagia,

vaid lihtsalt struktuur, süstemaatiline moodus, millega püütakse silmas pidada enamuse soove. Struktuuri variante on palju — tavaliselt püütakse representeeriva mehhanismiga mängida selliselt, et valimissüsteem õigustab juhtkonda kui rahva enamuse esindajat. Isegi kauaaegne N. Liidu süsteem on teatud määral «demokraatlik», sest enamus on/oli õigusepäraselt esindatud. Süsteem õigustab ennast demokraatlikel alustel. Mis tegelikult on või ei ole toimunud, on hoopis teine küsimus. Demokraatia on selles mõttes vaid üldine struktuuridisain; ta ei räägi midagi asja sisust.

Kus on rahva enamus, seal peab olema ka rahva vähemus ja võib arvata, et iga-suguseid seisukohti on rohkemgi kui ainult kaks. Demokraatia tähtsaim ülesanne on garanteerida vähemuse õigusi olla vähemuses. Sellega on demokraatia ideaali rõhk pandud hoopis teise kohta, ent see ei tohiks olla sugugi üllatav, võttes arvesse enamuse esindajate ebastabiilset mandaati juhtida riiki. Esiteks, ükski valimis/poliitiline süsteem ei ole perfektne, kuna on võimatu teha, mida suurem osa soovib. Ei saa igat asja hääletada ja isegi siis jääb kuni 49,9% rahvast rahuldamatuks. Kui aga lasta enamusel alati teha, mida ta soovib (oletades muidugi, et see kõik on võimalik), saaks rahva vähemus jõledalt nõõkida.

See viimane probleem on ka N. Liidus kõige valulisem. Töölisklassi nimel on lubatud terroriseerida kõiki, kes riigi usu järgi ei käi, nimetatagu neid siis kulakuteks, fašistideks või spioonideks. Töölisklassi enamus õigustas kõike, mida riik ette võttis. Probleem ei olnud selles, et töölisklassi nime kasutati «valesti», «ilma loata» või rahva teadmata: probleem seisab selles, et vähemusega ei arvestatud. Demokraatia põhimõte peab kaitsma pluralismi eesõigust, mõistes, et suurrahva üksmeel on illusioon. Üksmeelt pole olemas.

Pluralism, kriitika ja taktika

Tundub, et paljud Eestis on otsinud sama-sugust solidaarsustunnet, nagu oli septembris 1988 Lauluvaljaku meeleavaldusel. Räägitakse küll, et töö peab jätkuma konkreetsemal pinnal, kuid ometi leitakse, et peame sellele kõik üheskoos, üksmeelselt kaasa aitama. Ometigi seda ei juhtu. Võime kokku tulla, hoida tunniks käest kinni, aga lõpuks läheme kõik jälle lahku. Peab aru saama nendest, kes mõtleavad teisiti kui meie, peab neid õigusi igapidi respektierima. Kui on Eestimaa huvides arendada sellist pluralistlikku ühiskonda (protsess on ammu käimas), tuleb jõuda ka punktini, mil poliitilised kokkupõrked leiavad normaal-

se ja arusaadava pinna. Demokraatliku korra järgi oleks selle asupaik riigi parlament, kuid see «õige» parlament momendil puudub. Enne seda aga pole pluralism veel täielikult kaitse all.

Praegune Eesti on parteide moodustamist ja meeleavaldusi lubanud, aga ühiskond, kaasa arvatud poliitilised rühmitused ise, tunduvad olevat selles keskkonnas äärmiselt ebakindlad. Võib-olla puudub neil praktika. Teisest küljest aga tekib mure, et grupid ise keeravad asja segi juhul, kui nad viivad oma hõõrumised ja lahkarvamused liiga kaugele. Eestis on praegu paradoksaalne olukord. Vabadus on toonud pluralismi, millega aga ei osata ümber käia. Otsitakse ühtsust, mida vabas olukorras kunagi ei teki, või kasutatakse seda vabadust, et maha teha teiste tööd, mis praktiliselt võiks olla (või on) ka oma grupi huvides. Konstrukttiivne tööd ilma kriitikata on võimatu. Aga kriitika, mis ei arvesta oma grupi pikemaajaliste huvidega, on edaspidise demokraatliku korra ajal ka potentsiaalselt kahjulik. Äärmuslik pluralism võib olla demokraatiale kahjulik, sest gruppidel puudub taktika vastu huvi. Jah, võid öelda, mida tahad, aga kas on mõtet igat asja välja ütelda? Mida saavutatakse organisatsioonivahelise usaldustunde puudumisega?

Selles suhtes on ERSP korduvalt eksinud, toonitades näiteks Rahvarinde orienteerumist kommunistliku partei poole ainult selleks, et maha teha tööd, mida nad ise ehk ei oleks suutnud teha. ERSP peab oma koha leidma kõrvuti teiste organisatsioonidega või parteidega, sest viies pluralistliku poliitika parlamentaarsele tasemele tekib kindlasti momente, kus ERSP vajab Rahvarinde ja teiste toetust. Võib loota, et nende toon hakkab tasapisi muutuma. Lagle Parek kritiseeris juulis 1989 toimunud Läänerranniku Eesti Päevadel Los Angeleses Rahvarinnet ERSP ideede koopteerimise eest, kuid kiitis samas nende organiseerimistööd. Samuti polnud hiljuti taktitunnet Rahvarindel, kes kritiseerides ERSPd ja Eesti Muinsuskaitse Seltsi ei arvestanud, et nende meetodid iseseisvuse saavutamiseks kodanike komiteede kaudu ei pea olema konfliktis Rahvarinde oma plaanidega. Sellest on ilusti kirjutanud «Edasis» Mart Laar (12. juulil 1989). Mida loodetakse saavutada sellega, et ühelt poolt sõimatakse teisi kommunistideks, teiselt poolt hõigatakse vastu, et kõik on äärmuslikud radikaalid või reaktioonärid?

Võib olla ka kõikvõimalikke isiklikke hõõrumisi, näiteks Edgar Savisaare ja Tunne Kelami vahel, mis on leidnud tee ajakirjandusse, kuna mõlemad on küllaltki

tuntud mehed. See ei tohiks olla vabandus. Poliitik — grupi juht — peab alati esindama neid, kes teda selles grupis toetavad. Tema on alati selle organisatsiooni ja selle põhimõtete esindaja. Grupi taktika on osa sellest, millest tekib demokraatlik kord, ja nii kaua kui ametlikke reegleid pole, võib tekkida tunne, et taktikat polegi tarvis. See päev aga tuleb. Mida teevad siis need grupid, kes peavad kuidagimoodi organiseerima koalitsioonivalitsust?

Siinjuures võib meenutada Tiit Made kontroverssi, mida suve jooksul palju arutatud (vt «Rahva Hää», 10. august 1989). Made on kaitsnud oma kommentaare venelaste kohta selgitusega, et see oli «isiklik, subjektiivne seisukoht, ja meie pluralistlik ühiskonnas ei tohiks ju selles midagi paha olla» («Edasi», 15. august 1989). Madel on muidugi õigus, aga samas ignoreerib ta täielikult niisuguse sõnavõtu mõjusid edaspidises poliitikas. Mihhail Bronštein on samuti maininud, et Made unustab, kellega ta peab rahvasaadikuna koos töötama («Edasi», 18. august 1989). Pluralism ainult annab loa arutada ja tegutseda mitmekülgses poliitilises miljöö. Kuidagi ei saa garanteerida, et see, mis toimub, on alati poliitiliselt õige samm.

Taktikaliselt oluline on mitte üle hinnata neid, kellega käib konkurents. Need, kes unistavad üksmeelsusest, näevad ohtu igas grupis, igas sündmuses, mis langeb väljapoole igapäevase ringist. Asja tuleb võtta rahulikult. Paratamatult on vene ja teised rahvused osa Eesti tulevases poliitikast. Pole siis põhjust imestada, et sellest rahvuslikust olukorrast on ilmunud Interliikumine. Kuid staatus, mis Eestis on sellele grupile antud, on koguni ebanormaalselt kõrge, võrreldes nende tegeliku liikmeskonnaga. Eestlased on pööranud niivõrd palju tähelepanu sellele väikesele liikumisele, just nagu nemad tõesti esindaksid kõiki mitte-estlasi, mistõttu nende vastu on tekkinud huvi välispressis, Moskvast jne. Pole mõtet ringist välja minna iga väikese organisatsiooni pärast. See kõik on osa loomulikust poliitilisest arengust. Niisamuti sattusid paljud paanikasse hiljuti toimunud streikide ajal, mida aga Endel Lippmaa kommenteeris televisioonis väga rahulikult, mõistes, kuidas aegajalt võib tekkida probleeme ja isegi tagasilööke. Oma taktika oleneb sellest, mida teine teeb, nii peab teise taktikat analüüsima ja mitte pimedust kartma.

Edasi?

Vaieldes «monistliku» demokraatia vastu soovib Enn Haabsaar «dualistlikku plura-

lismi». Printsipiiks on võetud idee, mida Moskvast toetab rahvasaadik Boriss Jeltsin, s.o peab olema opositsioonipartei. Monistlik demokraatia olevat õiguslikult ebademokraatlik. Sellega peab muidugi nõustuma. Opositsiooni legaliseerimisel pole aga mingit pistmist pluralismi ideega, sest see on juba ise välja kujunenud mitmekülgse ja oponeeriva süsteemina. Džinn on pudelist välja lastud. Nüüd tuleb igal grupil otsustada, kuidas edasi tegutseda ning kas on tõsiselt mõtet taotleda partei nimetust. Tuleb uurida valimissüsteemi, arvestada, kas on üldse võimalik saada esindamisvõimalust uue parlamentaarse korra ajal. Peab tingimata arvestama teisi organisatsioone. Kas tõesti pole midagi ühist Rohelise Liikumise ja Rohelise Partei vahel, kas Kristlik Liit

jääb autonoomseks Kristlikest Demokraatidest? Need on taktikalised küsimused, mida on seni vähe arvestatud.

Tuleks meenutada Eesti ajalugu, seda, kuidas pluralismi väljendamine demokraatlikus riigis tekitas ebastabiilsust riigivalitsuses, kuni 1934. a «kord majja» löödi. Potentsiaalselt võib sama juhtuda ka tänapäeval, ent palju oleneb ka valimissüsteemist. See tähendab, et üleminek liikumisest või rühmitusest parteiks on kriitiline punkt Eesti poliitilises arengus. Poliitilist pinda tuleb jagada, aga jagamise eesmärk olgu kindel. Me võime julgelt minna poliitiliselt mitmesse kanti, niikaua kui peame meeles, et teatud põhimõtted on kõigil ühised. Üks asi on olla rahvuslane. Teine asi on olla lammast.

24-st küsitletud arvustajast oli 31. jaanuariks vastanud 16. Parima 1989. aastal kodu-Eestis eri raamatuna ilmunud ilukirjandusliku UUDISTELOSENA märgiti ä kahel korral NIKOLAI BATURINI romaani «KARU SÜDA», JAAN KAPLINSKI proosaraamatut «KUST TULI ÖÖ», ÜLO MATTHEUSE romaani «KUMA» ja ALEKSANDER SUUMANI luuletuskogu «KUI SEDA METSA EES OLEKS». Ühel korral pakuti selleks Priidu Beieri luuletuskogu «Tulikiri», Lehte Hainsalu juturaamatut «Kes te koormatud olete» (tiitellehel 1988, müügile jõudis 1989), Raimond Kaugveri «Kirju laagrist», Kauksi Ülle ballaadikogu «Hanõ vai luigõ», Heino Kiige romaane «Elame üle. Eneseteostus», Jaan Kruusvalli näidendiraamatut «Vaikuse vallamaja. Juba täna. Juba homme», Ene Mihkelsoni luuletuskogu «Elujoonis» või Arvo Valtoni romaani «Masendus ja lootus».

DEBÜÜDedetabel kukkus veidi ülevaatlikum välja: 7 kriitikut eelistas KARL MARTIN SINIJÄRVE luuletuskogu «KOLMRING», 4 häält anti Tõnu Trubetsky värsiraamatu «Pogo» ja 3 Märt Väljataga «Teise keele» toetuseks, ühel korral meenu-tati Vladislav Koržetsi satiirikogumikku «On nigu on» ja Ringo Ringvee luuletuskogu «Linnud mustmühisevast majast».

Kirjanduskriitiline kolhoos alateadvuses on taludeks jagatud! Nii, Sven Kivisildnikku (vt «Edasi» 4. VI 1989) parafraaseerides, võiks seekordsed tulemused kokku võtta, kui poleks käepärast tunduvalt triviaalsemat võimalust: keegi lihtsalt ei jõua enam seda kõike lugeda.

MEIE VEAPARANDUSI

«VIKERKAARES» 12/89 Hasso Krulli «Lendurite» Paralogoses («r+l») on tühi koht, kus tegelikult peaksid olema järgmised kaks rida:

*αὐτοὺς δὲ ἐλώρια τεύχε κύνεσσιν
οἰωνοῖσι τε δαῖτα,*

Sama teose II osa eelviimases reas peaks pühakirja asemel olema põhikirja.

Mida veel annab järeldada? Naised on õelaks läinud. «Mis vägi sunnib inimesi kätte võtma Ilusat või Lattikut? /- - / Debüütteoseid olen (kahe erandiga) lehitse-nud — hm, tõepoolest küsimus: kumb siis ikkagi on parem, — Raus või Pärnpuu?» kirjutab üks arvustajanna. Ja teine nõuab, et järgmine «Vikergallup» lõpuks ometi päriks ka aasta kehvimate teoste järele. Võib-olla päribki. Aga kardetavasti tuleb siis ka loobuda õigusest anonüümseks jääda, ja kujundada «Vikergallup» ümber millekski «TMK» aastaankeedi sarnaseks.

*

Lõpuks veel nimestik 1989. aastal välismaal ilmunud eesti ilukirjandusest, SIRJE OLESKI andmeile toetudes:

— P. Ilmet, «Linnamägi tuulte vallas. A drumlin in the wind» (eesti ja inglise keeles; «Estonia raamatukogu» nr 2, Helsinki).

— M. Jääger, «Mercamerca» ja «Merca by air mail» (mõlemad: «Maarjamaa», Toronto).

— B. Kangro, «Süda ei põle ära. Kaheksa lüürilist poemi» («Tulimuld», Lund).

— R. Kolk, «Ajad muutuvad» (EKK, Lund).

— I. Lehiste, «Noorest peast kirjutatud laulud» («Maarjamaa», Scarborough).

— H. Poska, «Jumala käekõrval. Luuletusi 1983—1989» («Välis-Eesti & EMP», Stockholm).

— «Wellesto» (koguteos; Oulu).

Inglise keeles ilmus Betti Alveri tõlkevihk «Selected poems» (Estonian Centre International P.E.N., Toronto) ja soome keeles Jaan Krossi romaani esmatrükk: «Syvyystä» (WSOY).

Nr 1/1990, lk 75 2. veerul alt 3. reas on: Long-xi, peab olema: Dong-xi.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

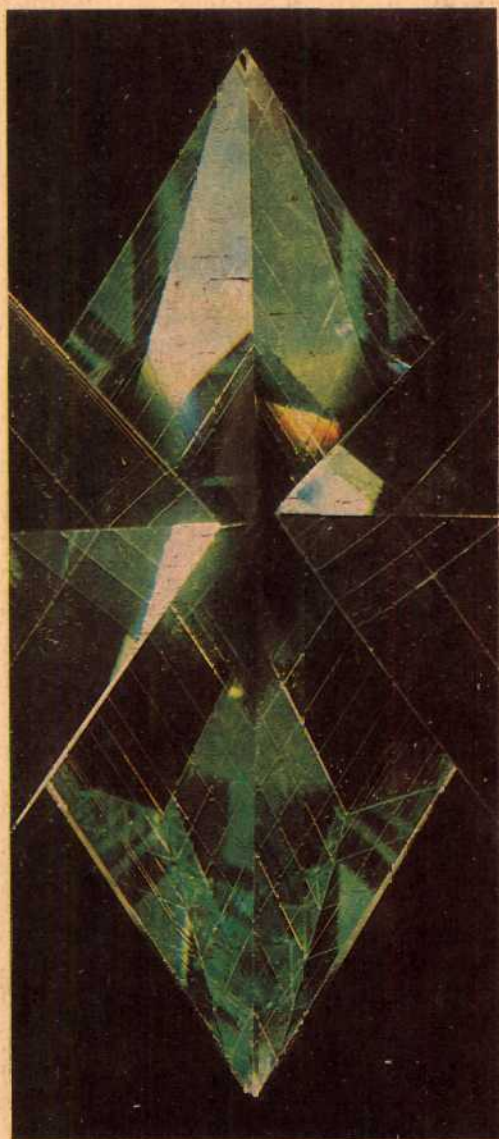
Peatoimetaja Rein Veidemann 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja Alla Kalas 60 17 72. Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus Tõnu Onnepalu 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika Jüri Luik 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 300-45). Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58. Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58. Tehniline toimetaja Ruth Haaring 60 18 58. Masinakiri Viivi Tammik 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trükkikoja tehnilise kontrolli osakonnast 68 14 11

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, Toompuiestee 30. Laduda antud 04. 01. 90. Trükkida antud 09. 02. 90. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk. Tingrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,92. Trükiarv 53 000. Teimuse nr. 68. Hind 45 kop. Tallinn, издательство «Периодика». Адрес редакции: 200031, Tallinn, Тоомпуйестеэ, 30, телефон 60 17 72. Типография Издательства ЦК КПЭ. 200090, Tallinn, Пярнуское шоссе, 67-а. «Викерkaar» № 3, март 1990. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245